

ΒΑΣΙΛΗΣ Α. ΤΣΙΟΥΚΑΣ

ΟΙ ΓΡΑΙΚΟΙ
ΤΗΣ ΑΒΟΡΙΤΣΙΑΝΗΣ
ΒΟΡΕΙΟΥ ΗΠΕΙΡΟΥ

Επιμέλεια
Νικόλαος Γ. Χρήστου

Ο Βασίλης Τσιούκας του Αντώνη και της Μαγδαληνής από την ΒλαχοΨηλοτέρα, επαρχίας Πρεμετής. Γεννήθηκε στις 9 Νοεμβρίου 1932. Κατοικεί στην πόλη της Κορυτσάς από το 1957.

Τελείωσε το Δημοτικό σχολείο στην ΒλαχοΨηλοτέρα στην μητρική του γλώσσα την Ελληνική. Συνέχισε τις σπουδές του στο Γυμνάσιο και στο Τεχνικό Λύκειο στην Κορυτσά, όπου πήρε το πτυχίο για Μηχανικούς.

Μετά από την εκπαίδευση στην πόλη του Κιλκίς στην Ελλάδα έδωσε εξετάσεις στο Πανεπιστήμιο των Τιράνων και πήρε το πτυχίο Διδασκαλίας με άριστα.

Επί 15 χρόνια δίδασκε Ελληνικά στην μητρόπολη της Κορυτσάς, στα Ελληνικά φροντιστήρια της πόλης και στα χωριά Βιθκούκι και Μοσχοπόλεως. Είναι από την ίδρυση του συλλόγου "Ομόνοια", εκλεγμένος γραμματέας του προεδρείου του νομού της Κορυτσάς.

Δημοτικό Κέντρο Κόνιτσας
Κορυτσά
1957/01/01

Δημοτική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Ν/Σ 2014

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΒΑΣΙΔΗ ΝΙΤΣΙΑΚΟΥ

**ΟΙ ΓΡΑΙΚΟΙ
ΤΗΣ ΑΒΟΡΙΤΣΙΑΝΗΣ
ΒΟΡΕΙΟΥ ΗΠΕΙΡΟΥ**

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Επιμέλεια
Νικόλαος Γ. Χρήσιου

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ

ΟΙ ΓΡΑΙΚΟΙ

ΤΗΣ ΑΒΟΠΤΣΙΑΣ

ΠΟΡΕΙΟΥ ΠΙΠΟΥ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Κόνιτσα
Νικόλαος Γ. Χρυσάνης

**Οι Γραικοί της Αβορίτσιανης
Βορείου Ηπείρου**

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

BIBLIOTHECA
1. Γραικοί Αβορίτσιανης
2. Γραικοί Βορείου Ηπείρου
3. Γραικοί Κόνιτσας
4. Γραικοί Κόνιτσας
5. Γραικοί Κόνιτσας
6. Γραικοί Κόνιτσας
7. Γραικοί Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. *Ιερά Βασιλική Κόνιτσας*
2. *Ιερά εν Ηπείρω σκηνώματα*
3. *Ηπειρώτικα Αγαθοεργήματα*
4. *Ηπειρώτικά Χρονικά*
5. *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*
6. *Η Μοσχόπολις 1330-1930*
7. *Vasmer Max, Die Slaven in Griecheland*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	7
ΑΒΟΡΙΤΣΙΑΝΗ	8
ΜΕΣΣΑΡΙΑ	14
ΤΑ ΧΩΡΙΑ ΒΛΑΧΟ- ΥΨΗΛΟΤΕΡΑ-ΒΑΛΟΒΙΣΤΑ	21
Ο ΕΡΧΟΜΟΣ ΤΩΝ ΜΠΕΗΔΩΝ	34
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΖΩΗ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ	39
ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ	46
Ο ΑΓΩΝΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΗΤΡΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ	56
ΤΑ ΧΩΡΙΑ ΣΤΙΣ ΦΛΟΓΕΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ	78
ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΣΤΟ ΧΟΤΖΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ	95
ΗΘΗ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ ΓΑΜΟΥ	118

Δύο λόγια για τον Βασίλη Τσιούκα

Ο Βασίλης έγραψε αυτό το βιβλίο γιατί το θεώρησε μεγάλη υποχρέωση για το χωριό του, που πέρασε τα παιδικά του χρόνια και θέλει να περάσει και στις νεότερες γενιές το μήνυμα το πόσο άντεξε ο Ελληνισμός στα χωριά μας.

Τα χωριά άντεξαν την βαρβαρότητα των αιώνων, ξεκομμένα από την πατρίδα για δεκάδες χρόνια. Το βιβλίο αυτό είναι μια μικρή αληθινή ιστορία γραμμένη με τόση αγάπη και πάθος που όταν το διαβάζεις "χάνεσαι" στα ιστορικά γεγονότα και λες ότι διαβάζεις ένα μυθιστόρημα.

Είναι η πρώτη προσπάθεια του Βασίλη Τσιούκα να γράψει αυτήν την ιστορία και ας ελπίσουμε ότι θα γραφτούν και άλλες. Ο Βασίλης τα κατάφερε περίφημα και με αξιοπρέπεια έπραξε το καθήκον του. Εμείς που μεγαλώσαμε σ' αυτά τα χωριά όταν διαβάζουμε το βιβλίο του Βασίλη αισθανόμαστε πόνο, αγάπη αλλά και πολύ περηφάνια. Το καταπράσινο βουνό, οι δεκάδες πηγές με τα άφθονα κρύα νερά, τα ποτιστικά χωράφια μέχρι κάτω στην κοιλάδα του ποταμού Αώου που δώσανε ζωή σε δεκάδες γενιές και γράψανε μεγάλη και ένδοξη ιστορία στους αιώνες.

Πολλοί ήταν οι εισβολείς στην περιοχή μας που άφησαν τα σημάδια τους. Υπάρχουν λίγα λατινικά ονόματα, περισσότερα σλάβικα και μερικά τούρκικα δεν μπόρεσαν να σβήσουν τα Ελληνικά τοπωνύμια. Οι βράχοι της Κοκκινόπετρας, της Αετοφωλιάς, το Αγνάντι, η ράχη του Αγίου Αθανασίου, οι πολλές και παλιές εκκλησίες, οι ονομασίες των χωραφιών και τα βοσκοτόπια ήταν και θα είναι μάρτυρες και φρούρια του Ελληνισμού στην περιοχή μας. Αυτό το έδειξε ο Βασίλης στο βιβλίο του.

Ο Βασίλης θέλει να ευχαριστήσει όλους όσους τον βοήθησαν να γράψει αυτό το βιβλίο. Εξαιρετικές ευχαριστίες στον Λεωνίδα Κρούτι που ήταν πάντα πλάι του για να προσφέρει τις υπηρεσίες του.

Εμείς οι συγχωριανοί του ευχαριστούμε τον Βασίλη γι' αυτό το ωραίο δώρο που μας έδωσε.

Θεσσαλονίκη Δεκέμβριος 2010

Τα σέβη μου Βασίλη
Νικόλαος Γ. Χρήστου

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

*Τρέμουν τα χείλη να την πεις
τα χέρια να τη γράψεις
τη μαύρη τύχη του χωριού
βαθιά θ' αναστενάξεις.
Αλλόθρησκοι ήρθαν στο χωριό
κάθισαν σταυροπόδι.
Ζητούν αυτούς να προσκυνάς
να τους στέκεσαι στο πόδι.
Να μη μιλάς τη γλώσσα σου,
Χριστό να παρατήσεις,
να'σαι δούλος στους μπέηδες
αν θέλεις για να ζήσεις.*

Από μικρός αγαπούσα το χωριό μου, τους συγγενείς και γειτόνους. Αν και έζησα λίγα χρόνια μαζί τους, τρέφω αγάπη και σεβασμό. Μένουν αξέχαστες πολλές αναμνήσεις αρχίζοντας από τις πρώτες μέρες ρίχνοντας τα δειλά βήματα. Η ιστορία του χωριού μου είναι πλούσια σε γεγονότα και περιστατικά, ευχάριστα και δυσάρεστα. Νιώθω χαρά και περηφάνια για τα πρώτα και λύπη για τα δεύτερα, τα οποία είναι αλογάριαστα. Έχω μπροστά μου μια εικόνα: τον ιδρώτα που αυλάκωνε τα ηλιοκαμένα πρόσωπα, τα χνάρια των δακτύλων απ' τα γυμνά πόδια στο λασπωμένο δρόμο, την πίεση και την ανασφάλεια από πολλούς εχθρούς. Γνωρίζω όμως και τον αγώνα για την Ελευθερία.

Είναι ενδεικτικό ότι, παρά τις δύσκολες συνθήκες, αυτοί οι απλοί και γενναίοι Έλληνες κατάφεραν να διατηρήσουν τη μητρική τους γλώσσα και την ελληνορθόδοξη παράδοση.

Όλα αυτά με κάνουν να μην ξεχνώ ποτέ το χωριό μου, τους χωριανούς μου, την λατρευτή Εκκλησία, το σχολείο μου. Ποτέ δεν ξεχνώ τις πέτρες, τα κρύα τα νερά, τα άφθονα φρούτα, τις νόστιμες μπατσαρόπιτες, τον κούκο, τα κελαηδίσματα των περδίκων.

Η αγάπη μου για το χωριό μου με έσπρωξε να πάρω δύο πλατανάκια να τα φυτέψω στην μικρή πλατεία κοντά στο σπίτι μου στην Κορυτσά να θυμάμαι το αξέχαστο χωριό όπως είναι, γνωστό για όλους τους ξενιτεμένους. Χαίρομαι επίσης όταν ο εγγονός μου ο Βασίλειος σου λέει: Θα βλέπω τον πλάτανο που μεγαλώνει και θα θυμάμαι τον παππού και το χωριό Βλάχο-Υψηλοτέρα.

Ασχολήθηκα με τα χωριά αυτά όχι που είναι δικά μου και φτερουγίζει η καρδιά μου, αλλά τα χρόνια κυλούν και αυτοί οι άγιοι τόποι, οι ήρωες που έχουν αγωνιστεί, θα ξεχαστούν στο απέραντο σκοτάδι, θα μείνουν ερείπια όπως η Αβορίτσιανη και η Μεσσαριά. Αυτά τα άλλοτε πολυπληθή χωριά έχουν σχεδόν ερημωθεί. Η μείωση του πληθυσμού ήρθε μέσα από μακρόχρονες μεθοδευμένες ενέργειες οι οποίες μπόρεσαν σε μερικές περιπτώσεις να διασπάσουν την ενότητα των κατοίκων, ιδίως στο καθεστώς Χότζια.

Ελπίζω ότι γράφω στο βιβλίο να είναι χρήσιμη ενημέρωση, διότι προέρχεται από το στόμα των κατοίκων.

Βασίλης Α. Τσιούκας

ΑΒΟΡΙΤΣΙΑΝΗ

Από την αριστερή όχθη της κοιλάδας του ποταμού Αώου (Βιόσα), καθώς ο στενός και ανώμαλος δρόμος ανηφορίζει ανάμεσα στους θάμνους και στις σκιές των ψηλών δέντρων, στις ρίζες ενός μεγάλου γέρικου πλάτανου πηγάζει η πηγή του Νικήτα. Στην κρυσταλλένια πηγή ο διαβάτης χουφτιάζοντας το νερό θα πλυθεί, θα δροσιστεί και θα ξεχάσει την κούραση. Στη συνέχεια της πορείας, λίγο πιο πάνω δεξιά, ο δρόμος σε οδηγεί σε μια ερειπωμένη πόλη των αρχαιοτάτων χρόνων την Αβαρίτση, Αβορίτσιανη όπως την αποκαλούμε τώρα.

Η πόλη αυτή βρίσκεται ανάμεσα σε λόφους. Ανατολικά έχει τον ψηλότερο με το εκκλησάκι της Παναγιάς στην κορυφή. Βορειοδυτικά έχει το λόφο του Αγίου Αθανασίου, την Δραγατισιά και την Βλάχο. Νότια τον λόφο της Αλογόραχης στην κορυφή του οποίου βρίσκονται τα ερείπια του προφήτη Ηλία. Δυτικά είναι ο κύριος δρόμος που συνδέει την Βλάχο με τη Μεσσαριά και πανώδρομα είναι οι βράχοι που λέγονται "Λιθάρια".

Αριστερά της Αβορίτσιανης βουίζει ο λάκκος που πηγάζει από τις πηγές της Βλάχος. Η διάβαση το χειμώνα είναι δύσκολη, αν δεν υπήρχε το ξύλινο γεφύρι. Ο λάκκος καλύπτεται από πλατάνια τα οποία οι κάτοικοι τα θεωρούν ιερόδεντρα. Στην Αβορίτσιανη βασιλεύει μεγάλη σιωπή.

Τα σωριασμένα παλάτια έχουν σκεπαστεί από δέντρα, βατσονιές και θάμνους. Η ομορφιά την Άνοιξη με την πρασινάδα, τα χόρτα και πολύχρωμα λουλούδια δεν περιγράφεται. Τα πουλάκια, αντί να κλαίνε τη μαύρη τύχη αυτής της πόλης, από τα χαράματα ως αργά τη νύχτα κελαηδούν. Η ύπαρξη ερειπίων παλατιών και εκκλησιών μαρτυρούν ότι άλλοτε υπήρχε μεγάλη πόλη στην περιοχή.

Το αρχαίο χειρόγραφο του Αθανασίου Τσαβόλου από το Βασιλικό (Τσαραπλανά) αναφέρει πόλη πολιτισμένη, ανεπτυγμένη και πλούσια. Όπως είναι γνωστό, ο Αυτοκράτορας του Βυζαντίου Ανδρόνικος ο Νεότερος, κατά τα έτη 1335-1336 έδωσε εντολή η εμποροπανήγυρη να μεταφερθεί από την Επισκοπή στο Μοναστήρι της Μολυβδοσκεπάστης της πόλης Διπαλίτσας πλησίον στο μεσογέφυρο της Κόνιτσας. Η εμποροπανήγυρη που διήρκεσε επί τρεις αιώνες καταργήθηκε το 1657, όταν καταστράφηκε η Διπαλίτσα μετά από τη μάχη μεταξύ Καταμουροτάτων και Λιαλιάτων. Το εμπορικό κέντρο διευκόλυνε τα γύρω χωριά και την Αβορίτσιανη να αναπτυχθούν.

Κύρια απασχόληση των Αβοριτσιάνων ήταν το εμπόριο και τα ταξίδια. Ο ιστορικός Λαμπρίδης στα "Ιερά εν Ηπείρω σκηνώματα", σελ. 40, γράφει πως η Αβορίτσιανη ήταν κέντρο πνευματικής και εθνικής διδασκαλίας. Από τον 13^ο αιώνα λειτουργούσαν Ελληνικά σχολεία και ήταν κέντρο διάδοσης της ορθοδόξου πίστεως. Και μετά την καταστροφή της από τους Τούρκους τον 14^ο αιώνα είναι οι ιερείς στις δύσκολες συνθήκες που δεν παύουν το ιερό έργο τους για την διαφύλαξη της μητρικής γλώσσας. Κατά την τέταρτη περίοδο του Αγίου Κοσμά από την Κορυτσά, Μοσχόπολη και Β. Ήπειρο όπως παντού και στην Αβορίτσιανη ήταν η διάδοση της Ελληνικής γλώσσας. Το 1779 ανασυγκροτήθηκε η σχολή Ελληνικής γλώσσας.

Ο Άγιος Κοσμάς βοήθησε οικονομικά όχι μόνο για την συντήρηση του κέντρου πολιτισμού, που ήταν η εκκλησία του Αγίου Νικολάου, και για την ανέγερση κωδωνοστασίου, το οποίο όμως, άγνωστο γιατί, δεν έγινε (Ηπ. αγαθ. σελ. 126). Λέγεται από τους γεροντότερους πως τότε η Αβορίτσιανη ήταν στην κατοχή των μουσουλμάνων, οι οποίοι δεν το ε-

πέτρεψαν. Όπως αναφέρεται, η πόλη αυτή από τον 12^ο αιώνα ήταν πλούσια και ανεπτυγμένη. Όμως μια τέτοια οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη δεν μπορεί να γίνει σε μικρό χρονικό διάστημα και σε περίοδο που η ιστορία γνωρίζει πολλούς εισβολείς στην περιοχή που σκορπίσαν φόνους, λεηλασίες και καταστροφές, όπως οι τρομεροί Ούννοι τον 4^ο αιώνα, οι Γότθοι τον 5^ο αιώνα, οι Σλάβοι τον 6^ο αιώνα, οι Νορμανδοί τον 10^ο αιώνα και πάλι οι Σλάβοι με τους Αλβανούς τον 13^ο αιώνα. Επίσης οι Τούρκοι τον 14^ο αιώνα, τότε που κατέστρεψαν τελείως την Αβορίτσιανη. Υπάρχουν λεγόμενα πως οι Ούννοι προξένησαν μεγάλες καταστροφές και κάτι τέτοιο βεβαιώνει την αρχαιότητα της πόλης αυτής. Η διεξαγωγή μάχης μεταξύ Τούρκων και κατοίκων αποδεικνύεται με την ανακάλυψη των σφαιρικών οβίδων πυροβολικού της εποχής που χρησιμοποίησαν οι Τούρκοι. Τον 16^ο αιώνα οι κάτοικοι παίρνουν το δρόμο της φυγής στα γύρω χωριά ή στο εξωτερικό. Οι κάτοικοι της Αβορίτσιανης παίρνουν το δρόμο της ξενιτιάς ήρθαν πλησίον της Καστανιανής σχηματίζοντας άλλη κοινότητα, που όμως σύντομα διαλύθηκε και τοποθετήθηκαν στην Στρατινίτσα, ο οποίος ήταν ορεινός οικισμός στην επαρχία Πωγωνίου του νομού Ιωαννίνων. (Μοσχοήλος 1330-1930). Οι τελευταίοι κάτοικοι που άντεξαν ήταν οι Καραγιανναίοι, οι πιο πλούσιοι, οι οποίοι είχαν μεγάλο κοπάδι. Τα βουνά βουίξαν από τις κουδούνες και τα κυπριά. Το σπίτι μάλλον παλάτι με ωραία μπαλκόνια βρισκόταν λίγο πιο κάτω από την εκκλησία του Αγίου Αθανασίου ΝΔ της Αβορίτσιανης. Είχε μεγάλη αυλή, στην άκρη πηγάδι, το οποίο βρίσκεται και σήμερα, όμως θολοκτιστό αφήνοντας μόνο μια τρύπα.

Ο Σωτήρης Α. Τσιούκας λέει πως η Αβορίτσιανη αριθμούσε περίπου πεντακόσια σπίτια και ήταν μεγάλη πόλη εκείνη την εποχή. Είχε δεκατέσσερις εκκλησίες. Πολλοί εχθροί που έχουν περάσει μόνον καταστροφές άφησαν. Οι πλούσιοι κάτοικοι άφησαν τα σπίτια τους, τα παλάτια να πω, και πήραν το δρόμο της ξενιτιάς, ενώ οι φτωχοί ήρθαν στα ορεινά, έχτισαν καλύβες και αργότερα και σπίτια σχηματίζοντας ψηλότερα το χωριό Βλάχο και πιο κάτω την Ψηλοτέρα.

Αρχικά εγκαταστάθηκαν πλησίον της Αγίας Παρασκευής, στα σπίτια των Κωνσταντιναίων, στην τοποθεσία που λέγεται "στου Τζεμάλη", αλλά και κάτω στη Βλάχο, στο μέρος που λέγεται "στο αλώνι του Ντάι", περίπου 14 οικογένειες. Οι πιο παλιές οικογένειες που μπορούμε να εντοπίσουμε είναι η οικογένεια του Νικόλα Γιώργη και αυτή του Μιχάλη Κωνσταντινίδη.

Η Αβορίτσιανη σήμερα είναι κατεστραμμένη, παντού ερείπια, δεν διακρίνεις ίχνος ανθρώπινης παρουσίας. Μόνον η εκκλησία του Αγίου Νικολάου, η οποία μοσχοβολάει ορθοδοξία και ελληνισμό, μένει όρθια.

Σχετικά με τον εκτοπισμό των κατοίκων υπάρχει η εξής παράδοση: Ένας ταξιδιώτης ο οποίος επέστρεψε στην οικογένειά του στην Αβορίτσιανη για να παντρέψει τη μοναχοκόρη του, συνάντησε την απανθρωπιά των κατακτητών απέναντί τους. Το μόνο που έπραξε προτού πάρει οικογενειακώς το δρόμο της φυγής ήταν να οργανώσει ένα δείπνο με τη συμμετοχή φίλων του. Στο τραπέζι, μετά το φαγητό, τοποθέτησε τρεις όρνιθες, μία με φτερά, μια άλλη με μισά φτερά, και μία τρίτη χωρίς καθόλου φτερά. Οι παραβρισκόμενοι αλληλοκοιτάζονταν με έκπληξη και περίμεναν. Σιωπή βασίλευε ανάμεσά τους. Ο ταξιδιώτης αφού άφησε έναν αναστεναγμό, είπε με θλιμμένη ψυχή: "Αδέλφια μου! Η πόλη μας έπεσε στα χέρια των ξένων και γι' αυτό όποιος έφυγε είναι σαν την κότα με τα φτερά, όποιος φεύγει τώρα θα φύγει μισομουτεφλεμένος (και έδειξε την κότα με τα μισά φτερά) και όσοι θα μείνουν θα μουτεφτούν (και έδειξε την κότα χωρίς φτερά).

Άλλη φυλή στην Αβορίτσιανη είναι αυτή των Μπουτσικαίων.

Ο εκτοπισμός λοιπόν από την Αβορίτσιανη άρχισε με τον ερχομό των Τούρκων και την καταστροφή της από αυτούς. Σύμμαχοι των κατακτητών Σέρβων και αργότερα των Τούρ-

κων είναι οι Αλβανοί και οι αρνησίθρησκοι χριστιανοί Έλληνες. Οι Αλβανοί εγκαταστάθηκαν το 1650-1700. Οι νεοφερμένοι προέρχονταν από δύο φάρες οι οποίες όμως δεν είχαν φιλικές σχέσεις. Αυτό το αναφέρουν οι γέροι και το στηρίζουν στη δημιουργία δύο νεκροταφείων, το ένα στην ακροποταμιά που λέγεται "στα μνήματα των Τούρκων" και το άλλο στα βόρεια, νοτίως δηλ. της Αβορίτσιανης και πέρα από το λάκκο. Μπορεί οι εχθρικές σχέσεις να οφείλονται στην ύπαρξη μπεχτατζίδων και χοτζιαλάρων. Την εποχή αυτή με τη βοήθεια του μπαμπά Τζεμάλη και με αγγαρείες των χριστιανών (βρισκόμαστε στην εποχή του Αλή πασά δηλαδή πριν το 1822, διότι στις 24 Γενάρη του 1822 αποκεφαλίστηκε ο Αλή πασάς) χτίστηκε ο Τεκές στην Αβορίτσιανη. Πλησίον του Τεκέ είναι το τρίτο νεκροταφείο των μουσουλμάνων.

Στους χριστιανούς κατοίκους ασκείται συστηματική πίεση για να αλλάξουν την πίστη τους, όμως αυτό δεν έγινε. Αντιθέτως, στο Λεσκοβίκι, στην Κόνιτσα και στην Πρεμετή πολλοί χριστιανοί άλλαξαν την πίστη για ατομικά τους συμφέροντα ή από φόβο. Μερικοί, αν και γνώριζαν την καταγωγή τους, έθρεφαν μίσος απέναντι στους χριστιανούς και ακόμη περισσότερο τα παιδιά τους.

Η Κόνιτσα και η περιοχή της, μαζί και Αβορίτσιανη και η Βαλοβίτσα είναι γνωστές από την αρχαιότητα. Έχουν κοινά ήθη και έθιμα. Εξακολουθούσε να διαιρείται εκκλησιαστικά, σύμφωνα με τη βυζαντινή οριοθέτηση, στην Παλαιά και Νέα Ήπειρο (Αλβ. Εθνικισμός σελ. 82).

Οι μπέηδες της Αβορίτσιανης έλεγαν πως οι χριστιανοί είναι ερχόμενοι στην περιοχή, πως είναι δούλοι των μπέηδων, ωστόσο μιλούνε ελληνικά. Όμως η Αβορίτσιανη ήταν κέντρο πολιτισμού και η ελληνική γλώσσα ήταν η επίσημη στην εκκλησία και στα σχολεία. Τα τοπωνύμια μαρτυρούν την πραγματικότητα. Καμιά τουρκική ή αλβανική. Μερικά παραδείγματα είναι: ψηλοτέρα, αλογόραχη, λιθάρια, σιάδια, νικήτα, βαρκά, λαγοδερτί. Δηλαδή η εκκλησία και η γλώσσα φανερώσουν την ελληνικότητα της περιοχής.

Σχετική με τον πληθυσμό της Αβορίτσιανης, είναι η έκταση της καλλιεργήσιμης γης. Όχι μόνο τα ποτιστικά χωράφια αλλά και τα ξερικά μέχρι τα πλάγια του βουνού καλλιεργούνται. Ένα άλλο φαινόμενο είναι τα πηγάδια που έχουν βρεθεί και δείχνουν ότι το νερό της Γκουσιάρας, του Νικήτα και του Σέκη δεν έφταναν για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες των κατοίκων.

Μεταξύ των κατοίκων της περιοχής Κόνιτσας δεν υπάρχει καμιά αλλαγή στα ήθη και έθιμα, στις ενδυμασίες, στο θρήσκευμα και στη γλώσσα (Ήπειρ. Χρονικά σελ.207).

Στην Αβορίτσιανη βρίσκεται η εκκλησία του Αγίου Νικολάου, της βυζαντινής εποχής. Πνευματικό κέντρο και κέντρο διδασκαλίας, σφραγίζει την ελληνική και ορθόδοξη παράδοση. Φρούριο αντίστασης δεκάδων αιώνων σε πολλούς εισβολείς. Ωστόσο έμεινε ως οικοδόμημα αναλλοίωτο, μνημείο αρχαιότητας και υπερηφάνειας για τους χριστιανούς. Δεν μπορούμε να ορίσουμε ακριβώς την πρωταρχική χρονολογία κτίσης.

Είναι θολόκτιστη, λιθόκτιστη και η στέγη είναι καλυμμένη με μαύρες πλάκες.

Ο εξωτερικός τοίχος φτάνει σε μήκος τα 15,20 μέτρα, το δε πλάτος είναι 5,6 μέτρα και το ύψος 3,6 μέτρα εκτός της στέγης. Η εκκλησία φωτίζεται από μικρά, στενά παράθυρα σαν πολεμίστρες. Από το βορρά είναι η είσοδος και πάνω στη στέγη, σαν θαύμα, ήταν φυτωμένο μεγάλο δέντρο. Το δέντρο αυτό, που φαίνεται και στη φωτογραφία, κόπηκε με έγκριση του Μητροπολίτη Κόνιτσας το 1999, όταν ο Κώστας Π. Χριστίδης από την Ψηλοτέρα, με δικά του έξοδα, έκανε μερικές επισκευές, όπως στρώσιμο του εσωτερικού με πλάκες, ισοπέδωση του εξωτερικού χώρου και φράξιμο με κάγκελα. Με βοήθησε, λέει ο Κώστας Χριστίδης, όταν πέρασα τα ηλεκτροφόρα συρματοπλέγματα και έφτασα ζωντανός στη Διπαλιτσά.

Η εκκλησία αποτελείται από δύο παραρτήματα και ο τοίχος που τα χωρίζει έχει πλάτος 82 πόντους, ενώ ο εξωτερικός τοίχος είναι γύρω στους 66 πόντους. Το κάθε παράρτημα κλίνεται με λιθόκτιστο τρούλο ο οποίος είναι ακόμη καλά διατηρημένος. Η μόνιμη είσοδος από το βορρά επικοινωνεί με το γυναικείο, όπως το λένε, και από εκεί είναι η επόμενη είσοδος στο διαμέρισμα που οδηγεί στο εικονοστάσιο.

Η εκκλησία ανήκε στη Μητρόπολη της Μολυβδοσκεπάστης η οποία περιελάμβανε την Πρεμετή, την Κολώνια και έφτανε μέχρι το Καλπάκι.

Τα θαύματα του Αγίου Νικολάου είναι πολλά. Αυτός είναι και ο λόγος που σώθηκε από τους αντίχριστους. Μπαίνοντας στο πρώτο παράρτημα θα δεις στον τρούλο μια ξεκομμένη πέτρα. Λένε πως ένας αλλόθρησκος μπήκε όχι να δει αλλά να κοροϊδέψει τον Άγιο κάνοντας μια άσχημη χειρονομία -την οποία δεν περιγράφουμε.

Η Εκκλησία του Αγίου Νικολάου στην Αβορίτσιανη. Σχεδόν στη στέγη έχει φυτρώσει ένα μεγάλο δέντρο.

Την ίδια στιγμή (παρουσία και άλλων) μια πέτρα ξεκόπηκε από τον τρούλο και χτύπησε τον κακούργο στο κεφάλι. Οι παραβρισκόμενοι τρόμαξαν και το γεγονός διαδόθηκε σε όλη την περιοχή. Μ' αυτό χαρακτηρίστηκε ο Άγιος θαυματουργός σε χριστιανούς και μουσουλμάνους. "Μακριά από αυτόν Άγιο!", έλεγε ο Τζελάλης από τη Βλάχο.

Πολλοί προσκυνητές ασθενείς επισκέπτονται και παρακαλούν, ανάβουν τα καντήλια και κεριά για να διώξουν την αρρώστια η να ζητήσουν κάτι άλλο.

Υπάρχει παράδοση ότι το 1935, ημέρα Πάσχα μετά τη λειτουργία, οι προσκυνητές από τα γύρω χωριά είχαν στρώσει τα χαλιά στην πρασινάδα και στα πολύχρωμα λουλούδια. Καθώς οι χοροί και τα τραγούδια κορυφώθηκαν μια γριά από την Ψηλοτέρα και άλλα δυο παιδιά βλέποντας προς την εκκλησία έλεγαν: " Ποιος είναι αυτός ντυμένος στα χρυσά που χαμογελάει;" Στο σώμα των κατοίκων, αν και οι ίδιοι δεν βλέπουν, περνούν κύματα ανατριχιάς. Η παρουσία του Αγίου είναι αισθητή πλησίον τους.

Η εκκλησία του Αγίου Νικολάου ανήκε στη Μητρόπολη της Μολυβδοσκεπάστης και αργότερα, μετά την καταστροφή της Αβορίτσιανης, τα χωριά Βλάχο, Βαλοβίστα, Ψηλοτέρα, Διπαλίτσα και Πωγωνίσκο (Μπουτσικό), εκκλησιαστικώς ανήκαν στην Πωγωνιανή ενώ το Σαναβό, Μάζιος, Δερβένι, Πιλθούκι, Μπομπίτσκο, Λεσκοβίκι, Τσέρτσικο, Τσιφλίκι, Περάτι, Μελισόπετρα, Προβίτσα, και Μελεσίφι ανήκαν στην Κόνιτσα.

Η εκκλησία περικυκλώνεται από βελανιδιές και δυο μεγάλα κυπαρίσσια. Η ομορφιά του αγίου χώρου δεν περιγράφεται και οι αναμνήσεις των κατοίκων είναι πολλές. Λένε

πως ένας καντηλανάφτης ήρθε κάποτε πρωί, όμως δεν τολμούσε να μπει μέσα για να ανάψει τα καντήλια, διότι ένα μεγάλο φίδι είχε φράξει την είσοδο. Αυτό που προκάλεσε το θαυμασμό των προσκυνητών είναι ότι όταν ήρθε ο ιερέας και είπε την προσευχή το φίδι εξαφανίστηκε. Το 1948 έγιναν απόπειρες να μετατρέψουν την εκκλησία σε στρατώνα. Επί μια βδομάδα οι στρατιώτες δεν είχαν ησυχία από τρομακτικά όνειρα. Έτσι πέρασε και άντεξε πολλούς αιώνες ο Άγιος Νικόλαος στην ησυχία, τη γαλήνη, τη δροσιά, στην ευωδιά του θυμιάματος και του βασιλικού, στα φώτα των κεριών. Το σημαντικό καλεί τους χριστιανούς στις γιορτάσιμες ημέρες. Το γλυκό ημίφως, η στιγμή που οι ακτίνες του ήλιου περνούν από τα στενά παράθυρα και φωτίζουν το χώρο και τους κυκλικούς θόλους, τα λατρευτά πρόσωπα των αγίων, τα μάτια τους που σε βλέπουν από όλες τις κατευθύνσεις.

Τώρα τελευταία το αθεϊστικό καθεστώς μετέτρεψε την εκκλησία σε στάβλο βοδιών. Οι λασποκοπριές των ζώων έχουν βάψει το εικονοστάσιο. Ο άγιος χώρος βουίζει από τα μουγκρητά των βοδιών. Παλεύουν μέσα στο Άγιο Βήμα γκρεμίζοντας ένα μέρος του εικονοστασίου. Είναι τα βόδια της Διπολίτσας τα οποία βόσκοντας πέρασαν τα σύνορα στη Μεσαριά και οι Αλβανοί φρουροί τα έκλεισαν "φυλακή". Και αργότερα ο αυτοαποκαλούμενος γεωργικός συνεταιρισμός δεν το είχε δύσκολο να μετατρέψει την εκκλησία σε αποθήκη.

Πλησίον της εκκλησίας, προς το νότο, βρίσκεται και ένα πηγάδι. Η κατασκευή των πηγαδιών εντός της Αβορίτσιανης δημιουργεί ερωτηματικά αφενός διότι απαιτούσε πολλά έξοδα και αφετέρου διότι το νερό είναι άφθονο.

Η ανασκαφή κάτω από το χωράφι Περιστέρα αποδείχνει την διάβαση του νερού της Γκουσιάρας. Πλησίον των κατεστραμμένων εκκλησιών του Αγίου Αθανασίου και των ερειπίων μιας άλλης εκκλησίας που πρόσφατα ανακαλύφθηκε και που, όπως λένε οι γέροι, πρόκειται για τον Άγιο Γεώργιο, κατοικούσαν οι μουσουλμάνοι οι Λιαλιώτες.

Πρέπει να τονίσουμε πως οι μουσουλμάνοι κάτοικοι που προέρχονταν από χριστιανή μητέρα μετά από την συντριβή τους ήρθαν στην Αβορίτσιανη και δεν είχαν καμία σχέση με τους φανατικούς μουσουλμάνους όπως για παράδειγμα οι τρομεροί Μεσσαριώτες. Είναι επίσης γνωστό πως ήταν μπεχτατζήδες και είχαν τεκέ. Η θρησκεία τους διδάσκει την αγάπη και την απαγόρευση της χρήσης βίας.

Λέγεται η εξής ιστορία αναφορικά με το θάνατο κάποιου Τάρε στην Αβορίτσιανη, ο οποίος ήταν γνωστός για την καλοσύνη του. Αυτός ήταν πρακτικός γιατρός (παθολόγος) για κοψίματα, βεντούζες, σπασίματα και σαλεύματα (εξαρθρώματα) και εξυπηρετούσε όλους χωρίς διακρίσεις. Στην κηδεία του συμμετείχαν και είκοσι πέντε άντρες από τη Βλαχο, την Ψηλοτέρα και τη Βαλοβίστα για συλλυπητήρια. Επίσης υπήρχαν και μερικές γριές για μοιρολόι. Τότε συνέβη κάτι το οποίο μολογείται ακόμη και σήμερα. Ο Τάρες είχε δηλώσει ότι όταν αλλάξει ζωή δεν ήθελε μοιρολόι. Στην Αβορίτσιανη, βορειοδυτικά πλησίον της κατεστραμμένης εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου, ήταν το δωρόφο σπίτι στηριζόμενο σε πέτρινες κολώνες. Στο μεγάλο δωμάτιο γύρω στα αμπάσια, όπως τα έλεγαν, κάθονταν σιωπηλοί, όπως συμβαίνει σε πένθιμες περιπτώσεις. Η παρατεταμένη σιωπή έβαλε σε κούτρα και ρουχάλα έναν γέρο και κατέβασε απότομα το κεφάλι. Συγκρατήθηκε όταν ο διπλανός του τον έσπρωξε ελαφρά με τον αγκώνα και έβγαλε ένα πικραμένο χαμόγελο το οποίο μιμήθηκαν όλοι. Για να ξεχαστεί αυτή η σκηνή κάποιος από τους χριστιανούς είπε για το νεκρό ότι ήταν καλός άνθρωπος. Πολλοί το επιβεβαίωσαν κουνώντας το κεφάλι και με κλειστό το στόμα. Καλά λόγια αράδιασαν και οι γριές στο μοιρολόι και πάλι έπεσε σιωπή και οι τσιγάρες αναβόσβηναν. Όλα αυτά ξαναβάζουν τον γέρο στον ύπνο, χάνει την ισορροπία και πέφτει στο πάτωμα. Αυτό έγινε για να εκπληρωθεί αυτό που είχε δηλώσει ο νεκρός, ότι δηλαδή δεν επιθυμεί μοιρολόγια. Βέβαια δεν υπήρχαν τραγούδια αλλά ξεφωνητά και γέλια για το πάθημα του γέρου. Για να τον δικαιολογήσουν όμως είπαν ότι ζαλίστηκε από τη συγκίνηση και έπεσε.

Πάντως ένα είναι φανερό: όπως την καταστρέψαν την Αβορίτσιανη έτσι καταστράφηκαν και οι ίδιοι οι Τούρκοι οι οποίοι ανέκδοτοι πλέον δέχονταν από παντού θανατηφόρες σφαίρες από τους επαναστάτες για Αυτονομία της Βορείου Ηπείρου.

- Η Μαγδαληνή Β. Τσιούκα (Κρυστάλη), 1909-1990, μας λέει: "Αν και ήμουν μικρή θυμιέμαι πολύ καλά όταν οι αντάρτες πολεμούσαν με τους Τούρκους. Η μητέρα με κρατούσε σε γκότσι, ενώ ο παππούς μου της είπε: "Κλείσε τα μάτια της τσιούπας (κόρης)"!

Για να μην έβλεπα και τρόμαζα όταν πανώδρομα ένας νεκρός φαινόταν με το στόμα ανοιχτό, ορθάνοιχτα μάτια, το πώμα άφηνε μυρωδιά.

"Ήρθε από την Τουρκία να αφήσει τα κόκαλα εδώ"! είπε πάλι ο παππούς. Στην Αβορίτσιανη η Ελληνική παρουσία είναι παντού αισθητή. Οι κάτοικοι μεταδίδουν με σεβασμό για την κατεστραμμένη πόλη, τις πολλές εκκλησίες, το αρχαίο ένδοξο παρελθόν. Είναι αδύνατο ένας άντρας και φορτωμένος με το αλέτρι ή μια γυναίκα ζαλωμένη την σαρμανίτσα όταν θα περάσει στα ερείπια της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου που βρισκόταν και το χριστιανικό νεκροταφείο, να μη έκαναν το σταυρό τους.

Το 1937, τη νύχτα φυσικά, έγινε ανασκαφή ενός τάφου πλησίον του Αγίου Αθανασίου νομίζοντας για κρυμμένο θησαυρό. Η συγκίνηση που προκλήθηκε ήταν πολύ μεγάλη.

"Ούτε τους πεθαμένους δεν αφήνουν ήσυχους" έλεγαν.

Και όμως η ελπίδα ήταν συνοδός τους, ότι μια μέρα ο τόπος θα γίνει ξανά ρωμέικος.

Νότια της Αβορίτσιανης σε ωραίο πυκνό δάσος, στην Αλογόραχη, ήταν η εκκλησία του προφήτη Ηλία κατεστραμμένη από τον καιρό της τουρκοκρατίας. Μέχρι το 1948 οι τοίχοι άντεχαν, μετά οι πέτρες της εκκλησίας και του σκαλιστού εικονίσματος στο δρόμο πάρθηκαν για την επισκευή της Στρατώνας στα Ματασίνια. Τώρα όλα έχουν ισοπεδωθεί και μόνο η ασβεστολάσπη και τα χαλίκια μαρτυρούν την ύπαρξη του αγίου χώρου.

Την 20η Ιουλίου, όταν η γης με λαίμαργία πίνει το βρεγμένο χώμα, τα φυτά μαραίνονται, τα φρούτα θέλουν να ξεφορτώσουν τη σκόνη, οι προσκυνητές παρακαλούν τον Άγιο, δημιουργό της βροχής, να ρίξει την πολυπόθητη βροχή. Μετά τη λειτουργία κάτω από τον ίσκιο των πολλών γκορτσιών χορεύουν και τραγουδούν.

Το κρύο και νόστιμο νερό που φέρνουν με τις μπούκλες από τη βρύση στα Ματασίνια όχι μόνο σβήνει τη δίψα αλλά και αυξάνει την όρεξη για φαγητό και χορό. Στα Ματασίνια, κάτω από τη βρύση, ήταν το πατρικό χωράφι της γιαγιάς μου, Ουρανίας. Πολλές φορές για συντροφιά με έπαιρνε γκότσι, θα ήμουν τότε 3-4 χρονών. Ακόμη δεν ξεχνώ τη γιαγιά μου ζαλωμένη ή πεζή να στέκεται στα ερείπια της εκκλησίας, να κάνει το σταυρό της ζητώντας από τον Άγιο ένα καλονύχτωμα. Όλα τα έλεγε στα Ελληνικά, διότι οι γέροι μέχρι τον 20^ο αιώνα δεν γνώριζαν αλβανικά.

Θέλω να επαναλάβω ότι η Αβορίτσιανη ήταν το κέντρο των γύρω χωριών αλλά και των εκκλησιών. Θα είναι ευχάριστο για τις μελλοντικές γενιές να γνωρίζουν την ένδοξη ιστορία της πόλης τους, τα ανεκτίμητα μνημεία, την γνήσια ελληνική καταγωγή τους από τους Γραικούς της Αβορίτσιανης.

ΜΕΣΣΑΡΙΑ

Στην πλαγιά του οροπεδίου της Ερμή Αρμενίτσας (Νεμέρτσικας) με κορυφή την Κουρούνα (Αερόπη ή Μερόπη) τα ερειπωμένα σπίτια και οι εκκλησιές, σκεπασμένα από δέντρα, μαρτυρούν την ύπαρξη μιας αρχαίας πόλης, της Μεσσαριάς.

Ο Κωνσταντίνος Πωγωνάτος επιστρέφοντας από την εκστρατεία κατά της Σικελίας εκτίμησε την πόλη αυτή (Ηπειρ. Ημερ. σελ. 115)

Στα αρχαία η περιοχή ονομαζόταν Σεσσαρίθια, πιθανόν από την ονομασία της πόλης Σεσσαρήθου, της σημερινής Μεσσαριάς. Οι κάτοικοι ήταν απόγονοι των αρχαίων Σεσσαρηθαίων.

Από εδώ έχεις μπροστά σου την ένωση των ποταμών Αώου και Βοΐδομάτη, δεξιά την Διπαλίτσα και ανάμεσα τους την Επισκοπή (Αγίων Αποστόλων). Είναι χώρος χέρσος.

Ιστορικά στοιχεία τα οποία αποδεικνύουν την αρχαιότητα, τον χριστιανισμό και την ελληνικότητα, εκτός από το προαναφερόμενο, είναι και τα ερείπια εντός της πόλης, η εκκλησία του Αγίου Αθανασίου, ο τελευταίος ιερομόναχος παπα-Αντώνης. Η εκκλησία είχε εμπορικό κέντρο στην Πρεμετή το οποίο καταστράφηκε το 1910 από πυρκαγιά.

Το 1380 ήρθε από το Λεσκοβίκι ο πρώτος Ηπειρώτης που αγκάλιασε (ασπάστηκε) τον μουσουλμανισμό ο οποίος ένεκα του τρόμου και της αντρείας στους αγώνες για κυριαρχία ονομάστηκε Μουράτης και Καραμουράτης. Έτσι σχηματίστηκε το κράτος της Καραμουρατατιάς αποτελούμενο από 36 χωριά. Ο προσκυνήσας πλέον τον μουσουλμανισμό, μετονομάσθει Ισαΐμ ή Τζαιμ ή Σαχίν όμως την πράξη του όχι μόνον από τους Έλληνες αλλά και από τους συγγενείς του δεν ήταν αρετή η ζωή του κινδυνεύει. Επειγόντως ζήτησε φρουρά από Οθωμανικό στρατό. Αμέσως εξισλάμησε και πάντρεψε την μοναχοκόρη του με Ιμάμη. Το 1383 η κόρη με τον Ιμάμη εγκαταστάθηκαν στον Γληνό, πλησίον του ποταμού Σαρανταπόρου που λέγεται: Γλήνα της Κυράς. Ταυτόχρονα εξισλάμησε και τα δύο παιδιά του τον έναν Γιακούπ και τον άλλον Σινάν ο οποίος απέκτησε επτά παιδιά. Στην πόλη του Πεσκοβικου ίδρυσε το αρχαίο τζαμί, μάλλον και το πρώτο στην Ήπειρο ο Γιακούπης και Σινάν εγκαταστάθηκαν κατά τα τέλη του 14ου αιώνα στον περάτι και Τσιφλίκη (Σεριανή). Απ' αυτούς είναι οι πατριές λιαλότων στην Μεσσαρία.

Σε έναν από αυτούς τους αγώνες νίκησε τον ηγεμόνα του Δελβίνου, τον Γκιόνη, αρπάζοντας και την κόρη του, την Κάλλιω, με την οποία απέκτησε παιδί που το ονόμασε Ασήμπεη.

Πήρε επίσης και δεύτερη γυναίκα, Οθωμανή, με την οποία απέκτησε έξι παιδιά. Από τα επτά παιδιά του Ισαΐμ κατάγονται οι Οθωμανοί μπέηδες της Καραμουρατατιάς. Η Κάλλιω έχει ταφεί στην εκκλησία της Μολυβδοσκεπάστης.

Άρесе τη Μεσσαριά με σκοπό την εκδίωξη των χριστιανών κατοίκων, όπως και έπραξε το 1630. Σχημάτισε κράτος εντός του Οθωμανικού κράτους το οποίο είναι γνωστό με την ονομασία Καραμουρατάι (Ηπεφ. Ημερολόγιο σελ. 182). Την εποχή αυτή, το 1760, πολλοί χριστιανοί άλλαξαν την πίστη τους. Το 1760 στην κοιλάδα της Πρεμετής-Πωγώνι εντός μιας ημέρας εξισλαμίστηκαν 36 χωριά. Το μίσος κατά των χριστιανών ήταν απερίγραπτο. Οι αρνήθησκοι αγάδες έγιναν γνωστοί για την σκληρότητα τους προς τους χριστιανούς.

Φυσικά η εγκατάσταση των μπέηδων δημιούργησε για τους χριστιανούς κατοίκους τη δυστυχία, τη θλίψη και την ανάγκη να πάρουν το δρόμο της φυγής. Οι Καραμουρατάτες δια μέσου της αρπαγής των χριστιανικών χωριών απόκτησαν πλούτη.

Από τα μάρμαρα και της σκαλιστές πέτρες της Επισκοπής (Αγίων Αποστόλων) ο μπέης έκτισε τα ωραιότατα σπίτια στην Μεσσαριά. Η μετανάστευση των κατοίκων από την Μεσσαριά άρχισε από το 1530 έως το 1645. Εγκαταστάθηκαν στη Ζαραβίνα, διαλύθηκαν και κατέληξαν στο Δελβινάκι το 1720. Το 1790 έγιναν δούλοι του Αλή Πασά. Στην Μεσσαριά κτίζεται τζαμί.

Η Καραμουρατατιά διήρκεσε επί διακόσια χρόνια. Με τον ερχομό του Αλή Πασά στην εξουσία η Καραμουρατατιά έχασε τη δική της. Ο Αλή Πασάς εφαρμόζοντας την τακτική του "διαίρει και βασίλευε" έσπειρε τη διχόνοια ανάμεσα στους μπέηδες που κυριαρχούσαν και τους ώθησε σε μεταξύ τους πόλεμο (Χρον. Ηπείρου σελ. 136).

Μεταξύ των κακούργων αλβανών είναι και ο μπέης μεσσαρίτης Αλήκο Λιάμπας, κουτσός και γι' αυτό ονομάζεται "Κουτσολίκος". Ήταν τρομερός, σκληρόκαρδος και φανατικός. Είχε σκοπό την αλλαγή της ελληνικής εθνικότητας των κατοίκων αλλά και της πίστης τους. Επιθυμούσε οι Έλληνες άντρες να είναι καλοί δούλοι και οι γυναίκες να είναι υπηρέτριες στις μπέηδες οικογένειες. Φρούριο ήταν το μοναστήρι της Γούρας στο απέναντι δεξιά χωριό Αηδονοχώρι (Οστανίτσα). Τα κακουργήματα κορυφώθηκαν και το μακελειό της Βήσιανης έγινε γνωστό διεθνώς, γι' αυτό και ο Πασάς των Ιωαννίνων, ο Ρεσίτης, τον κάλεσε επειγόντως να παρουσιαστεί στο παλάτι του στα Γιάννενα. Αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα να χάσει το κεφάλι του.

Ο Αλήκο δεν πήρε το δρόμο για τα Γιάννενα αλλά για το φρούριο της Γούρας, για να αμυνθεί. Στο φρούριο αυτό διεξήχθησαν σκληρές μάχες. Το σουλτανικό πυροβολικό της εποχής κτυπά επί είκοσι μέρες το φρούριο και μετά οι τοίχοι δεν άντεξαν, το ίδιο και οι αλβανοί που το, υπερασπίζονταν. Είσι μια νύχτα οργάνωσαν έξοδο και διάλεξαν το δρόμο της φυγής ζώντας κρυμμένοι στα βουνά. Από τότε έμεινε η φράση "πήρε ο κουτσός κατήφορο".

Πολλοί χριστιανοί επιστρέφουν στα σπίτια τους. Ξαναχτίζουν τις εκκλησιές τους. Όμως στη Μεσσαριά κανένας χριστιανός δεν επέστρεψε, οι δούλοι έφυγαν. Οι μπέηδες της Μεσσαριάς κέρδισαν πλούτη, όχι όμως και γαλήνη μεταξύ τους. Χωρίστηκαν σε δύο παρατάξεις, η μια από τη χριστιανή μητέρα και η άλλη από τη μουσουλμάνα. Γρήγορα ξέσπασε διχόνοια. Το μίσος μεταξύ τους κορυφώθηκε και κατέληξε σε τρομερή μάχη το 1657. Η πλευρά από τη χριστιανή μητέρα λεγόταν Λιαλιάτες ενώ από τη μουσουλμάνα Καραμουρατάτες. Οι Λιαλιάτες διάλεξαν για άμυνα την εκκλησία της Μολυβδοσκεπάστης. Η μάχη διήρκεσε αρκετό καφό και των Λιαλιατών τελείωσαν τα βόλια. Τότε αφαίρεσαν το μολύβι που ήταν σκεπασμένη η στέγη της εκκλησίας. Η σιδερένια εξώπορτα διατηρεί τα κτυπήματα από τα βόλια. Οι Καραμουρατάτες στην τελική, σκληρή και με απώλειες και από τις δυο πλευρές μάχη βγήκαν νικητές. Οι Λιαλιάτες εξαντλημένοι πλέον διασκορπίστηκαν και μερικοί ήρθαν και στην Αβορίτσιανη. Υπάρχει η παράδοση στο χωριό: "Τσακώνεται ο Λιάλιος με τον Κάλιο".

Οι Καραμουρατάτες την ίδια χρονιά, το 1657, χίμηξαν και έκαψαν τη Διπολίτσα με τη δικαιολογία ότι οι κάτοικοί της ήταν υποστηρικτές των Λιαλιατών. Το μεγάλο εμπορικό πανηγύρι που γινόταν στη Μολυβδοσκεπάστη έχασε την αξία του.

Τα τοπωνύμια μαρτυρούν τα εγκλήματα των μεσσαριτών. Ο τραγικός θάνατος του Πάνου Τσιούκα συγκλόνισε τους χριστιανούς. Ο τόπος του εγκλήματος βρίσκεται Β.Δ. της Μεσσαριάς στην πλαγιά του βουνού κάτω από την Κορακόπετρα ή πάνω από τα Χαλάσματα. Εδώ βρίσκεται ένα χωράφι περικυκλωμένο από δέντρα και λεπτοκαριές. Λίγο

πιο κάτω, στα πελώρια γκρεμισμένα και σάπια από την πολυκαιρία δέντρα, είναι η πανάκριβη βρυσούλα προικισμένη από τις αιώνιες ευχές των ανθρώπων που σβήνουν τη δίψα τους, δροσίζονται και γεμίζουν. Πιο συχνοί επισκέπτες είναι οι βοσκοί του χωριού και οι ερχόμενοι βλάχοι για να ξεκαλοκαιριάσουν από τα ζεστά μέρη.

Ένα ζεύγος, νιόπαντροι, βρίσκεται μετά την ανηφοριά κοντά στη βρυσούλα.

Το ελαφρό αεράκι χαϊδεύει τα κατακόκκινα μάγουλα των νέων και κουνά τα φύλλα του πυκνού δάσους. Η αστείρευτη βρυσούλα που βρυσάει από τις ρίζες της λεπτοκαριάς τους προσφέρει το κρύο, νόστιμο νερό. Το ζεύγος ήρθε να κόψει ξύλα και κλαδί για το χειμώνα. Είναι ο Πάνος και η Κωστάντω από τη Βλάχο. Το τσεκούρι και η ξυλοκόπα ακούγονται ρυθμικά στην σιωπή του δάσους. Ο Πάνος δουλεύοντας πάνω στο δέντρο σιγοτραγουδάει συχνά και σφυρίζει τα γνωστά αρχαία τραγούδια του χωριού. Συνομιλεί με τη σύζυγό του - νύφη μπορούμε να την πούμε, διότι δεν είχαν συμπληρώσει ακόμη τον πρώτο χρόνο της παντρείας. Τα νιάτα της, το νεαρό της; πρόσωπο, κόκκινο σαν παπαρούνα, κρυβόταν στο Κεφαλομάντηλο. Όχι λιγότερη ομορφιά έδειχνε το λυγρό κορμί της καθώς έκοβε γρήγορα τα κλαδιά. Ήταν μια ζηλευτή εικόνα.

Φορές-φορές έριχνε ματιές με τα αστραφτερά, όμορφα της μάτια προς τον. σύζυγό της Πήρε θάρρος να τον φωνάξει και στο όνομα του, όταν την εποχή αυτή κάτι τέτοιο ήταν ντροπή, δηλαδή να έλεγε η γυναίκα το όνομα του άντρα.

- "Πάνο πρόσεχε, ανέβηκες ψηλά, πατάς σε σάπιο", είπε τρυφερά, ήρεμα και με αγάπη, όπως φυσικά συμβαίνει στους ερωτευμένους νιόπαντρους

Ο Πάνος αισθάνθηκε μέγιστη χαρά και αγάπη όταν άκουσε από το στόμα της το όνομα του. Θα τη φιλούσε στο στόμα, αν δεν ήταν πάνω στο δέντρο.

- "Μη φοβάσαι", απάντησε αυτός. Δεν αισθανόταν κούραση, σκεφτόταν το μέλλον, να γίνουν πλούσιοι, όπως φυσικά σκοπεύουν οι νέοι των χωριών.

Ποτέ δε φανταζόταν πως μετά από λίγες στιγμές όλες οι προβλέψεις του θα διαψεύδονταν. Η κακή στιγμή είναι κοντά τους και θα τους αφαιρέσει τη χαρά. Στο πυκνό δάσος σπάζουν τα ξερά κλαδάκια από βήματα ανδρών. Τρεις άντρες περπατώντας σκυφτά ζυγώνουν κρατώντας το όπλο. Η εμφάνιση τους προμηνύει ξεκάθαρα εγκληματική ενέργεια. Έχουν την όψη φονιάδων.

Η Κωστάντω λαχτάρισε, ανατριχίλα διαπέρασε το σώμα της, ο ιδρώτας πάγωσε και τα μάτια έχασαν τη λάμψη τους. Ολόκληρο το σώμα της τρέμει. Σταμάτησε απότομα τη δουλειά της και άφησε έναν αναστεναγμό που βγήκε από την Ψυχή της. Και να ήθελε να φωνάξει δεν μπορούσε. Νιώθει το κακό που τους περιδένει, τον κίνδυνο που τους απειλεί, όμως πώς μπορεί να το πει του αντρός της, ο οποίος μέχρι στιγμής δεν βλέπει κάτω τι συμβαίνει, καθώς είναι απασχολημένος στη δουλειά του. Η Κωστάντω σκέφτηκε για μια στιγμή και φώναξε:

- "Πάνο κατέβα γρήγορα! Τρέξε στη Στέρνα, το κοπάδι μπήκε στα σπαρτά!"

Η Στέρνα είναι το πατρικό χωράφι τους το οποίο βρισκόταν κάτω από τη βρύση της Γκούβας. Στην κορυφή του χωραφιού, στις ρίζες ενός μεγάλου πλάτανου το λιγοστό νερό για πότισμα του χωραφιού ανάγκασε τον νοικοκύρη να φτιάξει μια γούρνα για συλλογή του νερού το οποίο θα χρησιμοποιούσε για πότισμα του καλαμποκιού και των φασολιών, σταφυλιών, συκιών, δαμασκηνιών καρυδιών και κερασιών. Η βρυσούλα είχε πολλούς επισκέπτες, γεωργούς, βοσκούς, διαβάτες που θα περνούσαν ή θα ξεκουράζονταν στη σκιά και στο ελαφρό αεράκι από το βορρά, την Αραβουνά, γιατί όχι και το τραγούδι του κοκκινολαίμη κοντά στη γραβιά.

Ο Πάνος ρίχνοντας μια ματιά κατά τη Στέρνα βεβαιώθηκε πως κάτι συμβαίνει. Για μια στιγμή μπόρεσε να ακούσει και κάποιον θόρυβο καθώς και άγνωστες λέξεις. Η φωνή τους ήταν τρομερή αλλά πιο τρομερές ήταν οι όψεις τους.

Αποφασισμένος, κατεβαίνει κρατώντας το τσεκούρι στο ένα χέρι, όμως ήταν πλέον πολύ αργά. Πυροβολισμοί ξέσχισαν τον αέρα, η ηχώ τους κυματίζει και τρομάζει τα πουλιά και τα άγρια ζώα του βουνού. Πάνω απ' όλα όμως ακούστηκε ένα αντρικό "ωχ"! και μια τρομαγμένη γυναικεία φωνή και ο Πάνος κείται ξαπλωμένος φαρδύς πλατύς. Δεν παλεύει με τους Τούρκους και μεσσαρίτες φονιάδες, όπως είχε σκοπό να κάνει, αλλά χαροπαλεύει.

Το σχέδιο των μεσσαριτών ήταν η εξόντωση των πιο θαρραλέων χριστιανών, ώστε να πετύχουν το σκοπό τους, δηλαδή την εκδίωξη των ντόπιων κατοίκων. Ο Πάνος ήταν απ' εκείνους που δεν γνώριζαν φόβο και αυτό φυσικά δεν άρεσε των μεσσαριτών, διότι μια τέτοια στάση ενθάρρυνε και τα άλλα παλικάρια.

Μια φορά του είχαν κάμει καρτέρι τρία τέσσερα παιδιά, για να τον σκιάξουν, όμως ήταν αυτά που τρόμαξαν και δεν ξεχνούν τον ξυλοδαρμό.

Το ίδιο και η Κωστάντω ήταν προικισμένη με πολλές αρετές. "Καλότυχο το σπίτι που την έχει!", έλεγαν. Οι φίλες της τη ζήλευαν και την αγαπούσαν. Έξω στην αυλή, στο φως του φεγγαριού περνούσαν αρκετές ώρες πλέκοντας κάλτσες και φανέλες. Η ομορφιά της και το λυγρό της κορμί τύφλωσε μερικούς Τούρκους, ανάμεσά τους και έναν μεσσαρίτη που την ήθελε για δεύτερη γυναίκα.

Πρώτη έτρεξε η άτυχη Κωστάντω, μια λάμψη θυμού άστραψε στα μάτια της.

Άρπαξε το δίκαννο όμως οι φονιάδες γάβηκαν στο δάσος. Σαν τυλιγμένη στη φλόγα φωνάζει και ζητάει βοήθεια. Σκίζει το φρόνιμά της και προσπαθεί να δέσει την πληγή που άνοιξαν οι σφαίρες. Ο Πάνος ανήμπορος πλέον ζει τις τελευταίες του στιγμές και παίρνει το δρόμο του αιώνιου σκοταδιού. Κοιτάζει την αγαπημένη του γυναίκα και προσπαθεί κάτι να της πει. Νιώθει το χάρη που τον απειλεί και βρίσκεται σιμά του. Με νόημα ζητάει νερό. Από τα μάτια ξεκινούν δάκρυα που γλιστρούν στο πρόσωπό του, το οποίο χάνει την ομορφιά και την κοκκινάδα του παίρνοντας άλλο χρώμα, το χρώμα του θανάτου. Με μισόκλειστο στόμα, σπλώνοντας το χέρι του στη Κωστάντω, μπόρεσε να πει την τελευταία λέξη: "Μάνα μου!" και άφησε το κορμί του να κυλήσει και τα μάτια του έχασαν τη λάμψη τους.

Οι κακοποιοί κρύφτηκαν στο δάσος για να εξαφανίσουν τα ίχνη του εγκλήματός τους έχοντας ξεπεράσει κάθε όριο ανθρωπιάς.

Οι πυροβολισμοί οι φωνές και τα κλάματα της Κωστάντως κινητοποίησαν τους βοσκούς και τους άντρες του χωριού. Όμως η χήρα δεν βλέπει, δεν απαντά, παρά μένει ζαλισμένη κρατώντας τον νεκρό στην αγκαλιά της. Τα μαραμένα χείλη της μπόρεσαν να πουν: "οι μεσσαρίτες!"

Το θλιβερό γεγονός ζωντάνεψε και πάλι το μίσος κατά των μεσσαριτών. Ως ενθύμηση το χωράφι πήρε την ονομασία "Πανολεβέντη".

Οι χριστιανοί είναι ζυμωμένοι με τον πόνο και την ανασφάλεια όχι μόνο για τη ζωή αλλά και τα ζώα τους. Στην ψυχή των μεσσαριτών μένουν οι φόνοι και οι λεηλασίες ως τρόπος ζωής.

Οι μεσσαρίτες μετά την εγκληματική πράξη τους, βάζουν στο στόχο τα γόνιμα χωράφια του ποτιστικού κάμπου της Βλάχος. Σαν πρώτο βήμα είναι το χωράφι του παππού μου, Νικολάου Γ. Τσιούκα το οποίο βρισκόταν νότια, πλησίον των τάφων που λέγεται "στα μνήματα των Τούρκων", στην ακροποταμιά. Γι' αυτούς είναι κατάλληλη ευκαιρία, γιατί ο νοικοκύρης βρισκόταν εκτός χωριού, στην Κεφαλόβρυση (Μετζιντίε). Το δυσάρεστο είναι

πως με αυτούς συμφώνησαν και μερικοί χριστιανοί. Αν και το σχέδιο οργανώθηκε πολύ κρυφά, ωστόσο το μυστικό αποκαλύφθηκε, έφτασε στα αυτιά του εξαδέλφου του Σωτήρη Τάσε (Τσιούκα), ο οποίος χωρίς να υπολογίσει την νυχτερινή πορεία, ούτε τον πόνο της πληγής για την εξαγωγή του ματιού του, ξεκίνησε αμέσως, διότι ο καιρός δεν περιμένει και την άλλη μέρα θα παιρνόταν (σπερνόταν) το χωράφι.

Ολομόναχος παίρνει το δίκαννο, περνά τη Διπολιτσά όταν ο ήλιος είχε κρυφτεί και η Μπούγκριση είχε φορέσει το μαύρο πέπλο όταν τη διάβηκε. Δεν περπατάει αλλά τρέχει. Αφήνοντας το δρόμο που πηγαίνει για τα Τσαραπλανά παίρνει δεξιά και φτάνει στην Κεφαλόβρυση αργά τη νύχτα. Μπροστά στην εξώπορτα σφουγγίζει με το μανίκι τον ιδρώτα, παίρνει αναπνοή και χτυπάει. Με το δεύτερο χτύπημα άκουσε τη γνωστή φωνή του ξαδέρφου του.

"Ποιος είναι;"

"Εγώ είμαι, άνοιξε", είπε ο Σωτήρης ήρεμα.

Ο ερχομός σε τέτοια ακατάλληλη ώρα φυσικά τον ξάφνιασε ή καλύτερα τον τρόμαξε. Έχασε τον προσανατολισμό του στο σκοτεινό δωμάτιο. Με το μασάκι ανάκατεψε τη γούρνα του τζακιού όμως τα κάρβουνα είχαν σβήσει. Προχωρώντας και απλώνοντας τα χέρια στο σκοτάδι φτάνει και σηκώνει τον μάνταλο και ανοίγει την πόρτα.

"Τι συμβαίνει ξαδερφέ μου;" λέει τρέμοντας.

Ο Σωτήρης για να τον ησυχάσει του απάντησε γρήγορα.

"Μην ανησυχείς, από υγεία είμαστε όλοι καλά. Ήρθα όμως να σε ενημερώσω για την απόφαση των μεσσαριτών. Αύριο σου παίρνουν το χωράφι, το σπέρνουν".

"Είναι αλήθεια αυτό ή άλλο κακό και μου το κρύβεις;"

"Μα το Χριστό, μα τον Αϊ-Μηνά", ορκίστηκε αυτός. Δεν είπε "να γκαβωθώ", όπως συνήθως ορκίζονταν στο χωριό, διότι αυτό το κακό του είχε ήδη συμβεί. "Ποιο χωράφι και γιατί;" είπε ο Νικόλας.

"Την Γκορτσιά, δήθεν είναι δικό τους, βρίσκεται πλησίον των μνημάτων των Τούρκων".

Ο Νικόλας μουρμούρισε κουνώντας πεισματικά το κεφάλι.

"Τι' αυτό ήρθες, σε ευχαριστώ!". "Περίμενε!", έριξε μια χούφτα νερό στο πρόσωπο για να διώξει τον ύπνο. Ντύθηκε μουρμουρίζοντας με σφιχτά τα δόντια και η κάτω σιαγόνα φορές φορές γλιστρούσε δεξιά-αριστερά. Τα δόντια έτριζαν ή δάγκωναν τη γλώσσα και δεν έλειπαν τα σποραδικά βρισίματα.

Επιτέλους ξεκίνησαν αλλά στη μέση της αυλής ο Νικόλας γύρισε απότομα. "Τι έχεις;" είπε ο Σωτήρης.

"Ξέχασα το δίκαννο!"

Κλείνοντας σιγανά την πόρτα τα δυο ξαδέρφια πήραν το δρόμο για το χωριό τους.

"Θα με κάνουν να κάμω όπως οι παππούδες μας με τους μπέηδες του Λυκούρσι των Αγίων Σαράντα οι οποίοι χόρευαν στα αγκάθια", είπε χτυπώντας με τη γροθιά το δίκαννο που κουβαλούσε στην πλάτη. Άφησε ένα διακεκομμένο στεναγμό που ήρθε από τα βάθη της ψυχής και για λίγο έμεινε βουβός, καθώς το μίσος είχε κορυφωθεί και ας είχε να αντιμετωπίσει δύσκολες συνθήκες με γνωστούς εγκληματίες που έχουν σπείρει τον τρόμο στην περιοχή της Καραμουρατιάς. Αυτοί σου παίρνουν την περιουσία και σε μετατρέπουν σε σκλάβο.

Οι δυο τους προχωρούν στο σκοτάδι και ο δρόμος γι' αυτούς είναι γνωστός.

Έχουν συντροφιά τις φωνές των βοσκών και τα γαυγίσματα των τσοπανόσκυλων που ξενυχτούν με τα κοπάδια τους. Έχουν επίσης συντροφιά τα νυχτερινά τραγούδια των κυρκυδιών και τις φωτίτσες των λαμπασιδών. Ενώ οι χελώνες άφοβα γυρίζουν για βοσκή, οι

λαγοί τρέπονται σε φυγή. Η κούραση και η δίψα γίνονται αισθητές και όμως η βρύση είναι πλησίον τους. Η σκαλιστή γούρνα της Γκούβας, το λιγοστό αλλά κρύο και νόστιμο νερό έδιωξε τη δίψα τους.

Ζυγώνουν στο χωριό, στο Λυκομούρσι τα σκυλιά τους ένιωσαν και η χαράδρα της Κοκκινόπετρας αχεί από τα γαυγίσματα. Το ένα πίσω από το άλλο σαν ένα γκρουπ πεισματικό έφτασαν στο Λυκομούρσι όμως έχασαν την ορμή τους και αποσύρθηκαν, διότι γνώριζαν τους ανθρώπους, τους οποίους υποδέχονται με χοροπηδήματα κουνώντας τις ουρές τους ή πηδώντας να τους γλύψουν τα μάγουλα. Μπαίνοντας στο χωριό, καθώς ξεχώριζε ο καθένας για το σπίτι του, είπε ο Νικόλας :

-“Τώρα ξεκουράσου, πήρε να φέξει, βγήκε το άστρι της ημέρας. Και εγώ θα ξεκουραστώ λιγάκι και θα κατεβώ στον κάμπο, ή εγώ ή αυτοί”.

-“Όπως τα μιλήσαμε”, του πρότεινε ο Σωτήρης. “Αργότερα θα έρθω και εγώ.

Πάντως το νου σου, έχουμε να αντιμετωπίσουμε αγρίμια”.

Η Ελένη δεν είχε κλείσει μάτι και συχνά έλεγε του αντρός της: “Νίκο τι μας βρήκε, όλο το χρήμα που καζάντισες στην Αφρική, στην Κύπρο, στην Ελλάδα σάμπως να ήτανε χαράμι”.

-“Δεν πέθανα εγώ!”, την παρηγορούσε αυτός. Από την Ανατολή ο Γράμμος φόρεσε χρυσή λωρίδα, απέναντι η ράχη της Κουρούνας διώχνει το σκοτάδι. Χαράματα και η ατμόσφαιρα ήταν πολύ κρύα. Ο Νικόλας με μια ρουφηξιά όπως όπως από τη μπουκάλα της ρακής, άρπαξε το “παλιοντούφεκο” όπως το καλούσε, αντί για λαδωτήρι πρόχειρο είναι το δάκτυλό του και τώρα ο μοχλός γλίστρησε εύκολα χωρίς θόρυβο. Και αν ο ίδιος το καλούσε “παλιοντούφεκο”, αυτό προτιμούσε για γουρούνια και λύκους, διότι δεν λάθευε στη σκόπευση και είχε χτυπήσει ακόμη και σπουργίτι. Έλυσε το λαγωνικό σκυλί, τη Φίνω, η οποία ήταν πάντα πρόθυμη να ακολουθήσει και να εκτελέσει τις διαταγές κάνοντας ζωηρές κινήσεις και κουνώντας την ουρά.

Ο Νικόλας όπως ήταν κοντός, χοντρός, δυνατός και γρήγορος έφτασε στον κάμπο χωρίς να τον αντιληφθεί κανένας. Διάλεξε έναν κατάλληλο χώρο, στα χαλάσματα μιας καλύβας που από εκεί είχε μπροστά το χωράφι του, “τις Γκόρτσιες”, περίπου στα διακόσια μέτρα. Μένει και παρακολουθεί με λεπτομέρεια την κάθε κίνηση. Η ανησυχία είναι μεγάλη. Εκνευρισμένος φορές-φορές κουνάει το κεφάλι. Τον είχε κυριεύσει θανάσιμη ανησυχία και του κάκου προσπαθεί να βρει ψυχραιμία. Ανοίγει το μοχλό και το φυσίγγι γλίστρησε. Έβριξε μια ματιά στο όπλο του σαν να ήθελε να του πει: “θέλω να κελαηδήσεις!”. Στα χοντρά, όλο κάλους χέρια στηρίζει την ελπίδα ότι μπορεί να παλέψει και να κερδίσει. Σήκωσε απότομα το κεφάλι, σούφρωσε τα φρύδια, βάζει το χέρι για να κάνει σκιά στα μάτια, βάζει το χέρι στ’ αυτί για να ακούσει καλύτερα. Το μάτι του κόβει, το χέρι του δεν τρέμει και τη στιγμή αυτή οι μεσσαρίτες δούλοι ζυγώνουν με τα ζευγάρια και συγκεντρώνονται κοντά στο χωράφι. Ήταν βέβαιοι πως ο Νικόλας λείπει από το χωριό και έκαναν παλικαριές. “Ήρθε η κατάλληλη στιγμή”, είπε από μέσα του, το πείσμα του κορυφώθηκε και δεν το είχε κρίμα να τους σκότωνε όλους.

Ξαφνικά η Φίνω μυρίστηκε λαγό και άρχισε να γαβγίζει, ακούστηκε ένας πυροβολισμός και ο λαγός βρέθηκε στα δόντια της Φίνως. Οι Μεσσαρίτες τρόμαξαν, διότι ήταν κάτι που δεν το περίμεναν. Γνώριζαν το όπλο και το γαυγίσμα και έμειναν ακίνητοι να αλληλοκοιτάζονται.

Εντωμεταξύ ο Νικόλας κρατώντας το λαγό από τα μπροστινά πόδια συναντά κάποιον να τρέχει έχοντας φαίνεται αργήσει από τους άλλους. Δήθεν δεν γνώριζε τίποτα, αφού αλλάξαν λίγα λόγια σχετικά με την υγεία, τον ρώτησε ο Νικόλας:

“Για πού έτσι βιαστικός;”

Ο άλλος γυρίζοντας το κεφάλι και απλώνοντας το χέρι είπε:

- "Δεν βλέπεις τα ζευγάρια, δεν το έμαθες που δουλεύουμε στις Γκορτσιές σήμερα;"

- "Μπα! πώς είναι δυνατόν, το χωράφι είναι δικό μου. Το αγόρασα έχω κτηματογράφο". - "Ακόμα με κτηματογράφο, ποιος ρωτάει κτηματογράφο. Αυτό το χωράφι είναι άλλων, των μεσσαριτών, το πήραν απόφαση".

- "Ναι!", είπε ο Νικόλας, "και εγώ πήρα την απόφασή μου! Όποιος πατήσει πρώτος το χωράφι μου θα τον σκοτώσω! Να τους το πεις, πολύ σε παρακαλώ".

:- "Όχι μωρέ παιδί μου! Μην κάνεις έτσι!", είπε αυτός φεύγοντας τρομαγμένος.

Οι ετοιμασίες και οι προηγούμενες παλικάριές έχασαν την κινητοποίησή τους.

Αναβοσβήνουν τα τσιμπούκια, σύμμαχο έχουν τον διχασμό. Και αν προ ολίγου έλεγαν: "Τι θα μας κάμει; Αυτόν θα φοβηθούμε; Με μας θα τα βάλει;" Ωστόσο κανένας δεν παίρνει πρωτοβουλία να μπει πρώτος στο χωράφι. Τα δαμάλια άρχισαν την πάλη.

Δεύτερος πυροβολισμός, έτσι στον αέρα, για προειδοποίηση ότι εδώ είμαι και το σώμα των μεσσαριτών χόρευε, νιώθουν αδυναμία, φόβο μήπως καμιά σφαίρα τους σκίσει το παχύ όλο ξύγκι από την καλοζωία και την τεμπελιά δέρμα. Άρχισαν τα μουρμουρίσματα και τις άσκοπες κινήσεις. Κάπου- κάπου ρίχνουν ματιές προς την Αλογόραχη που μένει ο "κυνηγός", αλλά με σκυφτό κεφάλι. Μετά σαν με μια σκέψη, κάνουν νόημα των δούλων να πάρουν τα εργαλεία και τα ζευγάρια και να φύγουν από κει που ήρθαν. Το γεγονός αυτό γι' αυτούς είναι μια προειδοποίηση ότι αρκετό καιρό ληλάτησαν, ότι άλλαξαν οι καιροί. Μυρίζει μπαρούτι και οι ίδιοι νιώθουν ανασφάλεια.

Επιτέλους ξέσπασε η Επανάσταση για Αυτονομία της Βορείου Ηπείρου.

Πολλοί κάτοικοι συμμετέχουν σ' αυτήν. Στη Ρίσα (αριστερή όχθη του Αώου) χωριά της Πρεμετής με αρχηγό τον Ιωσήφ Σταυρόπουλο σχημάτισαν την Τσέτα. Σ' αυτήν την επανάσταση πολύ δραστήριος είναι ο δεσπότης Σπυρίδων από την Τσαρτσιόβα.

Αρχές Φεβρουαρίου 1919 η Μεσσαριά είναι περικυκλωμένη. Ζητούν από τους Μεσσαριτίες να παραδώσουν ειρηνικά τους κλεμμένους θησαυρούς και τους γνωστούς εγκληματίες. Αυτοί δεν δέχτηκαν κάτι τέτοιο. Απαντούν με πυρά και αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να διεξαχθεί σκληρή μάχη με νεκρούς και από τις δυο πλευρές. Οι γεροντότεροι αναφέρουν ότι σκοτώθηκαν 18 Μεσσαριτίες. Αυτοί που γλίτωσαν πήραν το δρόμο της φυγής. Το χωριό από τις 85 ψυχές ερήμωσε. Τυλίχτηκε στις φλόγες και μαζί και το αλβανικό σχολείο που χτίστηκε το 1911, όμως δεν είχε αρχίσει τη λειτουργία του. Μερικές οικογένειες ήρθαν και κατοίκησαν στη Βλάχο, ανάμεσά τους ο Φεράτ Μπεζάτης, ο Ηλίας μπέης, ο Τζεμάλης. Ο Φεράτης έζησε με τους χριστιανούς μαζί με τη γυναίκα του Σελφή, της οποίας σκοτώθηκαν δυο αδέρφια στη Μεσσαριά. Ο Φεράτης ήταν άνθρωπος μορφωμένος και γνώριζε την τουρκική γλώσσα. Αυτός και η γυναίκα του έζησαν μέχρι να πάνε στο γηροκομείο του Αργυροκάστρου, αφήνοντας καλές εντυπώσεις στους κατοίκους. Εμείς, μικρά παιδιά, τους φωνάζαμε "τζιάτζιο" και "τσιετσιά" δηλαδή "θείο" και "θεία".

Είναι γνωστό πως αν και οι χριστιανοί υπέφεραν πολλά από τους μεσσαριτίες, ωστόσο έδειξαν φιλανθρωπία και φιλοξένησαν τις γυναίκες και τα παιδιά τους στα σπίτια τους. Η Ουρανία Κρυστάλη θυμάται και έλεγε:

"Όσες μέρες έμειναν στο σπίτι μας, ο πατέρας τους έλεγε συχνά να μη φοβούνται. Ήταν τρομαγμένες από ό,τι είδαν και άκουσαν στη Μεσσαριά. Δεν είδαν ήλιο με τα μάτια τους, κλεισμένες στο δωμάτιο. Φοβόταν και από μας παρά τις υποσχέσεις του πατέρα μου. Κάτω από το στρωσίδι έβγαιναν προς νερού τους και όλο το δωμάτιο βρωμούσε.

Οι γέροι θεωρούσαν τους μεσσαριτίες πιο άγριους από όλους τους άλλους μπέηδες προερχόμενους από τα χωριά της Πρεμετής. Κατά την κυριαρχία τους είχαν ξεπεράσει κάθε όριο ανθρωπιάς ως προς τους φόνους και τις λεηλασίες. Είχαν ξεχάσει την παροιμία: "Που πας έρημο βιός; Πάω να ρημάξω και άλλους". Έτσι όπως ρήμαξαν, ρημάχτηκαν και οι ίδιοι. Πήραν το δρόμο της φυγής στα βάθη της Αλβανίας.

ΤΑ ΧΩΡΙΑ ΤΗΣ ΒΛΑΧΟ-ΥΨΗΛΟΤΕΡΑ-ΒΑΛΟΒΙΣΤΑ

Χωριό μου

*Εκεί στα πλάγια του βουνού
στον καθαρό αέρα
που βόσκουν γιδοπρόβατα
και ακούγεται η φλογέρα
τα αφρισμένα τα νερά
βουίζουν νύχτα μέρα
είναι τα λατρευτά χωριά
η Βλάχο-Υψηλλοτέρα.*

*Εδώ πρωτογνώρισα
τον παππού μου και πατέρα
τα χάρδια της γιαγιάκας μου
την ακούραστη μητέρα.
Έμαθα την πρώην ευχή
που είναι η καλημέρα!
Και όταν ο ήλιος κρύβονταν
λέγανε "Καλησπέρα"!
Είναι το ελληνικό σχολειό
σαν πολικό αστέρα ανακουφίζει
τις ψυχές το ποίημα του Φερρέα.*

Στην πλαγιά της Νεμέρτσικας η οποία αρχίζει από την Γκρύκα της Διπολιτσάς και απλώνεται μέχρι την Κλεισούρα της Πρεμετής βρίσκονται τα χωριά Βλάχο, Βαλοβίστα και στη ραχούλα κορυφή του κάμπου η Υψηλλοτέρα (Ψηλοτέρα). Η οροσειρά της Νεμέρτσικας ολόγυμνη στην κορυφή, έχει τις πλαγιές φορτωμένες με δέντρα. Στις κορυφές τα πολύχρωμα λουλούδια παρουσιάζουν μια απερίγραπτα όμορφη εικόνα.

Αυτή την ομορφιά ζήλεψαν και κατοίκησαν οι κοπέλες του θεού Δία (Ηπειρ. χρον. 241). Η τοποθεσία των χωριών αυτών καλύπτεται από πυκνό δάσος και πελώριους βράχους. Κάτω από τους βράχους της Κοκκινόπετρας και της Αετοφωλιάς, βουτηγμένο στην πρασινάδα και στα κρύα τα νερά είναι το χωριό Βλάχο, το οποίο καλείται με διάφορες ονομασίες όπως Βλάχοι, Βλάχους, Βλάχο, Βλάχο-Υψηλλοτέρα και από τους αλβανούς Βλαψηλοτερ. Λέγεται ότι η ονομασία προήλθε από τη λέξη "βράχους".

Η ωραία τοποθεσία σε λοφώδη χώρο, με χόρτα και λουλούδια, με πολλά οπωροφόρα δέντρα παρουσιάζει ζηλευτή εικόνα. Ο μεγάλος πληθυσμός του χωριού αποδεικνύεται όχι μόνο από την έλλειψη καλλιεργήσιμης γης τόσο στον ποτιστικό κάμπο όσο και στην πλαγιά του βουνού, αλλά και από τους τοίχους, τις συγκεντρωμένες πέτρες και τις ονομασίες των χωραφιών όπως "στη Σκάλα του Πανταζή, στου Λάζου Κυρίτση, στο Πανολεβέντη". Το 1913 ο Ρενέ μεταξύ άλλων γράφει σχετικά με τον πληθυσμό των χωριών: "Στη Βλάχο υπήρχαν 284 Έλληνες, στη Βαλοβίστα 204 Έλληνες και 16 Αλβανοί στην Υψηλλοτέρα 240 Έλληνες. Στη Μεσσαριά 85 Αλβανοί.

Το υψόμετρο των 650 μέτρων από την επιφάνεια της θάλασσας δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες για την ανάπτυξη άφθονων φρούτων αρχίζοντας πρώτα από τις κερασιές και περνώντας έπειτα στις συκιές, τις μουριές, σταφύλια, καρύδια και τελευταία τα ουρμάδια τον μήνα Δεκέμβριο. Ο ορεινός δασώδης όγκος καλύπτεται από κέδρα και γράβους και κρύβει πολλές πέρδικες και λαγούς. Παλιότερα υπήρχαν και πολλά κοτσύφια αλλά τελευταία έχουν εξαφανιστεί. Δεν υπάρχει άλλο χωριό με τόσες πολλές βρύσες. Οι αυλές και οι στενοί δρόμοι στεφανώνονται από οπωροφόρα δέντρα τα οποία ποτίζονται από το νερό της Μπουσιουνάρας. Από τα χαράματα τα κελαηδίσματα των περδίκων και οι τρομαγμένες φωνές των κισσών και των κοτσυφιών σηματοδοτούν το ξεκίνημα της ημέρας. Φυσικά, ευρισκόμενος σε έναν τέτοιο μαγευτικό χώρο δεν μπορείς παρά να αναφωνήσεις: "Ω αγαπημένο μου χωριό! ω ευλογημένο!". Όταν ήμουν μικρός, μου άρεσε να γράφω και να διαβάζω από το αναγνωστικό μου το εξής ποίημα:

Η χρυσωμένη Ανατολή
μαγευτικά ροδίζει,
Ο Ήλιος μας φωτοβολεί
και η ημέρα αρχίζει.

Χαράματα στο χωριό επικρατεί μεγάλη ησυχία. Οι άνθρωποι είναι στον γλυκό πρωινό ύπνο. Δεν ακούς φωνές ούτε τα αξιολάτρευτα ελληνικά τραγούδια και τα βελάσματα των ζώων, όπως συνήθως συμβαίνει στη διάρκεια της μέρας. Σαν να περιμένουν το λάλημα του πετεινού, όπως λένε οι κάτοικοι, για να ειδοποιήσει πως ξημερώνει. Τα σκυλιά δείχνουν πως κουράστηκαν να γαβγίζουν και οι αλεπούδες λες και τα κοροϊδεύουν από τις ραχούλες. Το φως κλείνει το στόμα του γκιώνη και την κλαψιάρικη φωνή της κουκουβάγιας. Τα αγρίμια αφήνουν το κυνήγι και κρύβονται στο δάσος. Τη σειρά έχουν τώρα οι πετεινοί χτυπώντας τις φτερούγες καθώς ξελαρυγγίζονται για να ξυπνήσει ο ένας τον άλλο. Η Ανατολή μαγευτικά ροδίζει και η κορυφή του Γράμμου φορά χρυσοφωτισμένη κορδέλα. Οι ακτίνες του ήλιου βράζουν την κορυφή της Κουρούνας σχηματίζοντας μεγαλόπρεπο θέαμα. Σταδιακά τα τζάκια αρχίζουν να καπνίζουν και αυτό σημαίνει ότι έχουν σηκωθεί οι νοικοκυρές. Τα παράθυρα και οι πόρτες ανοίγουν. Η αντανάκλαση των ακτινών στον ποταμό αυξάνει το φωτισμό. Η φωνή του βοσκού, "βγάλτε τα γίδια", θέτει σε ενεργητικότητα τους κατοίκους. Τώρα γίνεται χαλασμός από φωνές, βελάσματα, κουδούνια και τις συνηθισμένες πρωινές ευχές, τα καλημερίσματα.

Στη ραχούλα κρυμμένος ο πονηρός σερμπός (αετός) γαβγίζει, λες και να είναι σκυλί, μήπως ξυπνήσει ή κουνηθεί κανένας λαγός. Ο ξυλοφάγος στον κορμό του γέρικου δέντρου με το δυνατό ράμφος κτυπά αδιάκοπα και ρυθμικά την κουφάλα ψάχνοντας τροφή, δηλαδή κανένα σκουλήκι. Στον αέρα το γεράκι τεντώνει το λαιμό του, κάνοντας κύκλους, παρατηρώντας δεξιά και αριστερά, ζυγίζοντας τις φτερούγες σε ετοιμότητα να ορμήσει σε πουλάκια ή σε πέρδικες και όταν δεν τα καταφέρνει έχουν σειρά οι κλώσες του χωριού. Ο πετεινός και οι κλώσες πάντα επαγρυπνούν όχι μόνο για να ταΐσουν τα πουλάκια τους αλλά και για να αμυνθούν από τον τρομερό εχθρό, τα δυνατά νύχια του γερακιού. Τα φοβισμένα κακαρίσματα προειδοποιούν για τον κίνδυνο που τους απειλεί. Οι φωνές και οι κατάρες από τις νοικοκυρές που βγαίνουν στις αυλές γεμίζουν το χωριό: "ου, ου μωρέ μπάταλο!"

Ένας περίπατος στο βράχο της χουχουβλόπετρας είναι διασκεδαστικός και ευχάριστος, διότι βλέπεις όλο το χωριό σαν από ελικόπτερο. Στη διάβαση συναντάς απερίγραπτες ομορφιές, πρασινάδα, ασπρολίθαρα, θάμνους και πάνω από όλα αρωματικές σφακές στις οποίες γυρίζουν μπουλούκια σταχτιές με μαύρες βούλες πέρδικες. Στα πλάγια του

βουνού βόσκουν γιδοπρόβατα. Οι μέλισσες βιαστικά επισκέπτονται τα άνθη των λουλουδιών και των σφακιών ρουφώντας το μυρωδάτο, γλυκό χυμό τους, το νέκταρ, που είναι το καλύτερο στην περιοχή. Είναι αδύνατον ένας διαβάτης να μην κόψει ένα κλωναράκι σφάκα ή τσάι για να απολαύσει το ευχάριστο άρωμα. Η πλαγιά, εκτός από γράβους, καλύπτεται και από κέδρα τα οποία βάφουν την πρασινάδα χειμώνα καλοκαίρι. Η αξία της σφάκας και του κέδρου δεν λογαριάζεται, όμως λίγο αναγνωρίζεται.

Οι λάκκοι καλύπτονται από δέντρα όπως καρυδιές, αγριοκληματαριές και πλατάνια. Στην κορυφή του κάθε λάκκου είναι η πηγή, η δημιουργός της ζωής, της πρασινάδας και της δροσιάς. Αυτές οι πηγές το χειμώνα μετατρέπονται σε ορμητικά ποτάμια όπως ο λάκκος του Ζέρβα, της Γκουσιάρας και του Πεταλίτη.

Η ράχη του βουνού, η οροσειρά της Νεμέρτσικας, είναι γυμνή. Πιο πέρα, στο Γκριότι, η Νεμέρτσικα παρουσιάζει ένα λαχταριστό θέαμα από ψηλούς και απότομους βράχους. Εδώ χειμώνα καλοκαίρι βρίσκονται κοπάδια αγριόγιδων, τα οποία με αφάνταστη τόλμη και ασφάλεια τριγυρίζουν στους γκρεμούς και κατοικούν στις σπηλιές τους, άγνωστες στους ανθρώπους. Ο μόνος κίνδυνος που αντιμετωπίζουν είναι κατά τη μονομαχία των τράγων καθώς σηκώνουν και χτυπούν τα δυνατά τους κέρατα. Ο ηττημένος τράγος μπορεί να πέσει στη χαράδρα.

Το βουνό των χωριών αυτών είναι πλούσιο σε βοσκή. Δίνουν ομορφιά τα πολλά λουλούδια και άλλα φυτά όπως ο αμάραντος, ο πίγανος, τα κατακόκκινα τζομπόρια και το τσάι. Την ανθοστολισμένη πλαγιά την ομορφαίνουν τα κοπάδια, οι ήχοι των κυπριών, οι χαρακτηριστικές φωνές και τα τραγούδια των βλάχων οι οποίοι έρχονται ομαδικά με τις οικογένειές τους για να καλοκαιριάσουν. Σχετικά με την ονομασία του χωριού, αν και λέγεται Βλάχο, ωστόσο βλάχος δεν υπάρχει. Οι γέροι το εξηγούν ως εξής οι ερχόμενοι από την Πίνδο βλάχοι εγκαταστάθηκαν προσωρινά στην εκκλησία του Αγίου Μηνά και αργότερα μετακινήθηκαν και έφτιαξαν καλύβες ή σπίτια πέρα στο Τσέρβο, που λέγεται στις Κούλες. Όμως ο χώρος της βουσαύλας πιο πάνω με το ίδιο όνομα και η μάνα του νερού επίσης με το ίδιο όνομα από τους Βαλοβιστινούς δεν ικανοποιούσε τις ανάγκες τους, γι' αυτό και αναγκάστηκαν να κατεβούν στο χωριό Βαλοβίστα όπου κατοικούν και σήμερα.

Το χωριό κατοικούνταν και προτού να πάρει την ονομασία Βλάχο. Η αρχαία ονομασία του δεν είναι γνωστή, μπορεί να ήταν και συνοικισμός της Αβορίτσιανης.

-“Αυτά που σου λέω να τα γράψεις!”, μου έλεγε ο τζια Σωτήρης κουνώντας το χέρι σε έκκληση. Και εγώ τον ικανοποιούσα κουνώντας το κεφάλι σε ένδειξη συμφωνίας, διότι τα γηρασμένα του είχαν αφαιρέσει την ακοή. Ένωθε χαρά που εγώ ρωτούσα και έγγραφα γρήγορα τις μυστήριες και ενδιαφέρουσες ιστορίες του χωριού. Στο τέλος τον ευχαριστούσα ενώ αυτός με φιλούσε στο μέτωπο.

Αρχαίες οικογένειες του χωριού ήταν οι Κιτσιόνασοι, οι Κυριάζοι, οι Τατσαίοι, οι Ραγκάτες, οι Οικονομαίοι, Νικολαϊδαίοι, Κηταίοι κ.τ.λ. Για τους Κωνσταντινικούς και τους Οικονομαίους οι κάτοικοι είναι υπερήφανοι. Η κατασκευή του κωδωνοστασίου και η ηλεκτροφώτιση της εκκλησίας της Μολυβδοσκεπάστης έγινε με χρηματικό ποσό που πρόσφεραν αυτοί. Μέλη της οικογένειας Κωσταντινίδου μένουν στη Φλώρινα. Τα σπίτια τους, νοτιώς της Αγίας Παρασκευής, είναι ερείπια.

Οι Τσιουκάτες εγκαταστάθηκαν κατά τον 18 ο αιώνα ερχόμενοι από το Λυκούρι των Αγίων Σαράντα. Όπως είναι γνωστό, η επανάσταση στο Λυκούρι έληξε με ήττα. Ο Μπέης βρήκε την ευκαιρία να τους πάρει τα χωράφια. Οι Τσιουκάτες αντέδρασαν και ανάγκασαν τον μπέη να χορέψει στα αγκάθια. Τότε ένας αλβανός αξιωματικός της Αυλής ανάγκασε τους Τσιουκάτες να φύγουν. Το χωριό καταστράφηκε. Πολλοί από το Λυκούρι ήρθαν και στα χωριά της Πρεμετής. Οι Τσιουκάτες αρχικά δημιούργησαν ένα μικρό χωριό

διαλέγοντας μια ραχούλα μεταξύ Βαλοβίστας και Ζέπης που αποκαλείται και σήμερα "Τσιούκα". Οι Τσιουκάτες αναγκάστηκαν και πάλι να εγκαταλείψουν το νέο χωριό και γι' αυτό υπάρχουν πολλές παραδόσεις.

Λένε ότι επί δέκα χρόνια δεν έζησε κανένα μωρό, τα έπνιγε όλα στη σαρμανίτσα τη νύχτα ένα μεγάλο φίδι που έβγαινε από τα θεμέλια μιας ερειπωμένης εκκλησίας εκεί κοντά. Και ότι η μητέρα του τελευταίου μωρού, όταν ξύπνησε από τρομακτικό όνειρο, είδε το φίδι να φεύγει, όμως το μωρό ήταν ήδη χωρίς πνοή.

Λένε επίσης πως νέος Μπέης γίνεται κτηματίας όπως συνέβαινε στην τότε εποχή. Αλλά η έλλειψη νερού και κάμπου θεωρείται η πιο σημαντική αιτία για να εγκαταλείψουν το χωριό. Έγινε η κηδεία με μεγάλη λύπη ρίχνοντας στον τάφο πολλά χρυσαφικά και την ίδια μέρα εγκατέλειψαν την Τσιούκα. Εγκαταστάθηκαν έξω από το χωριό στη Βλάχο, στο Λυκομούρσι, περίπου 300 μέτρα προς το νότο. Λίγο πιο πέρα, στα Λιθάρια, είχαν τα κοπάδια τους. Αργότερα αγόρασαν και έκτισαν τρία σπίτια στα οποία μένουν και σήμερα όπως του Νικόλα, του Πάνου και του Αναστάση Τσιούκα. Ένα παιδί, ο αδερφός του Βασίλη Τσιούκα, έφυγε και έκανε οικογένεια στο Πωγόνι.

Ο Βασίλης Τσιούκας είχε τρεις γιους, τον Παναγιώτη (Πάνο), τον Γιάννη (Γιαννάκη), και τον Αναστάση (Τάσε). Γνωρίζουμε επτά γενιές από την οικογένεια του Γιαννάκη Τσιούκα:

- ο Γιαννάκης Β. Τσιούκας,
- ο Νικόλας Γ. Τσιούκας,
- ο Αντώνης Ν. Τσιούκας (1908),
- ο Βασίλης Α. Τσιούκας (1934),
- ο Αποστόλης Β. Τσιούκας (1961),
- ο Βασίλειος Α. Τσιούκας (1998),

Οι Τσιουκάτες είναι διασκορπισμένοι με τις οικογένειές τους, εκτός του χωριού, στην Αθήνα, Κορυτσά, Δερβιτσάνη, Πρεμετή. Χαρακτηρίζεται έξυπνη οικογένεια, τίμια, εργατική, άφοβη, όχι όμως ήρεμη.

Στη Βλάχο ήρθαν και οικογένειες βουλγαρικής καταγωγής. Αρχικά ήρθαν τρία παιδιά, ο Ράικοφ, ο Μύρκοφ και ο Στάικοφ, τα οποία ήρθαν σε σύγκρουση με τους μπέηδες Τούρκους της Βουλγαρίας και για να χάσουν οι τελευταίοι τα ίχνη τους πέρασαν βουνά και κάμπους, φιλοξενήθηκαν από τους κατοίκους και έγιναν τελικά και ίδιοι κάτοικοι.

Γενικά τα χωριά Βλάχο, Βαλοβίστα και Υψηλοτέρα, κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας και μετά, κατόρθωσαν να διαφυλάξουν την εθνικότητα, τη θρησκεία και τη μητρική ελληνική γλώσσα. Τα προβλήματα του χωριού λύνονταν στα χαγιάτια της εκκλησίας μετά την λειτουργία με τη συμμετοχή των ανδρών που ήταν άνω των 18 χρονών.

Το 1913 ορίστηκαν τα σύνορα και έτσι χωρίστηκαν από την Ελλάδα. Με τον καθορισμό των συνόρων, φυσικά με κάποιο σκοπό, έρχονται μουσουλμανικές οικογένειες. Στο σπίτι του Γρηγόρη Κήττα ήρθε ο Ηλίας Μπέης. Λένε πως την πρώτη μέρα τσακώθηκε με τα παιδιά του χωριού, διότι τον ανησυχούσαν τα παιχνίδια τους. Τα έβρισε λέγοντας τα τσακάλια του κερατά! κοπρόσκυλα!

"Τέτοιος είσαι μόνος σου!", του απαντούσαν αυτά.

Την άλλη μέρα δεν άργησε να φανεί ο Τζιαντάρης. Τα παιδιά, σαν να το ήξεραν, είναι πάνω στην πέτρα της χουχουβλόπετρας, παρατηρούν τη νιάνια (έτσι έλεγαν τη γιαγιά) που δίνει και παίρνει με τον Τζιαντάρη, χωρίς να γνωρίζει αλβανικά. Για να κλείσει η φασαρία των παιδιών κόστισε της γιαγιάς μια οκά βούτυρο. Ο Μπέης δεν είναι ευχαριστημένος. Απευθυνόμενος στον Τζιαντάρη, πρόσθεσε:

-“Δεν φτάνει μόνο το βούτυρο, αυτά τα τσακάλια πρέπει να τρομαχτούν”

-“Πάλι εδώ είμαστε!”, είπε αυτός.

Πιο κάτω, στο σπίτι του Θανάση Γιάννη, ήρθε ο Φεράτ Μπεζάτης, χωρίς τέκνα, κατέληξε δούλος στους μπέηδες της Βαλοβίστας. Το σπίτι είχε μεγάλο κήπο, δεν είχαν ζώα εκτός από κότες κλεισμένες στο κοτέτσι. Οι χριστιανοί κάτοικοι είχαν συμπάθεια γι’ αυτό το ζεύγος. Τους βοηθούσαν με γάλα, τυρί, κρύο νερό που έφερναν τα παιδιά και μούρα. Μια μέρα η Σελφή, η γυναίκα του Φεράτη, φωνάζει και ζητάει βοήθεια.

-“Ελάτε, κουρμπάνι!”

Τα παιδιά άφησαν το παιχνίδι τους, την Τζίνα, και προσπαθούν να κλείσουν τις κότες που είχαν βγει από το κοτέτσι. Τα κατάφεραν και οι κότες άρχισαν το τραγούδι τους. -“Τι καλά παιδιά!”, είπε του Μπέη ο οποίος από το βλέμμα φαίνεται άγριος. Βάζοντας το δάκτυλο στο αυτί είπε: “Για ξαναπέστε να ακούσω καλά!” -“Καλάθια να τα μάσουν!”, είπε ο μπέης.

Τα παιδιά το άκουσαν και το πήραν σαν τραγούδι: “(να σε μάσουν εσένα να σε μάσουν εσένα!”

-“Καλά, καλά! για να σας ξεπατώσω, θα σας ξεπατώσω μια μέρα!”, είπε ο Ηλίας Μπέης.

-“Αμ, αμ!”, απαντούσαν με ένα στόμα τα παιδιά.

-“Ηουχασα!”, ακούστηκε η φωνή του παππού.

Στο σπίτι του Σταύρο Ρούκα ήρθε ο Ζενέλ Τζιαφέρης. Στα σπίτια των Οικονομαίων ο Μεντί Σιέχου, (αργότερα συμπέθερος του Μεχμέτ Σιέχου). Στο σπίτι του Κωνσταντινίδου, πλησίον της Αγίας Παρασκευής, ο καλόκαρδος Τζεμάλ Μπέης με καταγωγή, όπως λένε οι γεροντότεροι, από χριστιανή μητέρα. Η κατάσταση του χωριού αλλάζει. Έρχονται μουσουλμάνοι και φεύγουν οι χριστιανοί.

Στη Μολυβδοσκεπάστη είναι πολλές οικογένειες, οι γριές κλαίνε που αφήνουν τα πατρώα τους μέρη. Ο Δεσπότης της Κόνιτσας είναι ανάμεσά τους, τους μποδίζει λέγοντας “Που πάτε, που αφήνετε τα αγαπά μέρη σας τις εκκλησίες” Οι νεοφερμένοι μουσουλμάνοι δεν είναι πλούσιοι, όπως οι μπέηδες της Αυλής ή του Τσέρβου, ας είχαν τον τίτλο του μπέη. Στα χωριά από τον 17 ο αιώνα φύτρωσε ο φόβος και η ανασφάλεια. Κατά την περίοδο όμως 1830-1910 σημειώνεται μεγάλος χαλασμός από κλέφτες αρβανίτες χωλωνιάρηδες. Μετά την κατάρτιση του Κουρσάτσικου έρχεται η σειρά των δικών μας χωριών να βιώσουν την κλοπή ζώων, παιδιών, μαγαζιών. Το μαγαζί του Μήτρου Τάτση, αφού λεηλατήθηκε καλύχτηκε στις φλόγες. Λίγο πιο πάνω από το χωριό, στη “μπιστούρα του Λιάπη”, ήταν το καρτέρι των κλεφτών να αρπάξουν πρόβατα τα οποία περνούσαν για βοσκή.

Πάντως η ζωή, αν και σκληρή, συνεχίζεται. Η ύπαρξη του ελληνικού στοιχείου πιστοποιείται από τις τοπωνυμίες όπως “προσήλια, ελιά, αμπέλια, παλιάμπελα, άκρες, λιβάδια, γύρισμα και άλλα. Για την αρχαιότητα των κατοίκων, όπως τονίσαμε, μιλάει η Αβορίτσιανη, τα ερείπια, οι επιγραφές με ελληνικά γράμματα στους τοίχους του Αγίου Μηνά το 1822, στους τάφους το 1810. Ξεκινώντας από τα τοπωνύμια, μπορούμε να πειστούμε ότι η περιοχή, τα χωριά μας, έχουν συγκροτηθεί βάσει του ελληνικού πολιτισμού.

Προτού κτιστεί η εκκλησιά του Αγίου Μηνά, οι γέροι λένε πως υπήρχε μια αρχαία μικρή εκκλησία. Η εκκλησία του Αγίου Μηνά κήκε από τους Γερμανούς στις 12 Ιουλίου του 1943. Με τις πέτρες κτίστηκε η στρατώνα στο Λυκομούρσι. Τα δυο μεγάλα κυπαρίσσια, τα οποία και αυτά μαρτυρούσαν την αρχαιότητα της εκκλησίας, ήταν το στολίδι του χωριού. Δυστυχώς κόπηκαν και με το ξύλο τους έφτιαξαν το γεφύρι στο Γύρισμα. Ένα μέρος του τοίχου προς το ιερό (όπως φαίνεται στη φωτογραφία) χρησιμοποιήθηκε για το μαγαζί του χωριού. Η καμπάνα τοποθετήθηκε στο γέρικο ντούσκο και αργότερα ληστεύ-

τηκε. Λένε πως τη μετέφεραν στο Λεσκοβίκι για να φτιάξουν κουδούνια και κυπριά για τα κοπάδια του γεωργικού συνεταιρισμού, δηλαδή όπως λέει η παροιμία:

"Βρε καλέ μου νοικοκύρη να χαλάσουμε το σπίτι,
για να βρούμε το κουβάρι
που ίσα με το λεφτοκάρι."

Η καμπάνα κρεμασμένη στο δέντρο (ντούσκο) δεν χρησιμοποιείται ως προσκλητήριο σάλπισμα των πιστών αλλά για συγκεντρώσεις, συναγερμούς και πιο πολύ για δουλειά στην κοοπερατίβα, όπως έλεγαν το γεωργικό συνεταιρισμό.

Η εκκλησία του Αγίου Μηνά ήταν η κεντρική εκκλησία της Βλάχος που αποτελούνταν από δυο συνοικίες, τον πάνω και τον κάτω Μαχαλά. Ανάμεσά τους η ραχούλα με την ονομασία Γκιώνη. Πλησίον είναι και το νέο νεκροταφείο, πιο κάτω το νέο ελληνικό σχολείο που κάηκε από τους Γερμανούς την ίδια μέρα που κάηκε και ο Άγιος Μηνάς. Και πάλι το μεταπολεμικό ελληνικό σχολείο, ο νερόμυλος, η Αγία Παρασκευή. Και τέλος τα σπίτια των Κωνσταντιναιών. Αριστερά ήταν και ο κάτω ή πέρα Μαχαλάς. Στο κέντρο, όπως τονίσαμε, γιορτάζονταν μεγαλόπρεπα όχι μόνο από τους Βλαχινούς αλλά και από τα γύρω χωριά. Περικυκλώνονταν από γέρικους φτελιάδες όμως τώρα έχουν στεγνώσει. Δίπλα περνούσε ορμητικά το νερό της Μπραστάνης το οποίο έβαζε σε κίνηση το νερόμυλο.

Το κωδωνοστάσιο με τον πέτρινο άσπρο σταυρό στην κορυφή ήταν ένα ακόμη στολίδι του χωριού. Η καμπάνα κουνιαρίζοντας έστελνε μηνύματα στους Χριστιανούς. Ο σταυρός, το σύμβολο της χριστιανοσύνης, δεν άρεζε στους αντίχριστους και προσπαθώντας να τον γκρεμίσουν δεν κατάφεραν παρά να σπάσουν ένα τμήμα της γωνίας. Το 1949 κομματιάστηκε τελείως όταν το κωδωνοστάσιο και οι τοίχοι γκρεμίστηκαν από την τότε αθεϊστική κυβέρνηση. Η καμπάνα έγραφε: "Εταιρία Τσαραπλανιτών, Ιωάννινα.

Εδώ ήταν το κέντρο όπου γέροι, νεοί και νέες πιασμένοι χέρι χέρι τραγουδούσαν και χόρευαν στις χαρές και στις γιορτές. Το εσωτερικό της εκκλησίας ήταν στρωμένο με μαύρες πλάκες καθώς επίσης και η στέγη, η οποία στηριζόταν σε έξι πέτρινους στύλους. Ένας μεγάλος πανάκριβος πολυέλαιος σκόρπιζε το φως. Τα παράθυρα ήταν ψηλά και μικρά. Το εικονοστάσιο ήταν αρχαίο και όμορφο, ένα πραγματικό καλλιτεχνικό δημιούργημα. Ο ιερός χώρος του Δεσπότη, ολόκληρος σκαλιστός και με δυο σκυλάκια στις άκρες, παρουσίαζε μια ζηλευτή εικόνα.

Ο άγιος χώρος της εκκλησίας ήταν κέντρο διάδοσης της ψαλμωδίας, του ήχου της καμπάνας και της μυρωδιάς του βασιλικού και του λιβανιού. Εδώ λάβαιναν χώρα τα τρία σημαντικά γεγονότα της ζωής ενός χριστιανού, δηλαδή η βάπτισμα, τα στέφανα και η ταφή (γέλια, χαρά και δάκρυα μαζί).

Οι γέροι γνωρίζουν την ιστορία του Αγίου και απ' αυτούς μπορείς να μάθεις τον τραγικό του θάνατο τον 30 αιώνα μ.χ., την προσπάθειά του για την προστασία της Χριστιανοσύνης στην Αίγυπτο, τον τάφο του κοντά στη λίμνη Μαρσωτίδα και τέλος τα θαύματα του Αγίου Μηνά.

Ένας μουσουλμάνος γελαδάρης στο χωριό Μπελιούλης διηγούνταν: "Ηθελα να περάσω τον λάκκο στον Πεταλίτη ενώ ήταν νύχτα. Το ορμητικό νερό, ο δυνατός αέρας, η βροχή που με χτυπούσε' αλύπητα έκαναν δύσκολο το εγχείρημα. Μπροστά μου είχα όχι λάκκο αλλά ποτάμι που έσερνε πέτρες και ξύλα. Το ξύλινο γεφύρι κινδύνευε από στιγμή σε στιγμή να παρασυρθεί από το νερό. Η διάβασή του σήμαινε Ζωή ή Θάνατο. Τότε παρακάλεσα τον Άγιο Μηνά με όλη μου την ψυχή να με βοηθήσει. Του έταξα Λάδι και κεριά. Το σώμα μου ήταν βρεγμένο ως το κόκαλο. Σαν από θαύμα μια αστραπή και αλληπάλληλες αναλαμπές φώτιζαν για να δω και να περάσω. Καθώς είχα το ένα πόδι στο γεφύρι και

με το άλλο ετοιμαζόμενοι να πατήσω στη γη, ξαφνικά το ξυλογέφυρο παρασύρθηκε από το ορμητικό νερό. Θα είχα πνιγεί αν δεν είχε βρεθεί ένα κλωνάρι κέδρου για να πιαστώ.

Το μόνο που ανησυχεί τους κατοίκους είναι ο κίνδυνος από την πτώση βράχων που ξεκόβονται από το βουνό, όπως το 1923 που ένας μεγάλος βράχος έπεσε και σταμάτησε πάνω από τα σπίτια στις Σουρβιές. Εκτός από τους βράχους, το χειμώνα κατεβαίνουν από το βουνό και χιονοστιβάδες (χιομίνες). Μια μεγάλη χιονοστιβάδα ήρθε το 1947 και η οποία έφτασε κοντά στην εκκλησία του Αγίου Μηνά και από θαύμα σταμάτησε. Οι χωρικοί είχαν την εντύπωση ότι όλος αυτός ο όγκος δε θα λιώσει το καλοκαίρι. Όλο αυτό το διάστημα που δεν υπήρχε ελληνικό σχολείο, χρησιμοποιήθηκε για αυτό το σκοπό το χαγιάτι που βρισκόταν στα δεξιά καθώς μπαίνει κανείς.

Λίγο πιο κάτω από τη Βλάχο, σε μια ραχούλα, είναι η Υψηλλοτέρα. Πήρε την ονομασία της προς τιμή της Παναγίας που βρίσκεται στην κορυφή του χωριού, πράγμα που αποδεικνύει την ελληνική της ταυτότητα. Σχηματίστηκε μετά την καταστροφή της Αβορίτσιανης. Οι αρχαίοι τάφοι αποδεικνύουν την αρχαιότητα της περιοχής.

Γενικά οι κάτοικοι των χωριών αυτών ασχολούνται με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Οι φάρες των Υψηλλοτερνών είναι τα επώνυμά τους, όπως Κήττα, Σιόλη, Νότη, Αργύρη, Νίνη, Θεοδώρου, Χουλιάρα, Στεφανίδη, Βαγγέλη κ.α. Η έλλειψη νερού στο χωριό δεν βοηθούσε τους κατοίκους να καλλιεργήσουν οπωροφόρα δέντρα και γι' αυτό λεγόταν Γκολιόραχη. Ένα πηγαδάκι (βρύση), όπως το έλεγαν, ήταν περικυκλωμένο με βαρέλες και μπούκλες.

Και όμως η ραχούλα της Παναγίας καλύπτεται από ντούσκα δημιουργώντας μια εικόνα γραφικής ομορφιάς. Εδώ μετά τη λειτουργία, στην πρασινάδα και στα λουλούδια περνούσαν στιγμές ανάπαυσης και διασκέδασης.

Η Δευτέρα του Πάσχα ήταν η τοπική γιορτή του χωριού καθώς και σχεδόν σε όλα τα χωριά της περιοχής όπως στη Βλάχο, τη Βαλοβίστα, το Τσιφλίκι, το Περάτι, τη Διπολιτσα κ.α. Γλένταγαν με πασχαλινή προετοιμασία, παραδοσιακά τραγούδια και χορούς.

Η Υψηλλοτέρα έχει ανατολικά τον κάμπο της και πιο πέρα τον Αώο ποταμό, ο οποίος αφού ενώνεται με τον Σαραντάπορο και τον Βοϊδομάτη στη Μολυβδοσκεπάστη, διασχίζει τον κάμπο όχι όμως όμοια, διότι η στροφή του αριστερά στο Βίντζι, όπως το λένε, χωρίζει και χαρίζει στους Περατινούς και στους Τσιφλικιώτες περισσότερο έδαφος. Ο ποταμός αυτός καλείται με διάφορες ονομασίες όπως Αείος από τον Ηρόδοτο, αργότερα Βογιούσσα, Αώος από τους Έλληνες, Βιόσσα από τους Αλβανούς.

Η Υψηλλοτέρα είναι το χωριό που δεν κατοικούν βλάχοι ή μουσουλμάνοι.

Αναφέρονται περιστατικά που δείχνουν τον αγώνα των κατοίκων για το έθνος και τη θρησκεία. Ένας από τους αντάρτες της Κωλωνίας στην επανάσταση για αυτονομία ήταν ο Αντρέας Νίνης. Αν και πολλά παιδιά συμμετείχαν στον αγώνα ενάντια στους Ιταλούς, Γερμανούς και συνεργάτες τους με την ελπίδα για μια ελεύθερη ζωή, εντούτοις μετά τον πόλεμο όλες οι υποσχέσεις ξεχάστηκαν. Πολλές οικογένειες πέρασαν τα νιάτα τους ή άφησαν τη ζωή τους στις άγριες φυλακές με την κατηγορία του φιλέλληνα. Άλλοι εκτελέστηκαν με την κατηγορία ότι ήταν πράκτορες της ελληνικής κατασκοπίας. Δεν είναι λίγες οι οικογένειες που έχουν εκτοπιστεί το 1948 και 1969 στα βάθη της Αλβανίας, όπως στα χωριά της Λιούσνιας, του Φιέρι, της Σελενίτσας (Αυλώνας) ή στα χωριά της Πρεμετής. Άγνωστοι παραμένουν οι τάφοι του Ηλία Γκούντα (Υψηλλοτέρα), του Παύλου Τάτση (Βλάχο) και του Αποστόλη Ράγκα (Βλάχο). Λένε πως ο Παύλος Τάτσης έχει ταφεί στο Μπουρέλι, στην τρομερή αυτή φυλακή. Ο άτυχος δεν άντεξε τα 22 χρόνια φυλάκιση και τρελάθηκε από τα βάσανα. Λένε επίσης πως τον Ηλία και τον Αποστόλη τους έχουν πνίξει στον ποταμό Αώο.

Το 1949 πήγε νερό από την πηγή της Αβορίτσιανης και αργότερα από την πηγή της Γκουσιάρας. Το 1956 πρώτη η Υψηλλοτέρα, αργότερα η Βαλοβίστα και τελευταία η Βλάχο δημιούργησαν το γεωργικό συνεταιρισμό, εννοείται υποχρεωτικά.

Στο χαγιάτι της Παναγιάς έμεινε ως το τέλος της ζωής της μια καλόκαρδη γριά, σύζυγος του ψάλτη Κώστα Σιολή.

Με τη βοήθεια του Θεού το αθεϊστικό σύστημα άλλαξε. Η Μητρόπολη της Κόνιτσας βοήθησε δίνοντας 500.000 δραχμές για την επισκευή της Παναγιάς. Βοήθεια έδωσε και στους κατοίκους όπως τρόφιμα και ρουχισμό σε όλα τα χωριά της Πρεμετής και στο Λεσκοβίκι χωρίς διακρίσεις.

Προς βορρά της Βλάχος, αφού περάσεις το μεγάλο λάκκο που το χειμώνα γίνεται ποτάμι, φτάνεις στη ραχούλα που είναι το εικόνισμα της Αγίας Παρασκευής. Από εδώ έχεις μπροστά σου το ωραίο και παλιό χωριό της Βαλοβίστας.

Στο κέντρο του χωριού συναντάς τη σκαλιστή πηγή που θα σου προσφέρει το κρύο νερό της, την ξεκούραση στα πέτρινα καθίσματα αλλά και την παρέα νέων και γέρων. Οι κοπέλες έρχονται με αθόρυβα βήματα για να γεμίσουν νερό. Τα καλοχτενισμένα μαλλιά τους έχουν τη χωρίστρα στη μέση. Χωρίς να σηκώσουν τα μάτια, γτροπαλά και ήρεμα θα σου πουν την "καλημέρα". Πιο κάτω, στο κανάλι αχεί το τραγούδι των βατράχων.

Η Βρύση στο κέντρο του χωριού Βαλοβίστα.

Στο ισόπεδο της απότομης πλαγιάς η οποία αρχίζει από τον ποταμό, σε ωραία τοποθεσία είναι το γραφικό χωριό. Από το Νότο έχει τον απέραντο ορίζοντα που φτάνει στο Πάπιγκο, προς Ανατολή έχει το βουνό Μελεσίνα, προς Βορρά αραδιασμένα τα χωριά της Ρίζας με κορυφή την οροσειρά της Νεμέρτσικας, ενώ προς τη Δύση έχει το βουνό με την κορυφή Κουρούνα.

Αρχαία ονομασία της Βαλοβίστας είναι Δολοβίστα. (Ηπειρ. Χρον. σελ-17).

Από τους Αλβανούς λέγεται Μπγιοβίζντα, από τους Βουλγάρους Μπελοβίζντα. Η τελευταία ονομασία επικράτησε κατά τη βουλγαρική κατοχή.

Για το τοπωνύμιο Βαλοβίστα παραθέτουμε την ερμηνεία του Vasmer Max, Die Slaven in Griecheland, Leipzig 1970 σελ.197. Η αρχική αναγωγή της λέξης Βαλοβίστα μας οδηγεί στην λατινική λέξη vallis ή valles=κοιλάδα, το κοίλωμα και μετά η σλάβικη κατάληξη valt+ον+ica=πρόχωμα, οχύρωμα,(ράχη όρους) καταλήγουν στην ημερινή ονομασία Βαλοβίτσα-Βαλουβίτσα-Βαλοβίστα.

Το χωριό Βαλοβίστα ανήκε στην ενορία της Πωγωνιανής. Το μοναστήρι του Αγίου Νικολάου στα γράμματα των ετών 1650-1660 στις πηγές του αρχείου της Μόσχας τοποθετήτε " εις επαρχείαν της αρχιεπισκοπής Πωγωνιανής εις τόπον καλούμενον Νοράσι". Την ονομασία Νοράσι την βρίσκεις μόνο στην Βαλοβίστα και πουθενά αλλού στην Πωγωνιανή. Η περιοχή γύρω από την σημερινή εκκλησία του Αγίου Νικολάου ονομάζεται "Μοναστήρια". Πολύ κοντά είναι και οι εκκλησίες του Αγίου Δημητρίου και η αρχαιότατη εκκλησία της Παναγίας. Η πρώτη επαφή των μονών της περιοχής της Πωγωνιανής με την Ρωσία για την οποία σώθηκαν Ελληνικά και Ρωσικά έγγραφα ανάγεται στα 1628-1630. Τον Άυγουστο του 1628 ο αρχιμανδρίτης της μονής του Αγίου Νικολάου Συμεών και της Μονής του Αγίου Στεφάνου Λεόντιος πήγαν στην ρώσικη πρωτεύουσα προς αναζήτηση υλικής βοήθειας για τα μοναστήρια τους.

Υπάρχει επίσης η παράδοση ότι εκείνη την εποχή καλλιεργήθηκαν οι κόκκινες σκαμνιές (μουριές). Οι γεροντότεροι λένε πως την τότε εποχή στη Βαλοβίστα επεξεργάζονταν και το μετάξι.

Η Βαλοβίστα θεωρείται πολύ παλιό χωριό. Στο Ηπειρωτικό Ημερολόγιο σελίδα 117 αναφέρεται ως εξής: "Επί της εποχής 1183-1185 ο τότε αρχιερέας Αθανάσιος μετέβει εις Κωνσταντινούπολη εις προσκύνησιν του Αυτοκράτορος και του Πατριάρχου. Εις τον επίσκοπο τούτον εχάρισε τα εισοδήματα οίτινα προήρχοντο εξ ενοικίων των εργαστηρίων της αγοράς κατά την πανηγυρικήν ήτις ετελείτο εις το Ζαβρογό την 8η Ιουνίου. Τω εχάρισε προ τούτοις και το παρά την Δολοβίστα ή Βαλοβίστα μετόχιο της Γκούρας". Το μετόχιο της Γκούρας το εχάρισε ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος.

Αρχαίες γνωστές φάρες είναι οι Αποστολαίοι, η οικογένεια Κυρίτση(Νίκα), Νάτση, Νότη, Κώττα, Μάντη, Ζήκα, Χρήστο, Τάσε, Καλαντζή, Κώστα κ.α.

Κατά τη χρονική περίοδο 1792-1800 οι ερχόμενοι από την Πίνδο βλάχοι ίδρυσαν το χωριό Κεφαλόβρυση (Μπετζιτιέ). Στο χωριό κατοικούν και βλάχοι, οι κουλιώτες, ερχόμενοι από την Πίνδο. Αυτοί φυσικά είναι ορθόδοξοι με ελληνική παράδοση και καταγωγή όπως οι Πάνο Χρήστο, Λάζος Ντούρης, Λεωνίδας Λάμπρος, Σωτήρης Κόλιας, Μήχα Νικόλας, Σπύρος Κώστας, Βαγγέλης Κώττας. Κατά την περίοδο του βασιλιά Ζώγκου οι άντρες αυτοί δεν υπηρετούσαν στρατιωτική θητεία, διότι ήταν Έλληνες. Οι Βλάχες παλαιότερα είχαν στο μέτωπο το σύμβολο της χριστιανοσύνης και του ελληνισμού, δηλαδή τον σταυρό. Όταν η Ιταλική κυβέρνηση το 1914, την εποχή της ιταλικής κατοχής, άνοιξε από τη μεριά της και λειτούργησε με δικά της έξοδα ιταλικό σχολείο δήθεν για τους ομογενείς βλάχους, τους οποίους θεωρούσε ιταλικής καταγωγής, παρόλο που μερικά παιδιά συνέχισαν το σχολείο, ωστόσο κανένα δεν ήταν βλάχικης καταγωγής.

Οι Βλάχοι της Βαλοβίστας μιλούν τη γλώσσα τους όμως πιο πολύ μιλούν την ελληνική. Λατρεύουν την Ορθόδοξη Εκκλησία και βαπτίζονται και στεφανώνονται με ελληνική ψαλμωδία.

Τους βλάχους με τα κοπάδια τους σε αναζήτηση βοσκοτόπων τους βρίσκεις παντού στην περιοχή της Πωγωνιανής και πολλές οικογένειες εγκαταστάθηκαν για πάντα σ' αυτά τα πλούσια βοσκοτόπια με τις πολλές πηγές νερού. Η ιστορία μιας οικογένειας του παππού Τάσε (Αναστάσιος Χρήστου) μας δείχνει πως μπόρεσαν οι Βλάχοι να σώσουν τις περιουσίες τους και τον πολιτισμό τους. Μετά από μια σκληρή σύγκρουση με τους μπέηδες της περιοχής αγόρασαν βοσκοτόπια στην περιοχή ανάμεσα στην Ζέπη και στην Βαλοβίστα ,την Βούρμπα, το Καλογέρι, την Κερασιά, το Παλιοκλήσι, περιοχές με πλούσια βλάστηση και πολλές πηγές νερού και εγκαταστάθηκαν εκεί.

Τα χρόνια της τουρκοκρατίας ήταν δύσκολα και για τους Βλάχους. Η Βαλοβίστα έγινε τσιφλίκι των μπέηδων Τσάτσι. Έλληνες και Βλάχοι στην περιοχή επαγρυπνούν για να σώσουν τις περιουσίες τους.

Ο παππούς Τάσες (Αναστάσιος Χρήστου) κυκλοφορούσε στο χωριό με την βλάχικη ενδυμασία και με τα κουμπούρια στην ζώνη γι' αυτό και τα "παλικάρια" των μπέηδων δεν τα βάλανε με τους Βλάχους. Ο γιος του Αναστάσι ο Παναγιώτης Χρήστου παντρεύτηκε την Μαρίνα Νάσι από γνωστή Βλάχικη οικογένεια στην Βαλοβίστα, ενώ ο αδερφός του Βέρος και ο γιος του Βασίλης μένουν στη Ζέπη. Σήμερα αυτό το γένος έχουν επώνυμο Βέρο. Ο Πάνος Χρήστου και ο γιός του Γεώργιος Χρήστου και όλες οι βλάχικες οικογένειες ζήσανε αρμονικά με τις Ελληνικές οικογένειες στην Βαλοβίστα. Στις νεότερες γενιές έγιναν γάμοι μεταξύ γκρέκων (Ελλήνων) και βλάχικων οικογενειών. Είναι γνωστός ο γάμος του Βλάχου Μίχα με την Ευγενία Νίκα και του Γιώργου Χρήστου ο οποίος παντρεύτηκε κόρη από το γένος Νίκα (Κυρίτση) την Θανασούλα του Λάζαρου και αποχτήσανε μεγάλη οικογένεια με έξι παιδιά εν ζωή. Την Πολυξένη, τον Νικόλα, τον Βασίλη, την Μαρίκα, τον Αναστάση και την Περσεφώνη.

Τον 17ο αιώνα εγκαταστάθηκαν και μουσουλμάνοι στην κορυφή του χωριού στα "σαράγια των μπέηδων", οι οποίοι είχαν φρούριο πάνω στο βράχο στην Μπόγκοβα, προς τα δυτικά του χωριού.

Η Βαλοβίστα είχε πολλές εκκλησίες όμως κατά την αθεϊστική εποχή μετατράπηκαν σε αποθήκες στάβλους ή κέντρα διασκέδασης. Κεντρική εκκλησία ήταν ο Άγιος Δημήτριος. Κάηκε από τους Γερμανούς και μπαλίστες, στη συνέχεια χτίστηκε σχολείο και κέντρο διασκέδασης και αργότερα χρησιμοποιήθηκε ως αποθήκη του γεωργικού συνεταιρισμού. Σήμερα παραμένει ως κτίριο με τη διαφορά ότι οι κάτοικοι τοποθέτησαν την καμπίνα.

Και η εκκλησία του Αγίου Νικολάου είχε μετατραπεί σε στάβλο βοδιών ή κατσικιών. Για την επισκευή της βοήθησε η Μητρόπολη της Κόνιτσας. Η χαρακτηριστική αρχιτεκτονική φανερώνει ότι είναι βυζαντινής εποχής. Και από τις δυο πλευρές κοντά στο ιερό, έξω από το εικονοστάσιο και μέσα στον τοίχο, υπάρχουν λιθόκτιστοι θόλοι, ένα είδος μικρού ιερού. Λένε πως η εκκλησία του Αγίου Νικολάου ήταν μοναστήρι που εξυπηρετούσε διαβάτες και αρρώστους. Ίσως γι' αυτό τα γύρω χωράφια λέγονται "Μοναστηράκια". Λένε επίσης πως πλησίον της εκκλησίας ήταν μια πηγή όμως εξαιτίας μιας μεγάλης κατολίσθησης του χώρου από σεισμό έχει χαθεί και πηγάζει πιο κάτω. Πρόκειται για την πηγή της Ντουλάβας ή του Ζιάρρου που βρίσκεται κάτω στο λάκκο με το ίδιο όνομα.

Στην εκκλησία αυτή βρισκόταν και το αρχαίο νεκροταφείο. Τώρα είναι σχεδόν αγνώριστο, λείπουν τα σύμβολα της ορθοδοξίας, οι πέτρινοι σταυροί με τις ελληνικές επιγραφές. Όλα έχουν κομματιαστεί. Ανάμεσα στα χώματα και τις λάσπες, τώρα τελευταία έχει βρεθεί μια μαύρη πλάκα με την ελληνική επιγραφή: "1882 ΔΕΣΠΟ, 1841 ΜΑΤΟ", με κεφαλαία γράμματα.

Γνωστός και ντόπιος ιερέας ήταν ο παπα-Νότης, αδερφός του Πέτρου παπα (Στέφο), ο οποίος ήταν και εκπαιδευτικός για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας. Έχαιρε μεγάλου σεβασμού και εκτίμησης από τους συγχωριανούς του. Ο τάφος του βρίσκεται στο ιερό της εκκλησίας του Αγίου Δημητρίου όπου και γινόταν τοπικό πανηγύρι στη Βαλοβίστα.

Μεταξύ του Αγίου Δημητρίου και του Αγίου Νικολάου υπήρχε η εκκλησία της Παναγίας, αρχαιότατη, η οποία δυστυχώς είχε μετατραπεί σε στάβλο κατσικιών από την αθεϊστική κυβέρνηση και τώρα είναι σχεδόν ερείπια.

Η Βαλοβίστα σε κάθε είσοδό της είχε εικόνισμα. Ένα από αυτά ήταν στο χώρο που λέγεται Νταμπόρια. Ηλέξη είναι φυσικά ξένη, η τοποθεσία όμως έχει την ιστορία της καθώς εδώ ήταν τούρκικο φυλάκιο ίχνη του οποίου βρίσκονται ακόμη. Οι χριστιανοί λάτρευαν και δέονταν στο εικόνισμα όταν θα περνούσαν στο λάκκο. Υπάρχει η παράδοση

ότι στη μεγάλη πέτρα που βρισκόταν στην άκρη του λάκκου κατοικούσαν δαίμονες οι οποίοι εμφανίζονταν τη νύχτα σαν τράγοι που βελάζουν ή σαν κριάρια, όμως πιο πολύ σαν μωρό που κλαίει. Ατελείωτες είναι οι ιστορίες σχετικά με την εμφάνιση των δαιμόνων. Τρόμος υπήρχε αν ένας διαβάτης περνούσε μόνος του. Ένας τυχαίος θόρυβος τον έκανε να ανατριχιάζει σε όλο το σώμα του. Αυτή η πέτρα λεγόταν Δαιμονόπετρα. Τα χωράφια γύρω από τη Δαιμονόπετρα ήταν του Θωμά Μύρκου, όμως ο ίδιος άφηνε τη δουλειά πάντα με ήλιο και μόλις πήγαινε σπίτι του λιβανίζόταν με θυμίαμα.

Το φαινόμενο της ληστείας προβλημάτιζε τους χριστιανούς και γι' αυτό ήταν αναγκασμένοι να στεγάζουν τα ζώα τους στο υπόγειο το χειμώνα και στις αυλές το καλοκαίρι. Το δίκαννο και τα άγρια σκυλιά ενάντια στους ληστές ήταν απαραίτητα σε κάθε οικογένεια. Φυσικά η διάβαση στο χωριό τη νύχτα ήταν δύσκολη. Η ανασφάλεια λάμβανε μεγάλες διαστάσεις. Οι κατσικοκλέφτες σχεδίαζαν τον χρόνο και τον τρόπο για τις ληστείες τους.

Στη Βαλοβίστα συνέβη το εξής δυσάρεστο γεγονός. Εξαφανίστηκαν δυο παιδιά δεκαδώδεκα χρονών τα οποία ψάρευαν. Τα παιδιά ήταν του Βαγγέλη Ντίνη και του Χάρη Νίκου. Μαζί τους εξαφανίστηκε και το σκυλάκι που τους ακολουθούσε. Όλο το χωριό βρίσκεται σε κινητοποίηση. Έχουν παρατήσει τις δουλειές τους και ψάχνουν, ρωτούν και φωνάζουν στις μπιστούρες της ακροποταμιάς για να μάθουν την τύχη των παιδιών. Όμως αν και ερευνούν στην καμπιά ή στην ακροποταμιά, τα παιδιά βρίσκονται στην πλαγιά του βουνού στην Μπάμπουλη (Βαρβουλιά). Η Βαλοβίστα και τα γύρω χωριά συγκλονίστηκαν από το περίεργο συμβάν. Ο νους των περισσότερων πάει στον πνιγμό. Στα πρόσωπα των παππούδων, των γονέων και όλων των κατοίκων είναι ζωγραφισμένος ο φόβος, η ανησυχία, τα δάκρυα και η μεγάλη λύπη. Οι έρευνες στην ακροποταμιά είναι άκαρπες. Στην πραγματικότητα τα παιδιά έχουν πιαστεί από πέντε κολωνιάρηδες ληστές οι οποίοι πέρασαν κοντά από το χωριό και εκμεταλλευόμενοι τους λάκκους τα κρατούν ομήρους. Για την επιτήρηση των παιδιών έχει οριστεί ένας ληστής ο οποίος είναι μασκομένος (έχει καλυμμένο το πρόσωπό του) και βρίσκεται διαρκώς δίπλα τους. Που και που τους ρίχνει όχι φιλικές ματιές. Με το κοψτερό του μαχαίρι έκοβε κλωνάρια κέδρου και πάλι το έβαζε στη θήκη ή το έσφιγγε στα δόντια. Τα παιδιά τρομαγμένα παρατηρούν την κάθε κίνηση αλλά δεν γνωρίζουν το σκοπό τους. Η καρδιά τους χορεύει, ρίχνουν ματιές στο όπλο που ο ληστής κρατά στην αγκαλιά. Η μυρωδιά του ψημένου ζώου χτύπησε τα ρουθούνια τους. Φαίνεται ότι οι ληστές προετοιμάζονται για φαγητό. Κάποια στιγμή ένα από τα παιδιά σηκώθηκε. Την ίδια στιγμή άκουσε μια άγρια φωνή:

-"Που πας;"

-"Να ουρήσω", είπε το παιδί ήρεμα. Και να ήθελε να το σκάσει η προσπάθεια θα ήταν ανώφελη, μόνο δαρμό θα κέρδιζε.

-"Σας έκοψα το κεφάλι αν κουνηθείτε!", ξαναείπε η άγρια φωνή και τρόμαξε τα παιδιά δείχνοντας το μαχαίρι. Αφού το κράτησε για λίγο το ξανάβαλε στη θήκη από χοντρό δέρμα ως κακοποιός και κακόψυχος που ήταν. Δεν άργησε να έρθει και άλλος ληστής ο οποίος ρώτησε να μάθει τα ονόματα των γονέων τους. Και μετά έστειλαν εντολή στη Βαλοβίστα πως τα παιδιά είναι ζωντανά αλλά για να μείνουν και να έρθουν ζωντανά και να τα ξαναδούν πρέπει εντός της ημέρας να δώσουν εκατό τούρκικες λίρες.

Οι κάτοικοι της Βαλοβίστας, της Βλάχος και της Υψηλλοτέρας είναι σε κινητοποίηση. Δεν αργούν και με τις συνδρομές τους και τα ταμεία των εκκλησιών συμπληρώνουν το ζητούμενο χρηματικό ποσό.

Είναι ο Μιχάλης Τάσες ο οποίος παίρνει το δρόμο της ανηφοριάς για να δώσει τα χρήματα και να πάρει πίσω τα παιδιά. Ο Μιχάλης είναι ο πιο γνωστός πλούσιος έμπορος στην περιοχή. Είχε ωραίο κατάστημα κοντά στην κεντρική εκκλησία του χωριού, την Αγία Σωτήρα.

Συγχρόνως όμως τα λεβεντόπαιδα των τριών χωριών σχεδιάζουν εκδίκηση.

Στην επιχείρηση αυτή συμμετέχει και κυβερνητική περιπολία, διότι νόμιζαν πως ήταν οι ληστές του Καπετάν Κιτσιάκη. Περικύκλωσαν τους ληστές προσεκτικά χωρίς να κινήσουν καμιά υποψία. Με όπλα, δίκαννα, τσεκούρια ή ξύλα στήνουν καρτέρι σε διάφορα σημεία. Μόνον οι γριές δεν συμφωνούν λέγοντας: "Αν σκοτωθεί κανένας τι μας μένει; Να μας ζήσουν οι λίρες;

Οι αντίπαλοι είναι οπλισμένοι σαν αστακοί και σαν γεράκια ελέγχουν την περιοχή. Κάμουν και ετοιμασία για γεύμα ψήνοντας στη σούβλα το κλεμμένο από κοπάδι του βουνού ζυγούρι. Ο αρχιληστής, έμπειρος στην τέχνη του, λαγοκοιμάται. Ο Μιχάλης έφτασε κουρασμένος, όρθιος συνομιλεί και μετράει τις λίρες σε έναν κουκουλοφόρο, ο οποίος προσπαθεί να κρύψει και τη φωνή του, επάγρυπνος να μη δώσει σημείο γνωριμίας. Κάνοντας νόημα με το κεφάλι και τα χέρια του λέει να πάρει τα παιδιά και να φύγει.

Έτσι και γίνεται. Τα παιδιά κρατούν τα χέρια του λυτρωτή τους και φορές φορές τα φιλούν πηδώντας τα κέδρα. Αυτός όμως δεν συμμετέχει στη χαρά τους, μόνον θέλει να τους δώσει να καταλάβουν ότι πρέπει να απομακρυνθούν το συντομότερο. Ωστόσο δεν γλίτωσε από αυτό που φοβόταν. Μια σφαίρα και μετά αδιάκοποι πυροβολισμοί σφυρίζουν από πάνω τους. Μπροστά τους αντάριασε από το κοκκινόχρωμα της Μπάμπουλης.

Η Μπάμπουλη αχάει, οι σφαίρες κτυπούν τα ασπρολίθαρα. Στο χωριό κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης επικρατεί μεγάλη ανησυχία. Τα μάτια είναι στραμμένα προς το βουνό. Με μάτια λυπημένα και αυτιά τεντωμένα προσπαθούν να μάθουν ή να ακούσουν τίποτα, έστω και την παραμικρή λεπτομέρεια. Με τον κτύπο της καρδιάς τους προσπαθούν να μαντέψουν κυρίως για την υγεία των παιδιών. Οι γέροι και οι γριές παρακαλούν τον Άγιο Μηνά κάνοντας γρήγορα το σταυρό τους. Σηκώνουν τα μάτια στον ουρανό και λένε σιγανά "Θεέ μου, Θεέ μου!".

Στο βουνό οι ώρες περνούν, οι πυροβολισμοί αραιώνουν. Οι λεβέντες αναρωτιούνται αν είναι η τακτική των ληστών για να τους παραπλανήσουν. Και πάλι ακούγονται φωνές "Το νου σας παιδιά!"

Και σωστά λένε, διότι έχουν να αντιμετωπίσουν απάνθρωπους κακούργους οι οποίοι ζούνε σε βάρος των άλλων και πληγώνουν τις καρδιές.

Γι' αυτό και δεν πρέπει να υποτιμηθούν. Τα λεβεντόπαιδα έχουν μπροστά τους τον αρχιληστή που ακόμα χαροπαλεύει κοντά στο όπλο του και στις λίρες.

Ο καταρράχτης στις πηγές της Μπράζντανης που εφοδιάζει με νερό τα τρία χωριά Βλάχο-Ψηλοτέρα-Βαλοβίστα

"Κερατά Κιτσιάκη, κερατά!", είπε ένας στρατιώτης της κοσιάδας (περιπολίας), όμως πήρε άλλη όψη, στο πρόσωπό του σχηματίστηκε βαθιά λακκάδα, όταν από την περιτομή αποδείχτηκε ποιος ήταν.

Από τη ράχη του Τσέρβου ροβολούν οπλισμένοι οι άντρες μαζί με ένα μουλάρι φορτωμένο με έναν νεκρό ληστή. Το χωριό περνά στιγμές αγωνίας. Μπροστά τρέχουν σαν σε βαμβάκι στα χαλίκια του δρόμου τα δυο παιδιά. Τρέχουν να ανταμώσουν τον παππού και τη γιαγιά που περιμένουν με ανοιχτά τα χέρια. Από το στόμα τους πληροφορούνται ότι επιστρέφουν όλοι καλά εκτός από δυο-τρεις ελαφρά πληγωμένους.

Η Μάνθω Αποστόλη διηγείται: "Ήμουν τότε τριών χρονών σαν έφτασε το μουλάρι φορτωμένο με τον νεκρό ληστή. Στη ζώνη του έλαμπαν τα φυσίγγια".

Ατέλειωτα περιστατικά γνωρίζουν και ομολογούν οι κάτοικοι. Όμως άντεξαν, δεν άφησαν το χωριό τους να ρημάξει. Η Κύπρος, νησί με υψηλό βιοτικό επίπεδο, πρόσφερε αγάπη και φιλία. Το 1995 βοήθησε οικονομικά στην κατασκευή του αυτοκινητόδρομου με προορισμό το γεφύρι στον Αώο ποταμό.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Ο ΕΡΧΟΜΟΣ ΤΩΝ ΜΠΕΗΔΩΝ

Στην ψυχή των κατοίκων, παρόλο που ζούσαν στην τουρκική σκλαβιά, παρέμεινε ο ελληνισμός και η ορθοδοξία. Τον 17ο αιώνα έρχονται στη Βλάχο και στη Βαλοβί-στα οικογένειες μπέηδων από τα χωριά της Πρεμετής. Ένα απόγευμα πάνω από την εκκλησία του Αγίου Μηνά στη ράχη του Γκιώνη άγνωστοι καβαλάρηδες συζητούν μεταξύ τους κάνοντας και χειρονομίες. Το ενδιαφέρον τους επικεντρώνεται στο βορρά, στην απέναντι ραχούλα. Καλπάζοντας με τα άλογά τους δεν άργησαν να φτάσουν στο διαλεχτό χα/ρ" με προορισμό το κτίσιμο παλατιού. Επικεφαλής τους είναι ο γερο Νεζίπ Κορασί-νης που άρεσε το χωριό και με το δίκιο του, αφού όντως είναι πολύ όμορφο. Ο Νεζίπης λεγόταν και Λιαλέμπεης και είχε πάει με τον Μεχμέτ Αλί Πασά μέχρι το Σουδάν για να αγοράσει άλογο κατά πως το ήθελε. Η ομορφιά, ο καθαρός αέρας και τα κρυσταλλένια νερά που βουίζουν και αγκαλιάζουν τον τόπο έως να πάρουν την κατηφοριά και χοροπηδώντας να φτάσουν κάτω και να βάλουν σε κίνηση το νερόμολο του χωριού. Στη συνέχεια της πορείας τους φτάνουν στον κάμπο της Υψηλλοτέρας και της Βλάχο. Τα τρία μέρη της ραχούλας καλύπτονται από πελώριους βράχους. Η πλαγιά από τον Νότο φοράει κίτρινη ζηλευτή φορεσιά από πολλά σπαρτά. Η ραχούλα πήρε άλλη μορφή και ονομασία με το κτίσιμο της μπέηκης οικογένειας, ονομάστηκε "Αυλή". Εδώ πλέον δεν μπορεί να πατήσει χριστιανικό πόδι. Η ίδια οικογένεια έκτισε μεγάλο παλάτι όπως στην Αυλή αλλά λίγο πιο πάνω σε ένα ισόπεδο μέρος, στο Τσερβό.

Η ζωή των παππούδων μας γίνεται σκληρότερη όμως αυτοί δε λυγίζουν. Στη Βαλοβί-στα, πάνω από το χωριό, έρχονται μπέηδες από την Χότοβα της Πρεμετής, όπως λένε οι γεροντότεροι, που είχαν συγγένεια με τους αυλίτες και χτίζουν τα "σαράγια" και φρούριο στην Μπόγκοβα, στις "Κούλες". Οι κάτοικοι, παρόλο που δεν συμφωνούν με την εγκατάσταση αυτή, ωστόσο είναι υποχρεωμένοι να υπακούσουν στη θέληση του Μπέη. Το πρώτο βήμα ήταν να μοιραστεί στα δυο χωριά η μεγάλη πηγή που βρίσκεται προς βορρά της Αυλής. Επίσης η πηγή πλησίον του Παλατιού, η "μάνα του νερού", πηγαίνει κατά τα 2/3 στην μπέηκη έπαυλη. Το βουνό είναι περιουσία του μπέη.

Ο μεταλλικός χαρμόσυνος ήχος της καμπάνας του Αγίου Μηνά ήταν γι' αυτούς τρέλα. "Δεν μπορούμε να ακούμε αυτό το κουδούνι!", έλεγαν. Μάλιστα, όταν έρχονταν επίσημοι φίλοι, όπως η μητέρα του Αλί Πασά από την Κόνιτσα ή άλλοι αξιωματούχοι, το κτύπημα ήταν απαγορευμένο.

Αυτή η κατάσταση που δημιουργήθηκε στο χωριό, δηλαδή ο μπέης να διατάζει και οι χριστιανοί να υπακούν, ήταν διπλή σκλαβιά.

Σχετικά με αυτό ο Πουκβίλης αναφέρει: "Οι κάτοικοι από Τούρκους και Χριστιανούς μεταξύ τους ήταν αδύνατο να διακόψουν την έχθρα, ιδρυμένη από καιρό το οποίο υπέφεραν και οι δυο πλευρές από την πισωδρομιά και τον φανατισμό".

Οι μπέηδες που ήρθαν ήταν μπεχτατζήδες, γιατί γιόρταζαν το Σουλταν Νεβρούζη. Την ημέρα αυτή οργάνωναν γλέντι, έτρωγαν ασούρι και στα γλέντια συμμετείχαν και οι γυναίκες, οι "μπούλες", οι οποίες κάλυπταν το πρόσωπο. Στο χωριό τους άρεζε να καλούνται "κυρά". Τα μάγουλά τους ήταν κατακόκκινα από τα κοκκινάδια και τα πολλά φτιασίδια για να δείχνουν όμορφες και ελκυστικές.

Του κάθε ερχόμενου φίλου έπλεναν τα πόδια και αυτό συνήθως γινόταν από τις χριστιανές δούλες. Σε όλο το χωριό ακούγονταν οι καλπασμοί και τα χλιμιντρίσματα των διαλεχτών αλόγων από το Σουδάν που κουβαλούσαν τις "μπούλες".

Ο γύφτος, όπως καλούσαν τον υπηρέτη, ήταν πολύ προσεκτικός για την προστασία των κυράδων οι οποίες για το παραμικρό, περισσότερο να χαϊδευτούν, έβαζαν τις φωνές. Γενικά οι κυράδες συμπαθούσαν τους γύφτους για να τις ανεβάζουν και να τις κατεβάζουν από τα ψηλά άλογα.

Στις επίσημες γιορτές στα μπαλκόνια κυμάτιζε η τουρκική σημαία. Η μουσική, τα τραγούδια και πολλές φορές και πυροβολισμοί ήταν σημεία υποδοχής για επίσημους φίλους. Έτοιμο ήταν και το δοχείο γεμάτο νερό στην τουαλέτα, χαλέ το καλούσαν, για πλύσιμο του παινού.

Γενικά οι μπέηδες δεν αγαπούσαν τη δουλειά, ιδίως τη γεωργική, και προτιμούσαν να είναι υπάλληλοι ή αξιωματικοί. Οι μπέηδες που ήρθαν μιλούσαν αλβανικά αλλά τα παιδιά τους μάθαιναν στα σχολεία τα ελληνικά. Η ελληνική γραφή χρησιμοποιείται παντού. Αυτό αποδεικνύεται και από την πώληση των χωραφιών της Αραβωνάς. Η αγοραπωλησία της Αυλής έγινε από τους Κώστα Ρούκα, Σταύρο Παπά, Παπά Δημήτρη και Νάσιο Τόλη.

Το 1866 η πρόσκληση του μπέη της Βαλοβίστας προς τον μπέη της Αυλής για γάμο ήταν γραμμένη ελληνικά. Ο μπέης της Αυλής είχε ένα γιο, το Νεβρούζη (Αγιάζη) και δυο όμορφες κόρες, τη Λιούλε και τη Σιέγκα. Με τους Τσερβινούς οι Αυλήτες τα είχαν συμβιβάσει μετά από χρόνια έχθρας και τσακωμών για το πρόβλημα του νερού. Ο μπέης του Τσέρβο, ο Τσενή-μπεης είχε δουλέψει πέντε χρόνια για την επισκευή ενός πηγαδιού και όμως νερό δεν βρήκε. Όμως πιο πέρα από το μεγάλο παλάτι στο Τσέρβο, περίπου διακόσια μέτρα, βρίσκεται μια χαράδρα με άγνωστο βάθος, στην οποία κυλάει πολύ νερό και βρυσάει η μεγάλη πηγή της Μπράσκτανης. Ο Τσενή-μπεης ισχυρίζεται ότι εφ' όσον το νερό περνάει κάτω από το χόψο του ανήκει μοιράδι, διαφορετικά θα έριχνε στη χαράδρα απομεινάρια για τη μόλυνση του νερού. Ο Αυλίτης δεν συμφωνούσε αλλά, όταν ο Τσενή-μπεης για να αποδείξει τα λεγόμενά του έριξε καζάνια γάλα, το νερό κάτω στην πηγή άσπρισε και έτσι ο Τσενήμπεης έγινε μοιραδιάρης. Ήταν η εποχή όταν ο μπέης της Αυλής και των Σαραγίων συμφώνησαν να μοιράσουν το νερό στην πηγή της Μπράσκτανης. Ο μπέης της Βαλοβίστας έφτιαξε και νερόμυλο. Η συμφωνία καταπατήθηκε από το μπέη της Βαλοβίστας ο οποίος αρνήθηκε να πληρώσει φόρο. Αποτέλεσμα ήταν η διαμάχη να πήξει σε τραγωδία και σε τραγικό ξυλοδαρμό. Η επέμβαση του Δερβίση βοήθησε στο συμβιβασμό. Μάλιστα ο Νεβρούζης πήρε πρόσκληση γάμου του σαραντάχρονου παιδιού της Βαλοβίστας.

Με το πέρασμα του καιρού ο Αυλίτης έχασε το κύρος της προσωπικότητάς του που οφειλόταν στην αριστοκρατική του θέση. Ο Τζενήμπεης βρήκε τραγικό θάνατο πέφτοντας από το άλογό του. Λέγεται πως έχει ταφεί πλησίον του παλατιού, στο Τσέρβο, στο μέρος που λέγεται "μνήμα του Τσένη". Λένε επίσης πως η μητέρα του Νικόλα Νικολαΐδη δουλεύοντας στο χωράφι είχε βρει το δακτυλίδι του. Ο Νετζίμπεης αργά, όταν γέρασε, σκέφτηκε να κάμει κάτι καλό για την Ψυχή του παίρνοντας μια μικρή ορφανή κόρη από τον πέρα μαχαλά για υπηρέτρια στο παλάτι. Ο Νετζίμπεης τρόμαζε από τα φλιτζάνια και τα όνειρα. Τελευταία είδε πως το διώροφο παλάτι έπεσε κάτω στο λάκκο του Πεταλίτη και αν και φανατικός ζήτησε εξήγηση από τον ιερέα του χωριού.

-“Εγώ δεν είμαι ονειροκρίτης”, του είπε ο ιερέας, “όμως σου λέω το εξής αν αυτά τα παλάτια είναι φτιαγμένα με ιδρώτα, τότε δεν δείχνουν τα όνειρα, εάν όχι, τι να σου πω μπέη μου!”.

Η αλήθεια είναι ότι, όσο ζούσε ο μπέης, την μικρή ορφανή δούλα την είχαν σαν τρίτη κόρη τους. Της έδιναν και άδεια να πηγαίνει στην εκκλησία την Κυριακή. Η ορφανή δούλα μεγάλωνε, ομόρφαινε και γινόταν ελκυστική. Η μπέισσα ήταν ικανοποιημένη από τα φερσίματα και τη δουλειά της. Όμως την κόρη κάτι τη βασάνιζε. Κάτι νιώθει στην κοιλιά της, όμως δεν το μαρτυρεί. Μια μέρα σαν να τη χτύπησε κεραυνός ήταν τα λόγια της Λιούλες: "Είσαι κούρβα, να φύγεις από το σπίτι μας". Την ίδια μέρα της έδωσε πολλά χρήματα για προικιό αλλά και για να μεγαλώσει το μωρό το οποίο σύντομα θα έβλεπε το φως του ήλιου.

Η ορφανή νιώθει πολύ αργά το σφάλμα της, διάλεξε άθλιο τρόπο για τον εαυτό της και για το μωρό, το σκοτάδι αντί για το φως. Πέθανε στο φτωχικό σπίτι της γιαγιάς της χωρίς να δεχτεί τα δώρα. Αυτό το γεγονός, όπως είναι φυσικό, ήταν λάσπη για το ξακουστό παλάτι της Αυλής. Το παιδί ήταν του μπέη Νεβρουζή ο οποίος νιώθει ντροπή για την πράξη του.

Εκτός από αυτό, και άλλο πρόβλημα τον ανησυχεί. Η πρόσκληση του Λαλόμπεη στο γάμο του παιδιού του στα Σαράγια. Στο γάμο αυτό θα συμμετέχουν μεγάλες προσωπικότητες μπέηδων από τη Φράσαρη, το Λεσκοβίκι, την Κωλώνια και την Κονίτσα. Οι μπέηδες της Βαλοβίστας (Σαράγια) έχουν δυναμώσει τόσο που όλοι οι μπέηδες της περιοχής ήταν υπό τους.

Είναι γνωστό ότι ο Νεβρουζής έχει οικονομικά προβλήματα, όπως την προίκα για τις δυο αδελφές. Η παρουσία του στο γάμο στα Σαράγια έπρεπε να συνοδεύεται από δώρα όχι κατώτερα των άλλων μπέηδων. Στο Λεσκοβίκι που θα έπαιρναν τη νύφη έπρεπε να στείλει δώδεκα παλικάρια καβαλάρηδες με όμοιες φορεσιές, εκτός το κανίσκι. Αυτά βάζουν σε σκέψεις τον Νεβρουζή. Όρες ολόκληρες κάθεται στο μπαλκόνι του παλατιού κρατώντας το κεφάλι με τα δυο του χέρια χωρίς να λέει λέξη. Αυτή του η καθημερινή συμπεριφορά δημιούργησε λύπη στη μητέρα, τις αδελφές και τους δούλους. Μια μέρα η μπέισσα πλησιάζει το γιο της αφήνοντας ένα σακουλάκι με τουρκικές λίρες και του λέει: "Αν δεν σου φτάνουν, πες μου".

Στα Σαράγια υποδέχονται τον Νεβρουζή και τα παλικάρια που τον συνοδεύουν καθώς και τους άλλους προσκεκλημένους με τιμές. Το πρωί όταν ο Ήλιος έλαμψε, ξεκίνησε το ψίκι με τραγούδια και πάλι με τραγούδια περιμένουν το ψίκι που φέρνει τη νύφη. Με τραγούδια και ποτά πέρασε η βραδιά έως να κλείσουν το γαμπρό με τη νύφη στο δωμάτιό τους χτυπώντας τον γαμπρό, σύμφωνα με το μουσουλμανικό έθιμο.

Την άλλη μέρα αντί για τραγούδια μοιρολόι. Ο Νεβρουζής αφού ξεχωρίστηκε φιλικά με όλους τους μπέηδες, ξεκίνησε με τον πιστό του δούλο για την Αυλή. Δεν είχε περάσει το σύνορο των χωριών Βαλοβίστα-Βλάχο, όταν ένας πυροβολισμός σφύριξε πλησίον, του Νεβρουζή, ο οποίος ήταν καβαλάρης. Ο δούλος και το άλογο τρόμαξαν από τον κρότο του όπλου. Απεναντίας ο Νεβρουζής με αφάνταστη κίνηση τράβηξε το μοχλό του περιστρόφου και μόνο με έναν πυροβολισμό ο αντίπαλος του χαροπαλεύει.

Είναι ένα μουσουλμανικό παιδί από τη Γλύνα και όμως στο γάμο είχαν παρεξηγηθεί. Πάντως αυτή ήταν μια άποψη όμως είναι γνωστό πως οι μπέηδες της περιοχής δεν είχαν καλές σχέσεις μεταξύ τους. Στο Λεσκοβίκι ο Νεβρουζής αντάλλαξε ματιές με μια πολύ όμορφη κοπέλα. Ίσως είναι η αιτία της διχόνοιας. Είναι η Ζουχράγια, μια κοπέλα ορφανή που ζούσε με τη γιαγιά της. Φορούσε τουμάνια για χατίρι της γιαγιάς αλλά και ευρωπαϊκά να την δει ο Νεβρουζής.

Η αρραβώνα έγινε, η χαρά όχι. Ο Νεβρουζής επιστρατεύτηκε. Για να κρύψει τα ίχνη σχετικά με το φόνο άλλαξε το όνομα σε Αγιάζη. Με τη βοήθεια των μπέηδων τη στρατιωτική θητεία την εκπλήρωσε στο παλάτι του Σουλτάνου, σαν φύλακας και κρατώντας τάξη στον κατάλογο των κοριτσιών που θα περνούσαν στο χαρέμι τα βράδια.

Μια μέρα δυο κορίτσια τον παρακάλεσαν να μη τα στείλει στο χαρέμι του Σουλτάνου και του πρότειναν πολλά δώρα, αν τα άφηνε ελεύθερα. Δώρα δεν δέχτηκε και όμως βρήκε τρόπο να τις ελευθερώσει. Το μυστικό μαθεύτηκε και ο Νεβρουζής (Αγιάζης) βρίσκεται μπροστά στο κοφτερό χαντζάρι. Μόνο το ψέμα τον γλίτωσε από το κόψιμο της κεφαλής όχι όμως και από την εξορία σε ένα ξερονήσι και μετά στη Ρόδο. Με τη βοήθεια των κοπελών είναι ελεύθερος και έρχεται αξιωματικός στα Γιαννενα. Εδώ ένωσε τους Τσάμηδες και Λιάπηδες πνίγοντας της επανάσταση στην Τσιούκα των Αγίων Σαράντα με το τραγούδι: "Εμείς είμαστε δράκοι της Αρμπεριάς". Για την ανδρεία που έδειξε κέρδισε πολλά χρήματα. Ήρθε στην Κόνιτσα με σκοπό να αγοράσει σπίτι και να επισκεφθεί τη μέλλουσα γυναίκα του που τον καρτερούσε τόσα χρόνια.

Το παλάτι της Αυλής είχε ρημάξει, η μητέρα είχε αλλάξει ζωή και οι αδελφές είχαν παντρευτεί. Το παλάτι ήταν σχεδόν ακατοίκητο. Ο πιστός δούλος ο οποίος περίμενε την επίσκεψη του Αγιάζη πέθανε. Τον βρήκανε πολύ αργά με φαγωμένα τα αυτιά από τα ποντίκια.

Με την επάνοδο του Αγιάζη ξύπνησε το χασμιλίκι. Υπάρχουν δυο απόψεις σχετικά με το χασμιλίκι. Η μια λέει ότι αιτία είναι ο φόνος του Γλυνιώτη στη Βαλοβίστα και η άλλη κάνει λόγο για κάποιον που αγαπούσε την αρραβωνιαστικιά του Νεβρουζή (Αγιάζη). Για να τον "καλωσορίσω" έστησε ενέδρα στο αρχαιότατο γεφύρι κτισμένο το 673 μ.Χ από τον Κωνσταντίνο Πωγωνάτη και το οποίο βρισκόταν στη Μερτζιανη (τρία τα γεφύρια). Δεν άργησε να φανεί ένας καβαλάρης που πέρασε το πέτρινο γεφύρι κτυπώντας με την πάλμη το άλογο το οποίο πρόθυμα εκτέλεσε αυτό που ήθελε ο κύριός του. Καλπάζοντας πήρε την ανηφοριά για το Λεσκοβίκι. Για μια στιγμή έχασε την ισορροπία του. Ένας πυροβολισμός τον άφησε κρεμασμένο στο αλογό του. Αν και είχε μαζί του δυο χρυσά κουμπούρια, δεν μπόρεσε να τα χρησιμοποιήσει, όπως συνέβη με τον Γλυνιώτη μπέη.

Η κακή είδηση μεταδίδεται γρήγορα. Η αρραβωνιαστικιά του μόλις έμαθε τον τραγικό θάνατο δεν φόρεσε τα μαύρα αλλά αυτοκτόνησε. Ως αποτέλεσμα το παλάτι της Αυλής και το Τσέρβο ρήμαξαν.

Νικητές είναι οι μπέηδες της Βαλοβίστας, οι Τσιατσιαίοι. Η τακτική των Τσιατσιαίων απέναντι στους χριστιανούς είναι διαφορετική από αυτή των Μεσσαριτών. Οι μπέηδες Τσιατσιαίο δεν συμφωνούσαν με τα κακουργήματα των Μεσσαριτών, ούτε με τους κατσικοκλέφτες Κωλωνιάρηδες οι οποίοι απειλούσαν τους χριστιανούς στο χωριό κλεφτοχώρι (Κουσάρτικο), λίγο πιο πέρα από το χωριό Γλύνα. Σχετικά με αυτό, αναφέρεται στα Ηπειρωτικά Χρονικά στη σελίδα 242 η εξής παράδοση: "Πριν από 200 χρόνια και πλέον, προς βορρά του χωριού μας Μπλιθούκι ήταν μικρή κωμόπολη από 300 σπίτια και οικογένειες χριστιανικές που λεγότανε Δοβρά και το σημερινό Κουσάρτικο που είχε μόνο τρεις τουρκαλβανικές οικογένειες. Επειδή τότε γίνονταν επιδρομές κατσικοκλεφτών από τα γειτονικά τουρκαλβανικά χωριά, η Δοβρά φυλαγόταν πάντα και ιδίως τη νύχτα με νυχτοφύλακες. Σε μια επιδρομή κατσικοκλεφτών ένας από τους νυχτοφύλακες σκότωσε δυο από αυτούς και όπως λένε ένα Λεσκοβικινό και ένα Κωλωνιάρη. Αυτό ήταν αρκετό να βάλει σε εχθρότητα μαζί τους το Λεσκοβίκι και την Κωλώνια. Περατινοί και Μεσσαρίτες κάνουν αρπαγές και καταστρέφουν το χωριό. Οι χριστιανοί του χωριού κινδυνεύουν και για να σωθούν ζήτησαν την προστασία των τότε "μικροσουλτάνων" Τσιατσιαίων της Βαλοβίστας οι οποίοι δεν είχαν φιλικές σχέσεις με τους άλλους μπέηδες της περιοχής. Οι μπέηδες της Βαλοβίστας Τσιατσιαίοι με πρόσχημα να υποστηρίξουν τους κατοίκους της Δοβράς θέλουν φυσικά να πάρουν και μερίδιο αλλά πιο πολύ να δείξουν τη δύναμή τους. Χωρίς να χάσουν χρόνο κάνουν προετοιμασία και ξεκινούν. Στο δρόμο επεμβαίνει ένας δερβίσης που ήταν με το μέρος των κατσικοκλεφτών και από σεβασμό υποχώρησαν".

Από τους Δοβρονίτες άλλοι έφυγαν στο εξωτερικό ή κατέφυγαν στα γειτονικά χωριά και οι πιο φτωχοί σαν ραγιάδες των μπέηδων σχημάτισαν το χωριό Μπιλθούκι. Οι αρβανιτάδες κατσικοκλέφτες εγκαταστάθηκαν στη Δοβρά η οποία πήρε νέα ονομασία, Κουσαρτσικο, που εξηγείται Κλεφτοχώρι. Το χωριό βρισκόταν μεταξύ Ραντάτι και Γλύνας και σήμερα στη θέση του υπάρχουν μόνο ερείπια. Η εγκατάσταση των μπέηδων της Βαλοβίστας και της Βλάχος δεν άρεσε στους μπέηδες της Καραμουρατατιάς, διότι άρχισαν να δυναμώνουν και επηρεάζουν πιο πολύ στην περιοχή. Με τους ντόπιους χριστιανούς άλλαξαν την αγριότητα που χαρακτήριζε τους μεσσαρίτες. Οι μπέηδες των Σαραγίων, οι Τσιατσιαίοι, έμειναν μέχρι το 1940. Μετά έφυγαν στα βάθη της Αλβανίας αφήνοντας το άγαλμα του Σκεντέρ Τσιάτση στο κέντρο του χωριού, μάρτυρας του Αντιφασιστικού Αγώνα. Δηλαδή οι μπέηδες της Αυλής και των Σαραγίων διοίκησαν επί τριακόσια χρόνια. Το 1913 τα παλάτια των ερχόμενων μουσουλμάνων τυλίχτηκαν στις φλόγες. Όπως δήλωναν οι γριές του χωριού ήταν κάποια Τάλαινα η οποία έβαλε φωτιά στα σπίτια της αυλής και του Τσέρβου. Ίσως η γυναίκα του Νάσιο Τόλη.

Όπως μου δήλωναν οι γριές του χωριού ήταν κάποια Τόλαινα η οποία έβαλε φωτιά στα σπίτια της Αυλής και του Τσερβού. Ίσως η γυναίκα του Νάσιο Τόλη.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ

Οι κάτοικοι ζούσαν σε μεγάλες οικογένειες δυο-τρία αντρόγυνα, αδέρφια και ξαδέρφια. Μεταξύ τους υπήρχε αγάπη και αλληλοσεβασμός. Ο λόγος του γέρου ήταν νόμος. Τον πάππο καλούσαν πατέρα και τη γιαγιά μητέρα οι νυφάδες. Η νύφη τον αδερφό ή την αδερφή του άντρα της καλούσε αντίστοιχα αφέντη και κυρά. Θεωρούνταν ντροπή ο άντρας να φωνάξει στο όνομά της τη γυναίκα του αλλά τη φώναζε στο θηλυκό γένος του δικού του ονόματος π.χ. Χρήσταινα, Σωτήραινα, Παύλαινα. Πολλές φορές την αποκαλούσε μωρή αυτός και μωρέ αυτή. Η γυναίκα αγαπούσε και σεβόταν τον άντρα της, δεν αντιμιλούσε και αυτός θεωρούνταν στύλος της οικογένειας. Η γυναίκα αν τυχόν χήρευε νέα, με ή χωρίς τέκνα, δεν εγκατέλειπε τα πεθερικά της μένοντας πιστή στο στεφάνι της. Τέτοια παραδείγματα υπήρχαν πολλά.

Μεταξύ αδελφών υπήρχε αλληλοσεβασμός, ο αδερφός και αν ακόμη ήταν μεγαλύτερος από την αδερφή του δε θα παντρευόταν αλλά θα περίμενε να "βγει" η αδερφή του. Στην οικογένεια παντρεμένοι ή ανύπαντροι ήταν αγαπημένοι και υπήρχε ομοφωνία, όχι ο ένας στο καρφί και ο άλλος στο πέταλο, όπως λέει και η παροιμία.

Ήταν η κατανόηση που όλοι εργάζονταν με ζήλο σαν τις μέλισσες στην κυψέλη. Στα στρογγυλά και χαμηλά τραπέζια κάθονταν οι άντρες σταυροπόδι, ενώ οι γυναίκες στα γόνατα. Μετά την προσευχή του γέρου θα άρχιζε το φαγητό. Σε μια οικογένεια ο γέρος προσπαθεί να βάλει ηρεμία. Και αν όχι ένα από τα μεγαλύτερα παιδιά θα έλεγε κάποιο αρχαίο ποιήμα:

Πέρα-πέρα στη μηλιά
Και στη σάπια αμυγδαλιά

Κάθονταν ο γούμενος

Και μαυλούσε τα σκυλιά

Αι μουτζούρη, αί κοράκι

Αι καλό μου κουταβάκι.

Έχεζαν, παράχεζαν δυο σκαφίδια γέμιζαν

Και ένα παλιοπινακο:

όποιος θα κρίνει ή θα μουρμουρίσει

θα φάει της σκύλας τ'άντερα

και του σκυλιού το κρέας .

Οι γυναίκες των χωριών αυτών ως μέλη μιας οικογένειας δεν είχαν όλα τα δικαιώματα. Οι κόρες ήταν σε δικτατορικό περιβάλλον, ήταν περιορισμένες σε σύγκριση με τα αγόρια. Τα ξεκαρδιστικά γέλια, "κακαρίσματα" όπως έλεγαν οι γέροι, με τα παιδιά ήταν σπάνια και οι συνομιλίες επίσης απαγορευμένες. Την τύχη της κόρης την όριζε ο πατέρας, αυτός θα ήταν ο μελλοντικός σύζυγος, κουτσός- στραβός όπως ήταν γραμμένο, έλεγαν. Η παρουσία ενός ξένου στο σπίτι ανάγκαζε τις κόρες να κατεβάσουν τα μάτια, να θηλυκώσουν τα κουμπιά μη τυχόν φανεί το σώμα, να κατεβάσουν το κεφαλομάντηλο. Περιορισμένη ήταν η κυκλοφορία της κόρης μόνης της. Το άρπαγμα του κεφαλομάντηλου μιας κόρης από ένα παιδί θεωρούνταν ντροπή και μεγάλη ανικανότητα για προστασία της τιμής της. Το παιδί που τολμούσε να αρπάξει το κεφαλομάντηλο έπρεπε να σκεφτεί πολύ καλά την πράξη του, διότι θα δημιουργούσε ασμιλίκι μεταξύ οικογενειών.

Ένα λάθος μιας κόρης θα είχε ως αποτέλεσμα βρισιές από τα αδέρφια και τις αδερφές, δαρμό από τον πατέρα της, τσιμπιές από τη μητέρα της και όλα αυτά χωρίς αυτή να "βγάλει λαλιά", όπως έλεγαν.

Τα αγόρια κάτω των 18 χρονών συμμετείχαν πολύ σπάνια στις ομιλίες και στα προβλήματα των μεγάλων όπως επίσης και στα ποτά, το κάπνισμα ή στα χαρτιά.

Θεϊκό φαινόμενο ήταν πως το διαζύγιο ήταν σπάνιο. Το βράδυ στο φως της φωτιάς ή του δαδιού, στις γιορτές μπρος στο καντήλι του εικονίσματος, ή στην μπρούτζινη λάμπα στο τζάκι, ο παππούς ή ο πατέρας θα έδινε τις απαιτούμενες οδηγίες για την αυριανή μέρα δουλειάς. Η γιαγιά ή η μητέρα θα κρατούσε τον λογαριασμό, μαζί της είχε το κλειδί ενώ στο τσίπι του κεφαλομάντηλου κομποδεμένα θα είχε τα πρόχειρα χρήματα.

Ζηλευτή εικόνα είναι τα εγγόνια πλησίον ή στην αγκαλιά του παππού τα οποία με ανοιχτό στόμα περιμένουν τα παραμύθια. Στις λαϊκές αφηγήσεις από τα παλιά χρόνια χρησιμοποιούσαν τα μυθιστορήματα, τα παραμύθια, τα ανέκδοτα και τις παροιμίες. Γενικά το καλό θριαμβεύει και το κακό τιμωρείται. Πάντοτε, και στο παρελθόν αλλά και τώρα έχουν παίξει και παίζουν μεγάλο ρόλο στο μορφωτικό επίπεδο. Τα παιδιά από το στόμα του παππού θα άκουγαν το παραμύθι του ψεύτη και του κλέφτη, μυθιστορήματα για την παλικαριά των ελλήνων και πάνω απ' όλα τα πάθη του Χριστού. Αν και φτωχόσπιτα, πάνω στο σκαλιστό τζάκι θα ήταν το σύμβολο της Χρισπανούσης, ο σταυρός. Ο παππούς θα καθόταν δεξιά στο τζάκι, πλησίον και στον τοίχο ήταν η καμάρα στην οποία έβαζε τον πριόβολο (πυριόβολο), το στερνάρι (στουρνάρι), την ίσκα (ίσκα) και φυσικά την ταμπάκερα. Στο διάδρομο σε περόνη θα κρέμονταν η κόπα και τα σεγκούνια. Η οικοδέσποινα είχε το ντουλάπα για τα γυαλικά, τα γλυκά και τα πρόχειρα ποτά, συνήθως ρακή. Η ντουλάπα ήταν κεντημένη νταντέλες μέσα-έξω.

Την αρχαία εποχή οι καρέκλες έλειπαν, ήταν τα στρώματα ή καθίσματα γύρω στο δωμάνο. Το τσουκάλι πάντα στη φωτιά όσο μαύριζε απ' έξω τόσο άσπριζε από μέσα. Τα δωμάνα φωτιζόνταν από μικρά παράθυρα αλλά και φεγγίτες. Η γιαγιά κλώθει και ξεκλώθει ως αργά τη νύχτα, μόνον όταν θέλει να ακούσει ή να δώσει καμιά οδηγία αφήνει το αδράχη και μετά όταν ο γέρος ροχαλίζει πλησίον στα κάρβουνα της φωτιάς τους πιάνει ο ύπνος κάτω από τις τράγινες χοντρές βελέντζες. Πλησίον είναι κουλουριασμένη η γάτα ενώ το γατάκι παίζει με ένα κουρελάκι.

Στην κουζίνα η σκευοθήκη ήταν απλή όπως η ψωμάδα με κανάτες από σίτα για αερισμό, το φάράσι για κουτάλια, πιρούνια και μαχαίρια, δίπλα η πιατοθήκη (σαγανοθήκη) και ράφια. Πολλές φορές αντί για πιάτα χρησιμοποιούσαν χάλκινα γανωμένα που τα έλεγαν σαγάνια. Τα μικρά έτρωγαν το φαγητό τους σε ένα σαγάνι. Το πιρούνι τον καιρό που τα κουτάλια ήταν ξύλινα έλειπε, υπήρχαν τα κουτάλια ή τα χέρια. Και γι' αυτό η νύφη ή κόρη μετά το φαγητό πλησίαζε μισοβρεγμένη πετσέτα να καθαρίσουν τα χέρια.

Βασική τροφή των κατοίκων ήταν το καλαμπόκι, προϊόν με μεγάλη θρεπτική αξία. Το καλαμπόκι το χρησιμοποιούσαν και για τροφή των ζώων. Επίσης το σιτάρι, ή βρίζα και λιγότερο το κριθάρι, το Όποιο ωρίμαζε πιο γρήγορα και το είχαν για ώρα ανάγκης. Άλλες γεωργικές παραγωγές ήταν οι πατάτες, τα φασόλια, τα μπουρτζέκια όπως έλεγαν τα γυφτοφάσουλα, τα κρεμμύδια και οι ντομάτες. Η συγκέντρωση και το ξεφύλλισμα του καλαμποκιού γινόταν στις αυλές των σπιτιών, πολλές φορές ομαδικά με τραγούδια, παραμύθια και αστεία σε ένα είδος διασκεδαστικής δουλειάς. Στο κάθε στάχυ άφηναν φύλλα να πλέκονται αρμαθιές και τα κρεμούσαν στα ταβάνια (γρέντες) των σπιτιών. Τα χλωρά στάχυα (ρόκες) τα έτρωγαν ψητά ή βραστά. Οι κοκόσιες άρεζαν στα μικρά. Από το καλαμπόκι προετοίμαζαν το ψωμί στο φούρνο ή στη γάστρα. Πρόχειρες ήταν οι χυτές και οι νόστιμες λαχανόπιτες που στο χωριό τις έλεγαν πατσαριές.

Από το σιτάρι προετοίμαζαν τον τραχανά, πρόχειρο πρωινό φαγητό, επίσης τις ροσι-νίτσες και τα πέτουρα. Επίσης από το σιτάρι προετοίμαζαν και τραχανά χοντρό ο οποίος τρίβονταν στο χερόβολο ή στο μύλο.

Η ορεινή περιοχή των 650 μέτρων από την επιφάνεια της θάλασσας προξενεί σκληρό χειμώνα. Την εποχή αυτή ο καινός των τζακιών ανακατεύεται με τις νιφάδες του χιονιού. Τα γυμνά κλωνάρια των δέντρων, εκτός των κέδρων, αντιστέκονται στο δυνατό αέρα του Νότου και στον ψυχρό βοριά. Η χειμωνιάτικη παγωνιά παγώνει όλα γύρω και οι βρύσες αμπουρίζουν. Πάνω στο βουνό η ζωή αλλάζει, όλα είναι σκεπασμένα από χιόνι, οι λύκοι ουρλιάζουν για τροφή. Οι λαγοί αφήνουν το καλοκαιριάτικο λημέρι και κατεβαίνουν στην καμπία για τροφή. Στο χιόνι αφήνουν τα ίχνη από τη διάβασή τους, τρία και ένα, το χόρτο είναι σκεπασμένο από το χιόνι και οι φλούδες της βρωμοξυλιάς ή της μπρουσκάβας είναι η προτιμότερη τροφή. Οι κυνηγοί των χωριών έχουν κατάλληλη ευκαιρία για νωπό κρέας. Η νύχτα για τα πτηνά είναι πιο σκληρή, όταν το σκοτάδι θα ανάψει τις αμέτρητες φωτίτσες του ουρανού, το φεγγάρι θα φωτίσει τη γη και οι βράχοι θα βουίζουν από την ηχώ του αέρα.

Η κτηνοτροφία στα χωριά δεν αποτελούσε ειδική τέχνη ή επάγγελμα μερικών, αλλά ήταν κοινή απασχόληση για όλους. Κάθε οικογένεια είχε άνω των τριάντα σφαχτών (κεφάλια) τα οποία αποτελούσαν την πηγή εφοδιασμού με στεγνό ή γλυκό κρέας. Το στεγνό κρέας (παστουρμάς) ήταν από γίδες, προβατίνες, πιο πολύ σπριμμένα τραγιά ή κριάρια. Όταν το προϊόν ήταν παγύ, τεμαχίζονταν, το καβούρντιζαν και προετοίμαζαν έτσι τον περίφημο καβουρμά. Εκτός αυτών εξασφάλιζαν το γάλα, το ξακουστό βούτυρο το οποίο φανερώνεται από τη μυρωδιά στο τηγάνισμα.

Για την τροφή και τη στέγαση των ζώων έδειχναν μεγάλο ενδιαφέρον.

Σύμβολο της Χριστιανοσύνης στην εξώπορτα του σπιτιού του Χρήστου Τσιούκα.

Έφτιαχναν θημωνιές από κλαδιά και χόρτα. “Αμα το αφήνεις σε αφήνει”, έλεγαν. Είναι φανερό ότι έλειπε ο κτηναφός, η πείρα των κατοίκων όχι.

Οι κάτοικοι έδειχναν προσοχή στο άμεργμα, την καταπολέμηση των αιμορροφήχτρων, όπως τα τσιμπούρια και τα ταβάνια, τα οποία τα θεωρούσαν μικρούς λύκους. Γνώριζαν και εκτιμούσαν την κοπριά την οποία χρησιμοποιούσαν σαν την καλύτερη λίπανση των χωραφιών. Για τα ζώα τους, μικρά και μεγάλα ένιωθαν αγάπη και τα ονομάτιζαν όπως “Ασπρούλα”, “Μαυρούλα”, “Παρδαλή”, “Τούρκα” κ.α.

Υπήρχε κανόνας την ημέρα του Αγίου Γεωργίου και του Αγίου Δημητρίου, στη συγκέντρωση των ανδρών στο χαγιάτι της εκκλησίας, όριζαν νέο βοσκό, αγροφύλακα (δραγάτη) και αυλακά.

Το χωριό είναι πλούσιο από φρούτα τα οποία αρχίζουν με τα κεράσια στα τέλη Μαιου και φτάνουν μέχρι τον Δεκέμβριο με τα ουρμάδια. Εκτός από τα αμπέλια, το σταφύλι καλλιεργείται επίσης σε κληματαριές ή πάνω στα δέντρα. Όταν ο ήλιος έχανε τις δυνάμεις του, τα φρούτα φυσικά είχαν ωριμάσει και τότε στο χωριό άρχιζε ο τρύγος. Η αρχή του τρύγου παρουσίαζε ζηλευτή εικόνα. Η κάθε οικογένεια είχε έτοιμο το κάθε ειδικό και με ευχές και τραγούδια μάζευαν αυτό το ευλογημένο φρούτο. Τα φορτωμένα με καλάθες μεταφέρουν τα σταφύλια ενώ στο μεσοσάμαρο θα υπήρχε ένα καλάθι με διαλεχτά σταφύλια τα οποία κατά την πορεία, σε μια συνάντηση με κάποιον γνωστό ή άγνωστο, θα πρότειναν να πάρει με τα χέρια του σταφύλι ή σπυριά και να ευχηθεί "καλοφαγωμένα και του χρόνου περισσότερα!". Κατά την ωρίμανση των φρούτων δεν λείπει η παρουσία του δραγάτη, η σφυρίχτρα του ήταν προειδοποίηση.

Οι στέγες των σπιτιών είναι χρωματιστές από τα απλωμένα σύκα, κόμπουλα, δαμάσκηνα, σούρβα, ντομάτες, καρύδια που όλα τα αφήναν να στεγνώσουν στον ήλιο και όλα προορίζονταν για το χειμώνα.

Η κίτρινη φορεσιά του φθινοπώρου είναι ήδη παρούσα. Τα δωμάτια μοσχοβολούν από τα κρεμασμένα κυδώνια, μήλα, ρόδια, σταφύλια και δε λείπει και το μυρωδάτο βουνίσιο τσάι.

Η ζωή στο χωριό αναπτύσσεται καθώς και η τοπική βιοτεχνία όπως οι τσαρουχάδες, οι κτίστες, οι ράφτες, οι βαρελάδες και οι σελιβαρτζήδες. Στη Βαλοβίστα και στη Βλάχο υφαίνουν χαλιά, κάπες, σιγκούνια σε αγκαλιούς και ο Αποστόλης Μπάρδος τα ράβει. Τα καφενεία του Τάτση και Κήττα ήταν κέντρα μόνο των ανδρών. Είναι ο Κώστας Χριστίδης ο οποίος ανοίγει εργαστήριο στη Βλάχο για κατασκευή καινούργιων παπουτσιών. Η ελπίδα για μια καλύτερη ζωή ωθεί πολλά παιδιά να ταξιδέψουν και η επιστροφή τους αλλάζει την κοινωνική ζωή. Είναι σιγά σιγά οι κάπες και τα σελιβάρια, οι μαύρες μαγκοτέλες χάνουν την αξία τους. Αυτά πλέον τα βλέπεις σε σκιάχτρα στους κήπους. Είναι τα ευρωπαϊκά ρούχα που αρέσουν και χρησιμοποιούνται από τους νέους. Στο σπίτι του Σωτήρη Ράγκα (παπα-Σωτήρη) ήρθε οικογενειακώς από την Αθήνα ο αδελφός του.

Μαζί έφερε και τον διαφορετικό πολιτισμό από άποψη ενδυμασίας, καθαριότητας, ομιλίας των αθηναϊκών παιδιών του και αυτό φυσικά προξένησε τη ζήλια των παιδιών του χωριού. Στα παιδιά από την Αθήνα αρέσει το χωριό, ο καθαρός αέρας, τα κρυσταλλένια νερά και τα παιχνίδια. Τα χωριατόπαιδα προσπαθούν να μιμηθούν και να παίξουν όμως κάτι τα εμποδίζει. Είναι τα μπαλωμένα ρούχα, τα τσαρούχια, μερικά και χωρίς αυτά ή με φουσιάνια. Όμως η Μάνθα Παπά, αν και είναι ανάπηρη στα πόδια, έχει ωστόσο χρυσά χέρια και αυτή εκπληρώνει τον πόθο των παιδιών ράβοντας παντελονάκια, πουκάμισα και φουσιάνια. Το χωριό μπαίνει στο δρόμο της ανάπτυξης, τα σπίτια δεν είναι πλέον στρωμένα με κοκκινόχωμα ανακατεμένο με βούλτα (κοπριές βοδιών). Όλα τα σπίτια είχαν αυλή στεφανωμένη με πέργολες και τα παράθυρα έχουν πλέον τζάμια και λουλούδια.

Η αυλή κλείνονταν από βαριές πόρτες με μάνταλο και μοχλό. Στην κορυφή της πόρτας θα ήταν καρφωτά κέρατα ταύρου. Η πυρκαγιά των Γερμανών, ο εκτοπισμός των κατοίκων τα ισοπέδωσαν όλα. Σαν μνημείο, πώς να το πεις, μένει η πόρτα του Χρήστου Α. Τσιούκα, με σκαλιστό σταυρό από τον προπάππου και σκαλιστά ελληνικά γράμματα. Έχει μείνει η έκφραση απ' τους κατοίκους "Άντε γεια σου βρε Γιαννάκη με την πόρτα που έχεις φτιάσει".

Η ζωή των κατοίκων ήταν πολύ σκληρή, διότι δούλευαν όλοι, άντρες και γυναίκες με πολύ ζήλο. Οι μπέηδες και ο κυβερνητικός εισπράκτορας ήταν παρόν και προκαλούσαν τρόμο σε μεγάλους και μικρούς. Ο ερχομός του εισπράκτορα με τον τζαντάρη, τα τηγαλισμένα αυγά, οι ψημένες όρνιθες για μια φτωχή οικογένεια ήταν μόνο προσωρινή παρηγοριά. Από το βλέμμα του τζαντάρη και του εισπράκτορα (ταξιντάρη) λες ότι σύντομα είναι στο χωριό. Ήμουν μικρός και μόλις βλέπαμε που ερχόταν ο εισπράκτορας αφήναμε τα παιχνίδια και κρυβόμασταν στον κήπο, στις φασολιές, από το φόβο μας.

Τα χωριά καλούνταν και μαστοροχώρια, διότι οι άνδρες ασχολούνταν πιο πολύ με το επάγγελμα του κτίστη και κάποιοι αυτοδίδακτοι αρχιτέκτονες έχουν αφήσει όνομα στην περιοχή. Είχαν συνηθίσει να ζουν τίμια με την δουλειά τους, με καθαρά χέρια και καρδιά. Διότι ο συνετός άνθρωπος διακρίνεται από το χαρακτήρα, το πνεύμα της οικονομίας, το νοικοκυριό του, δεν σπαταλά, δεν ξοδεύει όλο το προϊόν του ιδρώτα του. Επίσης η φιλοξενία για έναν επισκέπτη ήταν και άλλο χαρακτηριστικό, όπως η θερμή υποδοχή, η αγάπη και χαρά, το ενδιαφέρον για την υγεία, για την εργασία ή ακόμη και για τα ζώα, όπως φαίνεται από τις ερωτήσεις "πως είστε από υγεία; η δουλειά πως πηγαίνει; τα ζώα πως τα έχετε;".

Άλλη μαρτυρία για την αρχαιότητα των κατοίκων, η οποία συνδέεται με τη ζωή τους, είναι και η ομιλία τους. Το "τσι" χρησιμοποιείται αντί του αδύνατου τύπου της προσωπικής αντωνυμίας, όπως για παράδειγμα "τσ' είπα να' ρθει = της είπα να έρθει.", "δικά το είναι = δικά τους είναι". Σε μερικές λέξεις αντί για "α" προφέρεται το "κ", όπως "έφτιακα σπίτι = έφτιασα σπίτι". Στον προφορικό λόγο χρησιμοποιείται το βαρύ "σ" κατά την προφορά των λέξεων όπως "Σπύρος, σάλυ" κ.τ.λ.

Με αυτές τις αρχαίες λέξεις για ευκολία σχηματίζουμε προτάσεις:

- αμπόχνω = σπρώχνω το τραπέζι.
- γκιρλιάνος = με πονάει ο λάρυγγας.
- σκουτιά = απλώνω τα ρούχα.
- σιουρίζω = σφυρίζω στο δάσος.
- τσεμέρωσε = (προστακτική) φάγε γρήγορα.
- νόμτο = δώσε το μου τώρα.
- γίνκαν = έγιναν τα κεράσια.
- χουλιάρι = αγόρασα κουτάλι.
- νίπι = καθόλου δεν βλέπει
- μπουτσιούρος, η, ο = έγινε όμορφος, η, ο
- κριάσι = μου αρέσει το κρέας.
- γκαβός = τυφλός
- χάμπλωσε = χαμήλωσε τη φωνή.
- μίντεργια = στρώνω τα στρώματα.
- γάλια-γάλια = ήρθε σιγά - σιγά.
- μπουχαρί = τζάκι ωραίο.
- πίοτερο = περισσότερο από αυτόν.
- ίτσιου = καθόλου δε σε γνωρίζω.
- κομποραχιά = με πονάει η σπονδυλική στήλη.
- λογιαζώ = βλέπω το βουνό.
- σκαπέτισα = πέρασα το κεράσι από το λάρυγγα.
- ψίχα = λίγο θέλω.
- γκούχω = βήχω πολύ.
- αυτούγια = αυτού είναι όλα.

- πλόχερο = ένα χέρι αλάτι.
 όπως λάχει = όπως τύχει.
 σπολάκι = ευτυχής να είναι.
 τίγκα = γεμάτο το τραπέζι.
 βολά = ήταν μια φορά.
 γκολιασμένος = πέρασε γυμνός.
 αχίρικε = άρχισε να τρώει.
 απολογιέται = απαντάει στις ερωτήσεις.
 σιέκω = σταματώ για μια στιγμή.
 φέγκω = φωτίζω το δωμάτιο.
 ανήφκε = ανέβηκε στο άλογο.
 σιαπάνω = φύγε πάνω.
 σιακάτω = φύγε κάτω.
 σιαπέρα = φύγε πέρα.
 Λαργαίνω = απομακρύνω τον κίνδυνο.
 μπουσουλά = περπατά σβάρνα.
 κοψιά = κρέας τεμαχισμένο.
 αστοχώ = ξεχνώ πολύ.
 συγκαλά = ευτυχώς να είναι έτσι.
 ταράχτηκε = κουνήθηκε από τη θέση του.
 οχιπάνω = πάνω στο τραπέζι είναι.
 έμκε = έμεινε όρθιος.
 αρέντα = ήρθα τροχάδι.
 απόστιασα = κουράστηκα σήμερα.
 σισι = στις πλάτες.
 αβγατώ = αυξάνω το κομμάτι.
 μελά = μυαλά χρειάζονται.
 ρουκωθείτε = μητρε μέσα.
 τσιτσισιά = θείο τον έχω.
 τζιατζιό = θείο τον έχω.
 νιανιά = νιαγιά.
 μπαμπά = παππούς.
 ενπάντηχα = ήρθε εξαφνα.
 χαμπέρι = είδηση καλή.
 γιόμα = γεύμα καλό έχουμε.
 τορό = ίχνη του λαγού.
 ζακόνια = συνήθειες των κατοίκων.
 σγκαστρωμένη = έγκυος γυναίκα.
 χαλετώ = ζητώ να σε βρω.
 βάχτι = καιρός για φαγητό.
 μπουμπουενάει = βροντάει ο ουρανός.
 αχαμνή = κακιά ή αδέναιτη γυναίκα.
 κάχτες = καρέδια έχω.
 γουρισιά = φωνάρες ακούγονται.
 γκιζερώ = γυρίζω στο χωριό.
 τσιαγοένι = με πονάει η σιαγάνα.
 κουλός = άπειρος.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

έκατσα = κάθησα.

Όμως και οι εισβολείς έχουν αφήσει τα ίχνη τους όχι μόνο στη γλώσσα αλλά και στα τοπωνύμια, όπως δραγάτης, μουρσιά, γκρόπες, ρούγα, καρακόλι, τσιούπα, γιαστίκια, ζοηρέ, ζουλούμι, κουρμάνι, μπαϊράκι, μπαχτσισί, ρεχάτι, γκουντούλιανος κ.λ.π. Οι άντρες χρησιμοποιούσαν και τις λεγόμενες μαστορικές λέξεις. Όταν οι Γερμανοί είχαν συλλάβει τον Δημήτρη Τσιούκα, τον Νικόλα Γιαννάκη και τον Παύλο Τάτση (Βάσο) και τους κρατούσαν όμηρους πάνω από τη Βαλοβίστα, στην Μπογκόβα, η απόδρασή τους έγινε χωρίς να το καταλάβουν οι Γερμανοί και οι Ιταλοί χρησιμοποιώντας τη μαστορική γλώσσα όπως "να μαλιάσουμε", δηλαδή "να φύγουμε", "μη σουμαλίζεις = μη μιλάς", "θέλεις μπούκιασμα = θέλεις ξύλο", "ένα ρετζελιάρικο = ένα δεκάρικο". Οι κτίστες το είχαν πιο εύκολο να μιλούν σαν την μαστορική κάνοντας και αστεία μεταξύ τους. Επίσης οι γυναίκες και τα παιδιά κατά τον καιρό των εισβολέων ή Αλβανών μπέηδων χρησιμοποιούσαν τα κορακίστικα για κάποιο κρυφό θέμα ή πρόβλημα τους. Έβαζαν δηλαδή στην κάθε συλλαβή το τζ και φωνήεν της συλλαβής Π.χ. "Έλα δω = έντζε δώντζω" ή "σε θέλω = σέντζε θέντζε λώντζω".

Σήμερα η γλώσσα των Ελλήνων κατοίκων έχει εξελιχθεί περνώντας από διάφορες φάσεις τόσο στη μορφή όσο και στο περιεχόμενο, ωστόσο οι ρίζες παραμένουν ελληνικές και είναι αρχαίες και βαθιές.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Η ζωή των κατοίκων ήταν συνδεδεμένη με τις παραδόσεις, μερίδιο της άγραφης ιστορίας και κληρονομιάς. Αυτές ήταν σεβαστές από όλους τους Έλληνες κατοίκους.

Τα παλιά τα χρόνια την τελευταία ημέρα του Νοέμβρη, του Αγίου Ανδρέα, έβραζαν και στούμπιζαν τα καρύδια με το καλαμπόκι και τα ανακάτευαν με μέλι το λεγόμενο πικμέζι. Με αυτόν τον τρόπο εύχονταν να περάσει ο χειμώνας με υγεία. Την ίδια μέρα άναβαν στη φλόγα του τζακιού κλωνάρια κέδρου λέγοντας πολλές φορές οι μεγάλοι σιγανά και τα παιδιά δυνατά- "αρνιά- κασιίκια!".

Παραδοσιακά στις τοπικές γιορτές των χωριών θυσίαζαν το καλύτερο χρονιάτικο αρνί ή το μανάρι το οποίο δεν γνώριζε κοπάδι αλλά ακολουθούσε τους ανθρώπους της οικογένειας στον κήπο, στον κάμπο ή στο δάσος.

Μεγάλη γιορτή των κατοίκων ήταν τα Χριστούγεννα τα οποία γιορτάζονταν με μεγαλοπρέπεια. Η ένδοξη ημέρα της γέννησης του Αυτρωτή πλημμύριζε από χαρά όλους. Η μέρα αυτή έσβησε την ιδέα της ειδωλολατρίας, σκόπησε φωτισμό διότι η μέρα αρχίζει να μεγαλώνει σε βάρος της νύχτας. Τα παιδιά γυρίζουν στους δρόμους τραγουδώντας

"Καλησπέρα σας άρχοντες
κι' αν είναι ο ορισμός σας,
του Χριστού την θεία γέννηση
να πούμε στ' αρχοντικό σας

Τα παιδιά κερνιούνται με νομίσματα και ένα είδος πλαστό γλυκό, όχι με οκλαή, αλλά με προζύμι, νερωτό ψημένο στο φούρνο ή στη γάστρα, παλιότερα σε ειδικές μεγάλες πλάκες τις ποίες προηγουμένως τις θέρμαιναν στη φωτιά. Το ψημένο πέτουρο απλώνονταν στο ταπέτο. Ανάμεσα στο πέτουρο έριχναν κομματιασμένα καρύδια με βούτυρο και αφού πάλι τα έβραζαν έριχναν το σιρόπι να ζαχαρωθεί. Το γλύκισμα αυτό το έλεγαν λαλαγκίτες και το προτιμούσαν όλες οι οικογένειες.

Μετά τη γιορτή των Χριστουγέννων η ορθόδοξη παράδοση γνωρίζει το δωδεκαήμερο. Οι κάτοικοι πίστευαν πως την περίοδο αυτή τριγυρίζουν οι δαίμονες, ιδίως τη νύχτα. Γι' αυτό τα βράδια κλείνονταν οι θύρες και τα παράθυρα. Άναβαν φωτιά όχι μόνο για θέρμανση του δωματίου αλλά και για φωτισμό, με την ιδέα ότι το φως τυφλώνει τα δαιμονικά. Τα δωμάτια πρέπει να είναι φωτισμένα μέχρι τα χαράματα όταν λαλήσουν οι πετεινοί. Από καιρό η κάθε οικογένεια είχε εξασφαλίσει περίπου δώδεκα κούτσουρα για να αντέξουν όλη τη νύχτα αλλά και για να εμποδίσουν την είσοδο των δαιμόνων από το τζάκι. Προτιμότερα ήταν τα ξύλα από βελανιδιά ή κέδρο τα οποία θεωρούσαν σαν αγιόξυλα. Η κυκλοφορία τη νύχτα για κάποια επείγουσα ανάγκη θα γινόταν με φως φαναριού ή με αναμμένο δαυλί, με πολύ προσοχή και κάνοντας το σταυρό. Το σφύριγμα τη νύχτα ήταν ακατάλληλο, γιατί σύμφωνα με την παράδοση είναι σημείο για τη συγκέντρωση των δαιμόνων.

Η ημέρα των Φώτων απομακρύνει τα δαιμονικά με το ευλογημένο νερό, τον αγιασμό, με τον οποίο ραντίζουν τα σπίτια, τα χωράφια, τα ζώα, τα μελίτσια και κρατούν στο εικόνισμα του δωματίου μια μπουκαλίτσα με αγιονέρι για μια ώρα ανάγκης. Τα Θεοφάνια, όπως κάθε ορθόδοξη γιορτή δηλώνουν την εμφάνιση του Πατέρα, του Υιού και του Αγίου Πνεύματος.

Τα δαιμονικά εξαφανίζονται αν και μερικά κρύβονται στις καρδιές των κακούργων οι οποίοι έχουν προορισμό τους τσακωμούς, τις ληστείες, τις ατιμίες και γενικά τα κακούργηματα. Οι ραχούλες του χωριού την ημέρα αυτή φωτίζονται από τις φωτιές των παιδιών τραγουδώντας:

“Σήμερα είναι τα Φώτα και φωτισμός και χαρά μεγάλη και αγιασμός” .

Στην εκκλησία θα πήγαιναν όλοι να φωτιστούν φορώντας καθαρά ρούχα και λουσμένοι. Οι κάτοικοι τον καιρό της αντιχριστιανικής προπαγάνδας προσπάθησαν, ιδίως οι γέροι, με κάθε τρόπο να φυλάξουν αυτές τις παραδόσεις και να τις μεταδώσουν και στους νεότερους. Μια γριά, η Ουρανία Κρυστάλη, είχε χρόνια που κρατούσε, κρυφά φυσικά, ένα μπουκαλάκι με αγιασμό. Ήταν άρρωστη, ένιωθε που ο Χάρος ήταν κοντά και όμως δεν ξεχνά να πει και να ραντίσει το σώμα της. Έριξε την τελευταία ματιά στην κόρη της και χωρίς να απομακρύνει το βλέμμα της άφησε την τελευταία πνοή λέγοντας “Γώρα ας πεθάνω”. Η συμμετοχή των κατοίκων στην κηδεία της ήταν μεγάλη και επίσης μεγάλη εντύπωση έκανε σε όλους που το δωμάτιο μοσχοβολούσε άρωμα βασιλικού. Μερικοί βέβαια το ήξεραν.

Στη μέση του δωδεκαημέρου οι κάτοικοι γιορτάζουν τον ερχομό του Αγίου Βασιλείου την Πρωτοχρονιά. Ο παλιός χρόνος φεύγει κουρασμένος και τον ακολουθούν οι χαρές και λύπες, τα γέλια και τα δάκρυα. Τα βήματα του Αγίου Βασιλείου, τα οποία φέρνουν ελπίδες για λαμπρό μέλλον, είναι παρόντα στην κάθε οικογένεια. Το διάβα του χρόνου δεν μπορεί καμιά δύναμη να το εμποδίσει, το φως του δωματίου σβήνει και όλοι αγκαλιάζονται, εύχονται και φιλιούνται, γιατί ο νέος χρόνος ήρθε. Γύρω στη φωτιά του τζακιού, στο κυκλικό χαμηλό τραπέζι το οποίο είναι φορτωμένο με τη βασιλόπιτα, περιμένουν τον παππού να την κόψει σταυρωτά λέγοντας: “Είς το όνομα του Πατρός, του Υιού και του Αγίου Πνεύματος” και στη συνέχεια κάνει το σταυρό του, πράγμα στο οποίο τον μιμούνται όλοι. Παραδοσιακά στη βασιλόπιτα έριχναν ένα νόμισμα, συνήθως ελληνική δεκάρα με την τρύπα στη μέση. Η βασιλόπιτα τεμαχίζονταν σε τόσα κομμάτια όσα ήταν και τα μέλη του σπιτιού, παρόντα ή όχι. Μερίδιο είχε και το σπίτι. Τυχερός ήταν αυτός που θα είχε στο μερίδιό του τη δεκάρα. Και τότε φιλιά και αγκαλιές με μια κοινή ευχή, “χρόνια πολλά, καλή χρονιά!”. Η βασιλόπιτα προετοιμαζόταν από βουβό νερό. Τα σπίτια από πριν θα ήταν καθαρά. Στο διάδρομο ή στο δωμάτιο υπήρχε ένας φουντωτός και στολισμένος κέδρος, το πρωτοχρονιάτικο δέντρο, το οποίο. Οι κάτοικοι το θεωρούσαν αγιόξυλο.

Οι ταξιδιώτες και συγκεκριμένα οι κτίστες των χωριών επιστρέφουν με σκοπό ο καινούργιος χρόνος να τους βρει στο πρωτοχρονιάτικο δείπνο. Ήταν και παραμένει το καλό ποδαρικό.

Την εποχή αυτή όλα είναι σκεπασμένα με χιόνι, ο άνεμος λυγίζει ή σπάζει τις κορυφές των δέντρων, γκρεμίζει και σκορπά το χιόνι και όμως δεν εμποδίζει τα παιδιά να γυρίζουν στα σπίτια ομαδικά τραγουδώντας τα κάλαντα : “Αρχιμηνιά και αρχήχρονιά ...” .

Μετά μεσημβρίας γίνονται οι επισκέψεις από τους άνδρες τραγουδώντας σ’ όσους έχουν το όνομα του Αγίου Βασιλείου. Παράλληλα με τις ευχές θα τραβήξουν και το αυτί όσων έχουν την ονομαστική τους εορτή. Αφού τελειώσουν τις επισκέψεις σε όποιον γιορτάζει, περνούν ώρες κοντά στο στρωμένο με μιντέρια τζάκι και στα κάρβουνα που χαρίζουν θερμότητα, πίνοντας κρασί ή ρακή, έχοντας το τραπέζι γεμάτο με τηγανιτά λουκάνικα, βραστό στάρι και γλυκά και παίζοντας χαρτιά ή τραγουδώντας.

Ο καιρός διώχνει το χειμώνα και μαζί του και τα έθιμα. Αν και ακόμη η ζέστη δεν είναι αισθητή, ο Μάρτης κάνει το πρώτο βήμα της Άνοιξης. Οι ανυπόμονες κρανιές και

αμυγδαλιές στολίζονται με όμορφα λουλούδια και σκορπίζουν ευχάριστο άρωμα. Η γη αρχίζει να εξατμίζει τη βροχή του χειμώνα, ανθίζει και χαμογελά. Κάτω από τους θάμνους και στα προσήλια μέρη φυτρώνει ο μενεξές, στις όχθες των ρυακιών ανθίζουν τα νερολούλουδα. Οι μέλισσες ξυπνούν από τον κρύο χειμώνα ακούραστες και βιαστικές καλημερίζουν τα λουλούδια ρουφώντας το γλυκό χυμό. Τα ρυάκια σκορπίζουν το μονότονο θόρυβό τους. Ο γεωργός γυρίζει προς την Ανατολή κάνει το σταυρό του, τα βόδια τραβούν το αλέτρι, αρχίζει το όργωμα. Η νύχτα της Άνοιξης είναι όμορφη, όταν στο σκοτάδι λάμπουν αμέτρητες φωτίτσες και το φεγγάρι σκορπίζει το γλυκό φως του. Το αεράκι κουνά χαϊδευτικά τα φύλλα των δέντρων. Τα χωράφια φορούν το πράσινο χρώμα, όπως και όλη η φύση και το στάρι κυματίζει. Τότε μικροί μεγάλοι ξεντύνονται τα χειμωνιάτικα ρούχα. Τα παράθυρα αερίζουν το δωμάτιο και όλα είναι χαρά Θεού. Στο χωριό γιορτάζουν την Πρωτομαγιά. Οι νοικοκυρές φτιάχνουν κουλουρίτσες για φαγητό. Για να μην τους μαυρίσει ο ήλιος, έβαζαν όλοι, μικροί μεγάλοι, μάλλινη ασπροκόκκινη κλωστή. Οι λάκκοι βουίζουν από το λιωμένο χιόνι και η πρασινάδα αρχίζει από τον κάμπο προς το βουνό. Οι ραχούλες του χωριού ομορφαίνουν από τα παιχνίδια και τα βελάσματα των κατσικιών.

25η Μαρτίου. Από τα ζεστά μέρη έρχονται να ξεκαλοκαιριάσουν στα χωριά μας τα χελιδόνια, ο κούκος και ο κουκάλογος (ο πελαργός). Υπάρχει η παραδόση στο χωριό να σε "γελάσει" ή "τσακίσει", όπως το έλεγαν, ο κούκος. Οι κάτοικοι θεωρούσαν κακό αν άκουγες τον κούκο νηστικός για πρώτη φορά από τον ερχομό του την άνοιξη. Θυμάμαι όταν ήμουν μικρός μια φορά πάνω στον γλυκό πρωινό ύπνο η μητέρα μου έβαλε στο στόμα μια μπουκιά ψωμί λέγοντας : " φάε το για να μη σε τσακίσει ο κούκος!". Οι γέροι, όταν πρωτάκουγαν τον κούκο, μετρούσαν πόσες φορές θα λαλούσε, τόσα χρόνια θα ζούσαν. Επίσης τα κορίτσια μετρούσαν με βάση τα λαλήματα του κούκου τα χρόνια που θα έκαναν να παντρευτούν.

Για τα χωριά Βλάχο, Βαλοβίσινα και Υψηλοτέρα, η 25η Μαρτίου, του Ευαγγελισμού, όπως έλεγαν, ήταν διπλή γιορτή. Η επανάσταση του 1821 γκρέμισε το μισοφέγγαρο το οποίο κυμάτιζε επί τετρακόσια χρόνια. Το δέντρο της λευτεριάς τινάχτηκε σεισμικά και έριξε καταγής τις κάμινες. Την ημέρα αυτή τα παιδιά μετά τη λειτουργία γυρίζουν στους σκουπισμένους στενούς δρόμους του χωριού, στις αυλές, στα υπόγεια και στις καλύβες και χτυπώντας κουδούνια τραγουδούν:

"φευγάτε φίδια
φευγάτε γκουσταρίδια ,(σαύρες)
ήρθε ο Ευαγγελισμός,
θα σας κόψει το κεφάλι,
θα το ρίξει στο ποτάμι".

Το τραγούδι είχε συμβολικό περιεχόμενο και παρουσίαζε τους κατακτητές ως φίδια και γκουσταρίδια. Επίσης σχετικό ήταν και το παιχνίδι "του λύκου και του αρνιού" και παρομοιάζει τον λύκο με άγριο κατακτητή. Στο ρόλο του λύκου είναι ένα ζωηρό παιδί, το ίδιο και στο ρόλο του σκύλου και του βοσκού. Αυτοί είναι σε επαγρύπνηση και ετοιμότητα για τη φύλαξη του κοπαδιού που αποτελείται από αγόρια και κορίτσια σε μια πρασινάδα του χωριού. Πολλές φορές μαζί με τα παιδιά παίζουν και αρνάκια. Ο βοσκός, ο σκύλος και ο λύκος δεν έχουν κουδούνια. Ο λύκος κρυμμένος κάπου στα κέδρα ή στους θάμνους περιμένει να βρει την κατάλληλη ευκαιρία για να ορμήσει, να εισέλθει στο κοπάδι και να αρπάξει κάποιον. Τότε οι φωνάρες του βοσκού, το κτύπημα των κουδουνιών απ' όλα τα παιδιά και η πάλη του σκύλου με τον λύκο θα λήξει με τη νίκη του σκύλου. Σ' αυτό το παιχνίδι στα παλιά χρόνια συμμετείχαν και μεγάλοι ιδίως στο ρόλο του βοσκού, του λύκου

και του σκύλου. Το παιχνίδι παρακολουθούσαν πολλοί κάτοικοι. Ο σεβασμός των παραδόσεων από τους ντόπιους και ξένους κατακτητές δεν τηρούνταν πάντα και αυτό δυσκόλευε τη ζωή των κατοίκων που ήθελαν να τις τηρήσουν. Οι γέροι όμως επέμεναν: "όπως τα βρήκαμε, έτσι να τα αφήσουμε στο μέλλον".

Ορμήνευαν ότι ο ύπνος ή η ξεκούραση στη σκιά της συκιάς ή της καρυδιάς δεν είναι υγιεινός, είναι βαρύς και με άσχημα όνειρα. Προτιμότερη είναι η βελανιδιά ή η γκορτσιά, πιο πολύ όμως η μελεκουκιά. Αυτά θεωρούνταν άγια δέντρα.

Έφτιαχναν σταυρούς για φυλαχτά των μωρών από αυτά τα ξύλα και τα κρεμούσαν στη σαρμανίτσα.

Μέχρι το 1957 γιορτάζονταν στο χωριό οι προσωπίδες όπως έλεγαν τα καρναβάλια ευχόμενοι καλή Σαρακοστή. Στο κέντρο του χωριού, μετά τη Λειτουργία, οι άντρες προετοιμάζουν την εκδήλωση αυτή, το καρναβάλι. Παραδοσιακή στολή για τον γαμπρό ήταν η φουστανέλα, για τη νύφη η μαγκοτέλα, για την πεθερά πάλι η μαγκοτέλα. Όλοι όσοι είχαν κάποιο ρόλο ήταν μασκαρεμένοι. Ο φύλακας της νύφης είχε το σάκο με τη σιάχτη με τον οποίο θα σκόνιζε όποιον τυχόν ενοχλούσε τη νύφη ή έκανε κάτι που δεν της άρεζε. Έτσι μεταμφιεσμένοι και κουρελιασμένοι γυρίζουν από σπίτι σε σπίτι, σε αυλές και σε δρόμους με χορούς και σκωπτικά τραγούδια και αστεία.

Ο αράπης με καρβουνιασμένο πρόσωπο με κάτασπρα από κρεμμύδι δόντια είναι πάντα σε ετοιμότητα σαν έμπιστος της πεθεράς. Το γλέντι κορυφώνεται όταν στην πλατεία του χωριού με τη συμμετοχή όλων των κατοίκων η νύφη θα έσερνε το χορό. Στα πρόσωπα των κατοίκων καθρεπίζεται το χαμόγελο, η χαρά, τα αστεία από τις παράξενες κινήσεις των μεταμφιεσμένων. Κουνούσαν τα παλινοκόδοινα, τα χαντζάρια ή τα παλιοντούφεκα τα οποία γεμίζονταν από την κάνη. Τα μικρά παιδιά, αν και τους άρεζε η διασκέδαση, δεν ήταν πλήρως ελεύθερα, αλλά βλέπονται κρεμασμένα στον παππού, τον σίγουρο προστάτη από τον αράπη. Μάλιστα και στις επόμενες μέρες, για να καθίσουν φρόνημα τους έλεγαν: "θα φωνάξω τον αράπη".

Το τελευταίο καρναβάλι έγινε το 1947. Το αθεϊστικό καθεστώς με μεθόδους τρομοκρατίας απαγόρευσε τις θρησκευτικές τελετές. Ο Κυρίτσης Χρήστος είχε το ρόλο της πεθεράς, ο Πάντος Άρτας το ρόλο του αράπη, στο ρόλο του πεθερού ο Αποστόλης Ράνγκας, στο ρόλο της νύφης ο Βασίλης Τσιούκας (εγώ), ενώ ο Νίκος Κήττας στο ρόλο του γαμπρού. Εκτός του αράπη φύλακες ήταν ο Πετράκης Χριστίδης και ο Θανάσης Τσιούκας. "Μη μου γκίζετε τη νύφη!" φώναζε και απειλούσε συχνά η πεθερά. "Με τρώει η μύτη! Με κάποια θα τσακώσω", έλεγε όταν μερικές γυναίκες προσπαθούν να σηκώσουν το πέπλο που κάλυπτε το πρόσωπο της νύφης στην προσπάθειά τους να τη γνωρίσουν. Στη πλατεία του χωριού, στον πλάτανο στην Υψηλοτέρα, αρχίζει ο χορός, η πεθερά σέρνει το χορό κρατώντας αντί για μαντίλι την λωρίδα. Σήκωνε περήφανα το κεφάλι κουνώντας ταυτόχρονα το πλούσιο "στήθος" της και μαζί ολόκληρο το σώμα. Η συμμετοχή στο χορό είναι μικρή, διότι πρέπει να γνωρίζουν τους κανόνες του χορού αυτοί που τον χορεύουν, δηλαδή πρέπει να κάνεις όλες τις κινήσεις:

Πως στουμπίζουν το πιπέρι,
του διαόλου οι καλογέροι,
με τη μύτη το στουμπίζουν,
και το λεπτοκοπανίζουν.

Όποιος δεν ξαπλώνεται να έρθει σε επαφή η μύτη με τη γη ή το πάτωμα θα δεχθεί κτύπημα από την πεθερά με τη λωρίδα. Με τη λήξη της τελετής έβγαζαν τις μάσκες, αγκαλιάζονταν και φιλιόνταν και αλληλοσυγχωρούνταν για τα πολλά αστεία. Αρχίζουν ύστερα από όλους τα τραγούδια και οι χοροί περνώντας έτσι ευχάριστες στιγμές.

Ο Μάρτης αφήνει τη θέση του στον Απρίλη. Η πρώτη μέρα θεωρείται για "αληθινά ψέματα" με σκοπό να δημιουργήσουν διασκεδαστική ατμόσφαιρα αφήνοντας στην άκρη τη στενοχώρια και τα τεχνητά γέλια. Αυτό το παραδοσιακό έθιμο θέλει να προετοιμάσει και να δοκιμάσει τους νικητές και τους ηττημένους προσφέροντας στους μεν πρώτους ενθουσιασμό και στους δεύτερους κακοκεφιά. Το παραδοσιακό αυτό παιχνίδι είναι παράξενο στα παιδιά και αντίθετο με τη διαγωγή που τους διδάσκεται. Γι' αυτό και με το δίκιο τους ρωτούν τον παππού :

-"Εσύ παππού μας συμβουλεύεις να λέμε πάντα την αλήθεια. Γιατί λοιπόν ο πατέρας είπε ψέματα του θείου;"

Ο παππούς 'ακούγοντας τη δικαιολογημένη ερώτηση, χαμογέλασε και προσπαθώντας να κερδίσει χρόνο, για να προετοιμάσει στη σκέψη του την απάντηση, έβηξε και είπε τελικά:

"Γιατί είναι πρώτη Απριλίου! Αλλά θα σας πω και ακόμα ένα λόγο.

Η ζωή του ανθρώπου δεν είναι πάντα αλήθεια, δεν είναι όπως μας μαθαίνει ο Χριστός. Γι' αυτό και ο άνθρωπος, για να είναι προετοιμασμένος να αντιμετωπίσει κάθε ενδεχόμενο, για να είναι έξυπνος και να μην τον γελάνε οι άλλοι πρέπει να μαθαίνει να αποκρούει το ψέμα. Μήπως όλοι οι άνθρωποι είναι καλοί ή εκτελούν την αλήθεια του Χριστού;"

Η απριλιάτικη βροχή και η ομίχλη του κάμπου που φτάνει μέχρι την πλαγιά του βουνού έδωσε στους άντρες τη δικαιολογία να γεμίσουν το καφενείο του "πέρα μαχαλά". Κύριο θέμα της ημέρας ήταν ο ένας να γελάσει τον άλλο. Στο καφενείο ήρθε και έκατσε αρκετά κουρασμένος κάποιος ο οποίος, αφού χαιρέτησε, έβγαλε το καλοδιπλωμένο χειρομάντιλο, σφούγγισε τον ιδρώτα, έριξε μια ματιά- γύρω και ρώτησε για κάποιον. Γι' αυτόν είχε πάει στην Υψηλοτέρα και θα έφευγε για άλλο χωριό, την Βαλοβίστα, όπως βέβαια τον είχαν συστήσει, αν ο ψάλτης του χωριού, ο Σταύρος Παπάς δεν του έλεγε:

"Δεν ξέρεις που είναι πρώτη του Απρίλη βρε κουτέ;". Την επόμενη χρονιά στον ίδιο χώρο και την ίδια μέρα συνέβη και όχι ευχάριστα και ξεκαρδιστικά γέλια αλλά τσακωμός ο οποίος θα έπαιρνε μεγάλες διαστάσεις αν δεν υπήρχε επέμβαση. Φυσικά όλα ήταν οργανωμένα από πριν. Κάποιος ο οποίος δεν γνώριζε ανάγνωση πήρε δήθεν μια πρόσκληση γάμου και την έδωσε σε κάποιον κοντά του να του τη διαβάσει. Ο αναγνώστης πήρε την πρόσκληση, έριξε τάχα μια ύποπτη ματιά, σκέφτηκε λίγο και μετά είπε: "ας τη διαβάσει άλλος". "Γιατί, τι τρέχει;", είπε ο ενδιαφερόμενος. Αφού όμως τον παρακίνησαν οι άλλοι άρχισε να διαβάσει συλλαβιστά την πρόσκληση προσθέτοντας στην κάθε συλλαβή ένα "πρ", για παράδειγμα: "συ-πρ, μπε-πρ, θε-πρ, ρε-πρ (συμπέθερε). Οι παρευρισκόμενοι, αν και γνώριζαν το περιεχόμενο, ξέσπασαν σε γέλια εκτός από τον ενδιαφερόμενο, ο οποίος τόσο θύμωσε που άρπαξε και έσκισε την πρόσκληση. Και ακόμη χειρότερα, όταν του είπαν ότι είναι πρώτη του Απρίλη, όρμησε κατά του αναγνώστη.

Ξεχωριστή θέση έχουν τα αποκριάτικα έθιμα. Όταν πλησιάζουν οι απόκριες, παρατηρείται μεγάλη κινητοποίηση για τη γενική καθαριότητα και το ασβέστωμα των τοίχων μέσα-έξω. Η μεγάλη αποκριάτικη γιορτή δεν είχε μόνον πανηγυρικό, κοινωνικό και θρησκευτικό χαρακτήρα αλλά και συμβιβαστικό. Παραμερίζονταν οι προσωπικές διχόνοιες αλλά και αυτές μεταξύ οικογενειών καθώς και οι τσακωμοί. Πίστευαν πως τα δαιμονικά δημιούργησαν τα δυσάρεστα γεγονότα και θα ήταν συνεχώς παρόντα, αν δεν απαλλάσσονταν από αυτά. Οι κάτοικοι πίστευαν και ομολογούσαν την ύπαρξη των δαιμονικών, τα οποία ενεργούσαν για τη διάσπαση της φιλίας και της αγάπης.

Τρόμος υπήρχε και από τα ξωτικά τα οποία ενεργούσαν στο φως. Υπάρχει η παράδοση ότι τα ξωτικά ποθούσαν να έχουν αρσενικό στοιχείο στη ζωή τους, ήταν ζηλιάρες και θύμωναν εύκολα. Λένε πως οι γυναίκες ξωτικά είχαν πάρει μια γριά μαμή στη γέννα κά-

ποιας δικιάς τους και λέγανε μεταξύ τους "Αν είναι αγόρι, καλότυχη η μαμή, αν είναι κορίτσι, μαύρο φίδι που θα φάει τη μαμή".

Στα ελληνικά χωριά στα οποία επικρατούσε πάντα η ορθόδοξη πίστη, το θαύμα της ανάστασης του Λαζάρου άφησε πολλά έθιμα. Την ημέρα τα μικρά παιδιά και το βράδυ τα μεγάλα γυρίζουν τραγουδώντας. Οι αυλές, τα σπίτια και τα καφενεία είναι ανοιχτά να δεχτούν και να ακούσουν τα πάθη του Λαζάρου.

Καλώς μας ήρθε ο Λάζαρος, και τώρα και του χρόνου.

Στη Βαλοβίστα άρχιζε ως εξής "καλησπέρα σας, καλή βραδιά σας ... "

Εκτός του Λαζάρου τραγουδούσαν και του μωρού, της κόρης, του ξενιτεμένου και οι γέροι και οι γριές 'ακούγοντας τα τραγούδια χαίρονταν αλλά και αναστέναζαν και από τα μάτια τους ξεκινούσαν δάκρυα.

Όλα αυτά αποδεικνύουν ότι τα χωριά αυτά είναι κατάσπαρτα από ορθόδοξα ελληνικά έθιμα, από ελληνικές επιγραφές και μνημεία.

Τα παιδιά έχουν μαζί τους το καλάθι για να μαζεύουν τα αυγά ευχόμενα "χρόνια πολλά και του χρόνου". Αν υπήρχε περίπτωση κάποια νοικοκυρά να μη δώσει αυγό, έλεγαν το ακόλουθο τραγούδι:

Κυρά μου γυφτοκόμισσα και ταγαροψειριάρα

αυτού στη σιάχτη κάθεσαι στο γυφτοκονιακό σου απλώνεις πέντε δάχτυλα και πιάνεις [πέντε ψείρες

που' ναι χοντρές σαν το κεχρί πλατιές σαν το κριθάρι.

Στο σπίτι σου που κάθεσαι κούκος να μη λαλήσει ποτέ αυγά να μην ιδείς κ' η κότα σ' [να ψοφήσει.

Το αθεϊστικό καθεστώς άρχισε να ρίχνει λάσπη στις παραδόσεις του χωριού. Τα βλάχικα παιδιά δεν υποκύπτουν. Είναι ο Σπύρο Τάτσης (Βάσος), ο Γιώργος Τσιούκας, ο Γρηγόρης Τσιούκας, οι οποίοι μαθαίνουν τα τραγούδια αφιερωμένα στην ημέρα του Λαζάρου. Υποκινητές είναι ο Παύλος Τάτσης, ο Χρήστος Ράγκας και ο Θεόδωρος Μπάμπας (Τσιούκας).

Εκδηλώσεις γίνονται και την ημέρα των Βαίων στην κεντρική εκκλησία του χωριού, όπως καθάρισμα των εικόνων και στόλισμα με δάφνη από τι μόνο άγιο δέντρο που βρίσκεται στην αυλή του Κώτσιου Δημόπουλου, της Αρετής, όπως έλεγαν οι κάτοικοι. Το απόγευμα μετά τον εσπερινό τα παιδιά κρατώντας τον στολισμένο από δάφνη σταυρό γυρίζουν στην εκκλησία τραγουδώντας:

Βάγια, βάγια των Βαγιών έφτασε κι η Πασχαλιά, με τα κόκκινα τα αυγά, με τα αρνιά [τα τρυφερά, τα κατσίκια τ' Αηγιωργιού.

Την Κυριακή που αρχίζει η Μεγάλη Εβδομάδα οι ψυχές των κατοίκων ορθοδόξων βυθίζονται στα βάσανα (πάθη) του Λυτρωτή. Η θλίψη διαδίδεται από τον πένθιμο ήχο της καμπάνας του Αγίου Μηνά. Γυναίκες, γριές στενάζουν και δακρύζουν από το παραδοσιακό τραγούδι των παιδιών:

Σήμερα μαύρος ουρανός σήμερα μαύρη μέρα ...

Καταριούνται τους γύφτους για τα περόνια που κάρφωσαν τον Χριστό. Το επάγγελμα του χαλκιά (σιδερά) έχει ακόμη και σήμερα δημιουργήσει την εντύπωση ότι οι γύφτοι είναι φάρα καταραμένη και ας ασχολούνται με τα καλύτερα επαγγέλματα του σιδηρουργού και του μουσικού. Υπάρχει η παραδοσιακή κατάρα: "Την προκοπή του γύφτου να κάμεις!".

Επιτέλους, ήρθε το Πάσχα! Η πολυπόθητη γιορτή για τους χριστιανούς. Η ψυχή των ανθρώπων τραγουδάει οι καμπάνες της Βλαχος, της Υψηλοτέρας, της Βαλοβίστας και της Διπολίτσας καλούν τους χριστιανούς στις κεντρικές εκκλησίες.

Η ώρα σημαίνει δώδεκα, τα απιδιά είναι στο γλυκό τους ύπνο και όμως είναι στο πόδι, φορούν τα καινούργια πασχαλινά ρούχα. Τα σύμβολα της ομορφιάς, η χρωματιστή λαμπάδα και τα κόκκινα αυγά στα χέρια εκφράζουν την ελπίδα μιας καινούργιας ζωής. Η συμμετοχή των πιστών στην εκκλησία είναι μεγάλη. Το "δεύτε λάβετε φως!" φωτίζει την καρδιά των χριστιανών. Τα φώτα από τις πολύχρωμες λαμπάδες προειδοποιούν το γλυκύτατο απόσπασμα της Θείας Λειτουργίας, το "Χριστός Ανέστη!".

Ακολουθούν στιγμές που σκορπίζουν το χαμόγελο και την αγάπη λέγοντας "Χριστός Ανέστη!" και "Αληθώς Ανέστη!". Έπειτα τσουγκρίζουν τα κόκκινα αυγά. Οι ιερές λέξεις εκφράζονται επί σαράντα μέρες αντί της καλημέρας.

Μετά τη λειτουργία υπήρχε έθιμο να πηγαίνουν στο σπίτι φωτίζοντας το δρόμο με τις αναμμένες λαμπάδες, το φως της Αναστάσεως, που έμπαινε στα σπίτια και τις αυλές. Αυτά τα ευχάριστα έθιμα του Πάσχα είχαν σκοπό επίσης να βρουν τους ανθρώπους συμφιλιωμένους και γι' αυτό έδιναν τα χέρια, φιλιόνταν και αγκαλιάζονταν.

Η Κυριακή του Πάσχα και οι επόμενες λαμπρές ημέρες της εβδομάδας θα γιορτάζονταν και στα εξωκλήσια των χωριών, στην πρασινάδα και στα πολύχρωμα λουλούδια. Το ψητό κρέας, τα κόκκινα αυγά, το χλωρό τυρί είναι τα πιο συνηθισμένα εδέσματα και φυσικά δεν λείπει η φημισμένη ηπειρώτικη πίτα. Στους χορούς και τα τραγούδια συμμετείχαν και οι μουσουλμάνοι αλλά η γλώσσα που κυριαρχούσε ήταν πάντα η ελληνική.

Καθώς οι δροσερές ανοιξιάτικες μέρες μένουν πίσω και οι καυτερές ακτίνες του ήλιου ξηραίνουν τη γη, τους ανθρώπους και τα φυτά που αναζητούν δροσιά, υπήρχε το έθιμο κάποιας προσευχής δια μέσου της παπαρούνας.

Ένα κορίτσι καλύπτονταν με κλαδιά, κληματασιδες, βουζάδια, φύλλα καρδιάς και συνοδευόμενη από κορίτσια μεγαλύτερης ηλικίας γύριζαν στους δρόμους του χωριού τραγουδώντας:

Πεπερούνα τ' ανηφόρου και βροχή του κατηφόρου
Κύριε ρίξε μια βροχή μια βροχή
[θεοτική!]

Για τα στάρια και κριθάρια του Θεού Τα παρασπόρια.

Οι νοικοκυρές μόλις ακούν το τραγούδι αφήνουν τη δουλειά, βγαίνουν στην αυλή τους και γελαστά ραντίζουν την παπαρούνα με νερό. Σε ένα δοχείο με νερό το οποίο κρατούσε ένα κορίτσι, η κάθε νοικοκυρά θα έριχνε μεταλλικό νόμισμα. Τα παιδιά, πάντα πειραχτήρια, κάνουν αστεία προσπαθώντας να γνωρίσουν την παπαρούνα και αντί για νεράκι ανέβαιναν κρυφά σε κάποιο οπωροφόρο δέντρο του δρόμου και άδειαζαν μαστραπάδες, εκτός και αν απέφευγαν τη διάβαση οι ίδιες οι κοπέλες ή επενέβαιναν οι μεγάλοι.

Οι κάτοικοι πίστευαν και παρακαλούσαν τον Αϊ-Ηλία, τον δημιουργό της βροχής.

Βασιζόμενοι στις παραδόσεις, στην κορυφή της Αλογοράχης υπήρχε εκκλησία του Αγίου. Εάν μετά τη βροχή πέφτει δυνατό χαλάζι, για να σταματήσει το κακό, ένα παιδί ονομαζόμενο Ηλίας θα έπαιρνε τρία σπυριά χαλάζι για να τα λειώσει στο στόμα σηκώνοντας τα χέρια στον ουρανό και παρακαλώντας τον Θεό να πάψει το χαλάζι.

Η έκφραση "έγινε παπαρούνα" έχει την έννοια ότι βρέχτηκε, έγινε μούσκεμα. Πάντως το έθιμο της παπαρούνας έχει προοδευτικό, θρησκευτικό και σύγχρονο χαρακτήρα. Δεν έχει καθόλου σχέση με αναχρονιστικές παραδόσεις, όπως για παράδειγμα όταν ήθελαν να βρέξει, κρεμούσαν μια ή περισσότερες χελώνες σε γκορτσιά για τρεις ημέρες και παρακαλούσαν τον Θεό. Εάν στη διάρκεια των τριών ημερών έβρεχε, οι χελώνες ήταν ελεύθερες, εάν όχι, θα σκοτώνονταν. Είναι ακατανόητος ο τρόπος που συμπεριφέρονταν σε ένα ζώο ήμερο που δεν προξενεί καμιά ζημιά.

Άλλη μια παράδοση συναντούμε στις συμβουλές των μεγάλων για το άναμμα της φωτιάς στο τζάκι. Βάζοντας τα ξύλα ανάποδα στο τζάκι, στη γέννηση των ζώων θα ήταν ανάποδα.

Ορισμένα έθιμα υπήρχαν και απέναντι στο θλιβερό γεγονός του θανάτου. Το κτύπημα της καμπάνας με αργό ρυθμό ήταν σημείο θανάτου. Θλίψη απλωνόταν στο χωριό λέγοντας: "Συχωρεμένη η ψυχή του". Οι άνθρωποι πίστευαν πως το ακατάλληλο γαύγισμα του σκύλου στην αυλή είναι σημείο πως κάποιο κακό είναι κοντά.

Δεν είναι μόνο αυτό, η κραυγή του κόρακα θεωρούνταν "φωνή του Χάρου και εάν ακουγόταν κοντά σε έναν άρρωστο, προξενούσε πρώιμο κρυφό μοιρολόι. "Το κεφάλι σου να φας!", έλεγαν. Για να διώξουν τον κόρακα την ημέρα και την κλαψιάρικη φωνή της κουκουβάγιας τη νύχτα, χρησιμοποιούσαν πυροβολισμούς, φωνές ή κρότους, για να διώξουν το κακό που τους απειλεί.

Το κακάρισμα της κότας τη νύχτα ή την ημέρα σημαίνει κακο γι' αυτό και την παρακολουθούσαν για να δουν ποια κακαρίζει για να τη σφάξουν αμέσως. Αντίθετα, για τον πετεινό, όταν λαλούσε σε ακατάλληλη ώρα, έλεγαν: "σε καλό να είναι".

Στην τελετή της κηδείας οι συνομιλίες των αντρών και το μοιρολόι των γυναικών εξέφραζαν θετικά στοιχεία του νεκρού. Από τους συγγενείς οι γυναίκες μαυροφόρουσαν ενώ οι άντρες έβαζαν στο γιακά του σακακιού ένα κομματάκι μαύρο πανί. Όταν το πένθος αφορούσε νέο άνθρωπο, τα δάκρυα χρειάζονταν πολύ καιρό για να στερέψουν και η λύπη ήταν ζωγραφισμένη πολύ καιρό στα πρόσωπά τους. Για τη συγχώρεση της ψυχής στην τελετή της κηδείας μοιράζεται βραστό στάρι, ετοιμασμένο από πριν. Η εξώπορτα είναι ανοιχτή όσο μένει ο νεκρός και θα κλείσει για μην μπει ξανά ο χάρος. Μετά την κηδεία, για να αφήσουν το χάρο πίσω, έπλεναν τα χέρια ρίχνοντας τρεις φορές το νερό πίσω.

Ο Χάρος από τους κατοίκους θεωρείται πάντα ενοχλητικός, όχι μόνο για τους νέους αλλά και γι' αυτούς τους οποίους "έχει ξεχάσει". Για το χάρο είναι άκαρπα τα παρακάλια, οι προσευχές ή τα κλάματα, όταν αυτός έχει γράψει στο τεφτέρι του το όνομα αυτού που θα πεθάνει. Οι κάτοικοι τον θεωρούσαν τυφλό και κουφό. Ο μήνας Σεπτέμβριος ήταν αυτός κατά τον οποίο ο χάρος έγραφε στο τεφτέρι του ποιόν θα πάρει τη μελλοντική χρονιά. Υπάρχει και σήμερα η παράδοση για τους γέρους που τους θέλει να παίρνουν ένα καρύδι και εάν το καρύδι ήταν με καρπό, η χρονιά γι' αυτόν θα ήταν με υγεία, εάν όμως το καρύδι ήταν κούφιο, τότε θα αρρώσταινε ή θα τον έπαιρνε ο χάρος. Γι' αυτό ο χάρος ήταν ο οργανωτής στις απροσεξίες των μικρών ή μεγάλων που όταν κατέληγαν σε θάνατο έλεγαν ότι "έτσι ήταν γραμμένο".

Χαρακτηριστικό είναι το εξής περιστατικό: Οι κάτοικοι για τη διάβαση του ποταμού Αώου είχαν στερεώσει ατσαλένιο χοντρό σύρμα στο οποίο πάνω γλιστρούσαν οι τροχοί του κιβωτίου το οποίο μετέφερε τους ανθρώπους που οι ίδιοι το έβαζαν σε κίνηση τραβώντας με τροχαλία το σχοινί. Φυσικά κάτι τέτοιο δεν ήταν εύκολο για τις γυναίκες και γι' αυτό προτιμούσαν να περάσουν μέσα από το ποτάμι. Πέρα στην ακροποταμιά ήταν ο Ασάνμπεης με το ατρόμητο, όπως το αποκαλούσε, άλογο του. Πίσω, κρατιόταν από τα μπαλντούμια του αλόγου μια γυναίκα, η Παναγιούλα Κρυστάλη. Ο αφρισμένος Αώος απειλεί το άλογο και τη γυναίκα. Το ρέμα είναι αισθητό, σφυρίζει χτυπώντας τα πόδια τους. Ο Ασάνμπεης νιώθει τα γλιστρήματα στις στρογγυλές πέτρες του ποταμού και ακούει τις φωνές της γυναίκας "πνιγήκαμε, πνιγήκαμε!". Η γυναίκα έχασε την ισορροπία, το νερό τη σήκωσε αλλά δεν αφήνει τα μπαλντούμια. Το ζώο κάνει απεγνωσμένες προσπάθειες να σηκώσει τον εαυτό του και τον κύριό του. Όμως δεν άντεξε όταν το κύμα έφτασε στη σέλα.

Την τρομερή σκηνή την παρακολουθούν από τις δυο πλευρές του ποταμού άνθρωποι οι οποίοι την μόνη βοήθεια που μπορούν να προσφέρουν είναι να τους δίνουν κουράγιο φωνάζοντας "Γκαϊρέτ, μπέη, γκαϊρέτ (κουράγιο). Το ζώο αφρίζοντας για μια στιγμή γλίστρησε και έχασε τις δυνάμεις του. Το κύμα δεν χάνει καιρό, στη στιγμή το ρέμα τους σπρώχνει με ορμή. Άλλη σκηνή, το ζώο αδειανό με τη σέλα σβάρα, βγαίνει στην όχθη, ο

μπέης δεν φαίνεται στο θολό νερό, φαίνεται να χάθηκε στις αφροστεφανωμένες πέτρες στις όχθες του ποταμού για να μη ξαναφανεί. Αντίθετα, τη γριά (την Παναγιούλα) τη βασανίζει το ρεύμα, μια φαίνεται και μια όχι. Μπορεί να μην την είχε γράψει ο χάρος στο δεφτέρι. Το ρέμα μια τη βουτούσε και μια την έβγαζε πάνω. Στα 500 μέτρα πιο μακριά, σε μια διακλάδωση του ποταμού, απίστευτο και όμως αληθινό, τα πόδια της πατούν γη, στρογγυλοχάλικα. Είναι ζωντανή και φωνάζει βοήθεια. Ο καιρός δεν περιμένει, το ποτάμι αυξάνει. Ο Θεόδωρος Τσιούκας με το άλογό του μπαίνει και αρπάζει από του χάρου τα δόντια την Παναγιούλα.

"Δεν την είχε γράψει στο δεφτέρι!", έλεγαν οι κάτοικοι.

Τέλος, μετά την κηδεία οι κάτοικοι συμμετείχαν στο γεύμα προς τιμή του νεκρού. Οι συγγενείς και οι φίλοι μετά από τρεις μέρες επισκέπτονταν τον τάφο με πικραμένη καρδιά και πρόσωπο, ντυμένοι στα μαύρα. Στα "σαράντα" οι συγγενείς θα πήγαιναν με ετοιμασία.

Η κηδεία την Κυριακή ήταν η καλύτερη μέρα, διότι έδειχνε την καλοσύνη του ανθρώπου και την αθωότητά του. Το αντίθετο, η ημέρα Τρίτη είχε μια "κακή ώρα", διότι έλεγαν ότι την Τρίτη έπεσε η Πόλη στα χέρια των Τούρκων. Παραδοσιακά οι χριστιανοί θάβονταν πλησίον των εκκλησιών, σε περιφραγμένο χώρο. Στον πέτρινο σταυρό ήταν η επιγραφή του ονόματος, το επώνυμο, η χρονολογία γεννήσεως και θανάτου ενός ή δύο νεκρών.

Αρχαίοι τάφοι στη Βλάχο ήταν στην Αγία Παρασκευή, στο ιερό της οποίας είναι ο τάφος του παπα-Γκράτη (παππού της Ιουλίας Τσιούκα). Αργότερα το νεκροταφείο μεταφέρθηκε στην εκκλησία του Αγίου Μηνά. Στην Βαλοβίστα υπήρχε πολύ παλιό νεκροταφείο κοντά στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου, προς το Νότο. Στην Ύψηλοτέρα οι τάφοι ήταν κοντά στην εκκλησία της Παναγιάς.

Γενικά οι τάφοι των χωριών αυτών ήταν πολύ φτωχοί ο νεκρός ήταν ντυμένος με την καλύτερη φορεσιά όμως σκεπασμένος με μεγάλες μαύρες πλάκες. Οι τάφοι πλησίον εκκλησίας φανερώνουν την αρχαιότητα, την εθνικότητα και τη χριστιανική θρησκεία των κατοίκων.

Αντίθετα, οι τάφοι των μουσουλμάνων, εκτός από την τοποθεσία "μνήματα των Τούρκων", που μπορεί να είναι και μνήματα στρατιωτικών, όπως λένε οι γεροντότεροι, είναι διασκορπισμένοι. Τώρα τελευταία θάβονται στον τεκέ της Αβορίτσιανης, ενώ στη Βαλοβίστα έξω από το χωριό τους, προς το Βορρά, στη θέση "Αλμύρες".

Στο χωριό δεν λείπει και λαοσοφία όπως:

"Από το θυμό μου εκάθησα νηστικός"

"Δάγκασε τη γλώσσα σου"

"Τι στολίστηκες σαν τη Ασιμέ που περίμενε τον Τσεμάλη;"

"Θα καταντήσεις σαν τον Σιαΐνη που του έφαγαν τα αυτιά τα ποντίκια"

"Όξω νιος και παλικάρι, μέσα βόδι και γομάρι"

"Όποιος δεν θέλει να πλάσει όλη την ημέρα κοσκινίζει."

"Γύρισε από το ταξίδι να τσακωθεί με τη γυναίκα επειδή του κόπηκε η βρακοζώνη"

"Σαν το γουρούνι στο σακί"

"Δεν κάμουν όλες οι μύγες μέλι"

"ο γύφτος όταν έχει αλείφει και τον πσινό"

"Δεν θέλω άντρα μπουτσιαρά να κάθεται κοντά μου και να καλοξυρίζεται και να πεινά η κοιλιά μου"

"Του λείπει η σέλα του βρακιού και τα δυο τα ποδονάρια."

"Κάλιο να χα κάνει ένα κούτσουρο παρά αυτόν"

Με τρώει η μύτη. (με κάποιον θα τσακωθείς)

Με τρων τα χείλη. (με κάποιον θα ανταμώνεις)
 Βουίζουν τ'αυτιά. (σας κουβεντιάζουν)
 Με τρώει το χέρι. (θα πάρεις ή θα δώσεις χρήματα)
 Βουίζει το δαβλί στο τζάκι. (σας κακοκρίνουν)
 Ξεχνάς κομμάτι ψωμιού. (κάποιος είναι νηστικός)
 Μη τρως το ψωμί με τα δυο χέρια. (Χάνεις τους γονείς σου)
 Μη παίζεις με την φωτιά. (θα κατουρήσεις την νύχτα)
 Όλοι με τα χάλια τους και ο μυλωνάς τ'αυλάκι.
 Μικρό κέρδος μεγάλος λόγος
 Φταίει το σαμάρι χτυπάει το γομάρι
 Το κάστανο θέλει κρασί και το καρύδι μέλι
 Άνθρωπος αγράμματος ξύλο απελέκητο
 Γάιδαρος σαμαρωμένος περπατάει και δεν το νιώθει
 Εκεί που ακούς για πολλά λάχανα πάρε μικρό σακούλι
 Ένας κούκος δεν φέρνει την άνοιξη
 Αν ξαναγίνω νύφη ξέρω πως θα καμαρώσω
 Ο ένας στο καρφί και ο άλλος στο πέταλο
 Χόρεψε και πήδα με την κοιλιά σανίδα
 Που πας έρημο βίο, πάω να ρημάξω κι' άλλους
 Ο γαμπρός γιος δεν γίνεται ούτε και η νύφη θυγατέρα
 Ο ψεύτης και ο κλέφτης τον πρώτο χρόνο χαίρονται
 Άμα κοιμηθείς με τον αλλήθωρο γκαβός θα ξημερώσεις
 Έχασα τ'αυγά μαζί με το καλάθι
 Μη μετράς το βιός με το ένα δάχτυλο
 Ο λύκος αντάρα θέλει
 Έξω κούκλα μέσα πανούκλα
 Ο νοικοκύρης βγάζει το αλογο από την λάσπη
 Ο καλός ο νοικοκύρης το χειμώνα χαίρεται, κλπ.
 Σαν μοναδικά φαινόμενα μπορούμε να δείξουμε δυο μοναδικά κυπαρίσσια στην εκ-
 κλησία της Αγίας Σωτήρας στην κεντρική της πλατεία της Βαλοβίστας.
 Ένα μοναδικό δέντρο στη Βλάχο είναι η Δάφνη.
 Ενώ στην Αβορίτσιανη είναι η εκκλησία του Αγίου Νικόλαου οποία είναι λιθόκτιστη.
 Η πέτρινη γούβα για νερό στο σπίτι του Γιώργου Τσιούκα .
 Στο Τσέρβο όπως έχουμε τονίσει είναι το μεγάλο πηγάδι σε ορεινό χώρο.
 Στην Βαλοβίστα εντυπωσιακή είναι η σκαλιστή βρύση δίπλα με τα καθίσματα που
 κάθονται όσοι περιμένουν να γεμίσουν τις βαρέλες.
 Στις πλαγιές στην Βλάχο και Βαλαβίστα είναι οι αρωματικές σφάκες οι οποίες χαρί-
 ζουν το καλύτερο μέλι της περιοχής.
 Οι πηγές της Μπράστανης που εφοδιάζουν με νερό τα τρία χωριά Βλάχο-Ψηλοτέρα
 και Βαλοβίστα. Με το νερό αυτό λειτουργούσε νερόμυλος στο χωριό Βλάχο.
 Οι βρύσες στο χωριό Μοτασίνιο στην Γκουσιάρα, στη Μπουσουνάρα (στου Σέκη, στου
 Νικήτα), στη Στέρνα, στην Τούβο, στου Πάνω Λεβέντη, στη Βαλοβίστα είναι η Μάνα του
 νερού ,η Βρυσούλα, η βρύση στ'αμπέλια (Ντουλάβα), η βρύση στου Ζιάρου, η Λιστίτσα, η
 Μπιζανίκο.

ΑΓΩΝΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΗΤΡΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Στην Αβορίτσιανη από τον 13ο αιώνα λειτουργούσαν ελληνικά σχολεία, μετά την καταστροφή της είναι οι ιερείς και αν στις δύσκολες συνθήκες οι άντρες πολλές φορές την νύχτα μάθαιναν την μητρική γλώσσα μετά τον εσπερινόν για να μη αντιληφθούν από τους Τούρκους.

Όταν η τούρκικη αυτοκρατορία άφηνε την τελευταία πνοή, οι τρομεροί στρατιώτες γυρίζουν και ζητούν "εκμεκ" στο χωριό, στους κατοίκους ζωντανεύει η ελπίδα της ανεξαρτησίας.

- Και όμως το 1912 η Αλβανία κηρύχτηκε ανεξάρτητο κράτος, τα σύνορα χάρισαν την Βαλοβίτσα, Βλάχο και Υψηλότερα από την μητέρα Ελλάδα.

- Μέχρι το 1913, στην Πρεμετή από το 1778 και στα χωριά της από το 1830 λειτουργούσαν ελληνικά σχολεία.

- Μετά το 1913 άρχισε μια προγραμματισμένη, συστηματική καταπίεση ιδίως στο εκπαιδευτικό τομέα.

- Σαν πρώτο βήμα είναι η απαγόρευση των ελληνικών σχολείων και φροντιστηρίων τα οποία λειτουργούσαν από τον παπα Νότη στη Βαλοβίτσα, παπα Νγκράτη και Νίκο Κρυστάλη στη Βλάχο.

- Το 1916, τον Οκτώβρη τα ιταλικά στρατεύματα κατοχής άνοιξαν ιταλικά φροντιστήρια, παίρνοντας και το ελληνικό σχολείο αφήνοντας μόνο ένα δωματιάκι να καθίσει ο παπα Νγκράτης με την μικρή ορφανή εγγονή του Ιουλία.

- Οι κάτοικοι δεν υποχωρούν, αλλά βηματίζουν μπροστά, με την πρωτοβουλία τους πλησίον και προς Δυτικά της εκκλησίας του Αγίου Μηνά, κτίζουν ωραίο σχολείο με ντόπιο δάσκαλο Ηλία Κρυστάλη και αργότερα τον Γιώργο Έξαρχο.

- Η χαρά των κατοίκων μετατράπηκε σε λύπη, διότι η Κυβέρνηση του Ζώγκου από τις πρώτες αποφάσεις ήταν να κλείσει το ελληνικό σχολείο στη Βλάχο το 1928.

Επιδιώκοντας με αυτόν τον τρόπο την εξαφάνιση της ελληνικής γλώσσας.

Το 1935 άνοιξαν αλβανικό σχολείο με έξι μουσουλμανικά παιδιά, με Αλβανό δάσκαλο τον Κώτσιο, που όμως ήταν πολύ σκληρός με τους Έλληνες κατοίκους, αλλά τελικά άλλαξε ζωή και έχει ταφεί μεταξύ της εκκλησίας του Αγίου Μηνά και μιας βελανιδιάς.

- Στη θέση του ήρθε κάποιος ονομαζόμενος μουσουλμάνος Σκεντέρης, με σκοπό τα Ελληνόπαιδα να μάθουν την αλβανική γλώσσα.

Φυσικά αυτό δεν έγινε, αλλά προκάλεσε αντιδράσεις και αγανάκτηση κατά της τότε κυβέρνησης, θεωρώντας αυτήν χειρότερη από την τούρκικη.

Ο αγώνας των κατοίκων δεν παύει αλλά παίρνει διαστάσεις.

Στο χαγιάτι του Αγίου Μηνά οι άντρες των τριών χωριών, ομόφωνα ζητούν την λειτουργία του ελληνικού σχολείου.

- Οι Αλβανοί κατάπληκτοι απ' αυτό το γεγονός προσπαθούν να πείσουν τους άντρες να αλλάξουν απόφαση.

Οι κάτοικοι μαρτυρούν τις μαύρες μέρες που περνούσαν στο χωριό.

- Μια Κυριακή, μετά την λειτουργία, οι άντρες όπως πάντα συζητούν διάφορα προβλήματα του χωριού στο χαγιάτι.

Όμως βρέθηκαν περικυκλωμένοι. Ένας άγνωστος αξιωματικός τζανταρμαρίας, φαίνε-

ται να δίνει οδηγίες κουνώντας ,σαν σπαραγμένος ,να κόβει τον αέρα με το χέρι δυο - τρεις φορές.

Οι τζαντάρηδες έτοιμοι να εκτελέσουν την διαταγή του.

Ένα τέτοιο δεν άρεσε των γέρων και αλήθεια σε λίγο έδωσαν διαταγή: - Όλοι οι άντρες να συγκεντρωθούν στο " αλβανικό σχολείο".

- Μπείτε μέσα! φώναξε ένας απειλητικά.

Η αρνητική απάντηση της επιτροπής του χωριού στη Ζέπη τους πεισμάτωσε.

- Μπαίνοντας οι άντρες στο σχολείο , μπροστά ο Θωμάς Νικολαΐδης, σαν επιδέξιος, τολμηρός και σοβαρός, ένιωσαν πως κάποιος δυσάρεστο συμβαίνει, κάποιον θα συλλάβουν η κτυπήσουν, να τρομάζουν τους άλλους. Στα μάτια των τζαντάρηδων καθρεφτίζεται μια λάμψη θυμού.

Είχαν πιάσει θέση άγνωστοι μέσα και άγνωστοι έξω από την Μεσσαρία και Ζέπη.

- Θέση έπιασαν και οι άντρες, κάθονταν με δυσκολία στα μικρά θρανία των μαθητών.

- Χωρίς πολλά λόγια μπήκαν στο θέμα:

- Γιατί δεν στέλλεται τα παιδιά στο σχολείο;

- Θέλουμε την γλώσσα μας! είπαν όλοι οι άντρες με ένα στόμα.

- Μόνο για τη βλαφηλότερ θα ανοίξουμε σχολείο;

- Για τη Βλάχο, την Ψηλοτέρα, την Βαλοβίτσα! είπε ο Θωμάς Νικολαΐδης.

- Σας λέω ακόμη μια φορά να μου απαντήσετε, ναι η όχι.

- Σας το είπε η επιτροπή στη Ζέπη! είπε ο Μήτσιο Ζήκας.

- Σας το λέμε και πάλι:- όχι ωρέ όχι!

- Το κτύπημα που δέχτηκε πίσωπλατα ο Θωμάς Νικολαΐδης με το κοντάκι_του όπλου ήταν η αρχή της σύγκρουσης, του ξυλοδαρμού.

- Ο Θωμάς με το δεύτερο κτύπημα που δέχτηκε μένει ξαπλωμένος στο πάτωμα, από τα' αυτιά και στόμα βρυσάει αίμα, είχε χάσει όλες τις δυνάμεις. Οι χριστιανοί δεν περιμένουν πια.

Οι πιο νέοι πατώντας στα θρανία με γροθιές και κλωτσιές παλεύουν με τα κοντάκια , τα οποία κτυπούν με λύσσα θανάσιμα.

Ανταλλάσσονται βρισιές και φωνές, ακούστηκε και η σφυρίχτρα του αξιωματικού τζαντάρη, δίνοντας σήμα συναγερμού.

Σε λίγες στιγμές από την πόρτα Και παράθυρα μπαίνουν και άλλοι τζαντάρηδες.

- Η συγκινητική εκείνη στιγμή μου άφησε βαθύτατη και αξέχαστη εντύπωση, έλεγε ο Ηλίας Κήττας.

- Το σχολείο κουνιέται σαν βάρκα, οι τοίχοι μαρτυρούν από ραντισμένο ελληνικό αίμα, το πεδίο μάχης μεταξύ οπλισμένων και άοπλων.

Οι πιο δυνατοί άντρες είναι δεμένοι, από το σχολείο βγαίνουν οι πληγωμένοι, μαζί τους και ο μισοπεθαμένος , ο Θωμάς Νικολαΐδης, ο οποίος μετά από δυο μέρες άφησε την τελευταία πνοή.

- Το κακό διαδόθηκε μονομιάς, οι γυναίκες των τριών χωριών αντιδρούν, έρχονται με ξύλα και τσεκούρια, μια βλάχα από τη Βαλοβίτσα έχει το δίκαννο στα χέρια να λευτερώσουν τους κρατούμενους άντρες.

- Οι θλιβερές εικόνες δεν περιγράφονται, το μολογούν και κλαίνε.

- Η ένταση και το μίσος κορυφώθηκε. Οι τζαντάρηδες δέχονται κατάρες από τις ανίκανες γριές όπως: Καταραμένοι, τα αγρίμια να σας φάνε, ξετσιπίωτοι, κακούργοι.

Όταν ο Ήλιος κρυβόταν στο χωριό, ο τζαντάρης έδωσε εντολή με τρόπο να απομακρυνθούν.

Έγινε η κηδεία του άτυχου Θωμά! με την ελπίδα: Θα φωτίσει και για αυτούς η μέρα της λευτεριάς.

Την ίδια μέρα ο Σωτήρη Τάσες (Τσιούκας) πέρασε τα σύνορα. Στη Διπαλίτσα ενημέρωσε τον Δήμαρχο.

- Για το Ελληνικό σχολείο οι κάτοικοι δεν υποχωρούν, πρωτοπόροι ο Μήτσιο Ζήκας , Ηλία Κήττας, Δημήτρη Τσιούκας, Παύλο Τάτσης (Βάσος), Πέτροπαπας (Νότης), Σωτήρη Ράγκας, Χρήστο Ράγκας, Γρηγόρη Κήττας, Λάζαρος Κυρίτσης, και αν πήραν αρνητικές απαντήσεις αντιδρούν.

Στο ελληνικό προξενείο του Αργυροκάστρου έφτασε ο Ηλίας Κήττα, Μήτσιο Ζήκα και Δημήτρη Τσιούκα (Γιαννάκης).

Το ελληνικό προξενείο και ο Μητροπολίτης της Κόνιτσας συγκλονίστηκαν για τα θλιβερά γεγονότα.

- Στις δύσκολες στιγμές κάτι ανακούφισε τις ψυχές των κατοίκων, ήταν η εκθρόνιση του ντόπιου παπά από την Βλάχο, του Σωτήρη Ράγκα.

Σωτήρης Ράγκας

- Το αλβανικό σχολείο άρχισε να λειτουργεί, το ελληνικό όχι.
- Το ελληνικό σχολείο άνω από 50 μαθητές κινδυνεύει να καεί. Ανασφάλεια κυριαρχεί παντού.
- Σε βοήθεια του αλβανικού σχολείου είναι όπως πάντα και παντού, σύμμαχος η Ιταλία.

Στα αλβανόπουλα και ελληνόπουλα μοιράζει δώρα, αλευρωτό γάλα, τρίγωνα, τυρί και μαρμελάδα, υποσχέσεις για καλοκαιρινές διακοπές στα παράλια της Ιταλίας.

- Τα ελληνόπαιδα στην αυλή του σχολείου παίζουν και τραγουδούν:

Βροντούν τα όρη τα βουνά
κάτω στον Ελασσόνα!

Βροντάει το Σαραντάπορο
πολλά, πολλά κανόνια.

Τα ρίχνουν τα ελληνόπαιδα
παιδιά αντρειωμένα.

Για να ξυπνήσει η Ελλάς
όπως το εικοσιένα.

Ενώ οι γέροι είχαν δικό τους τραγούδι:

Εμείς θα πολεμήσουμε
και θα τους νικήσουμε.

Και αν μας ενικήσουμε
έναν να μη αφήσουμε.

Αυτές οι κινήσεις δεν άρεσαν στην τότε Κυβέρνηση.

Μια μέρα στην άγρια φυλακή του Αργυροκάστρου είναι ο Ηλίας Κήττα, ο Μήτσιος Ζήκα και ο Μήτσιος Τσιούκα.

- Ήμουν οχτώ χρονών, λέει ο Βαγγέλης Α. Τσιούκα, τον θείο μου τον αγαπούσα πολύ και αυτός το ίδιο, ανησυχούσα για απουσία του θείου στην οικογένεια.

- Γι' αυτό ο Αντώνης, έτσι φώναζα τον πατέρα μου, με πήρε μαζί να δούμε τον θείο στη φυλακή.

- Μαζί μας ήρθε και η θεία διότι αντιμιλούσε λίγο τα αλβανικά.

- Είχε προετοιμάσει στεγνές τροφές και μάλλινες κάλτσες και σκέπασμα.

- Στο Κάστρο (Αργυρόκαστρο) για να πάμε στη φυλακή, περάσαμε στενούς δρόμους με καλντερίμι και μαγαζιά.

- Η αρχιτεκτούρα και η ονομασία της πόλης μαρτυρεί τον αρχαίο πολιτισμό.

- Πρώτη φορά που έβλεπα τόσο πλήθος να φωνάζουν και διαφημίζουν:

- Κρασί, καλό κρασί! η λιάκρα τε μίρα λιάκρα (λάχανα καλά λάχανα).

- Βλέποντας δεξιά αριστερά, όμως κρατώντας δυνατά από το χέρι του πατέρα, βρέθηκα μπροστά σε έναν τζαντάρη που συζητά η θεία, όμως αυτός πάντα έλεγε γιο! γιο! (όχι, όχι).

Τότε ο πατέρας ζύγωσε με τρόπο κοιτάζοντας σαν με φόβο, άφησε κάτι στη τσέπη του τζαντάρη.

- Είδα το βλέμμα του τζαντάρη σαν πικραμένο χαμόγελο, σαν με το στόμα γεμάτο, είπε στον πατέρα, περάστε.

- Ή ένα υπόγειο με σταυρωτές σηδηριές, στο παραθυράκι είδα τα γνωστά, αγαπημένα πρόσωπα, αξύριστα και χλομά.

- Γέρασα, όμως αυτή η εικόνα μου θυμίζει μια εποχή που οι άνθρωποι δεν επιθυμούν.

Τι αδικία, τι κρίμα, αθώοι άνθρωποι να σέπονται στη φυλακή διότι ζητούν την μητρική τους γλώσσα, είπε ο Βαγγέλης.

- Και αν οι φυλακωμένοι προσπαθούν να φανούν ήρεμοι, άφοβοι και χορτασμένοι, εγώ άρχισα να κλαίω.

- Οι φυλακωμένοι μου είπαν με ένα στόμα:

- Ω! οι άντρες δεν κλαίνε! Ενώ ο τζαντάρης κάτι μουρμούριζε αλβανικά που εγώ δεν γνώριζα.

- Ο Ηλίας, ο Μήτσιος, ο Δημήτρης θέλουν να μάθουν τι γίνεται με την υπόθεση του σχολείου.

- Ενεργείστε, μη κάθεστε με τα χέρια σταυρωμένα! επέμενε ο Μήτσιος Ζήκα.

- Με μένα ο θείος προσπαθεί να δείξει το χαμόγελο και αν αυτό είναι κολλητό, κανένας δεν το μιμήθηκε, απεναντίας εγώ ένιωσα που τα μάτια;ου γέμισαν θερμά δάκρυα και τρέχουν από τα μαγουλά μου, φοβόμουν απο το τζαντάρη να βάλλω τις φωνές.

Η ψυχή μου βουτήχτηκε στη θλίψη, στην χαμένη ελπίδα να ξαναδώ τον θείο μου.

- Οι άγριες ματιές του τζαντάρη , ο οποίος γυρίζει και ξαναγυρίζει να δει η να ακούσει την κάθε λεπτομέρεια, λέει:

- Λέρενει από λάκα, λάκα, καλοί ώρα! (αφήστε τα λάκα,λάκα, πέρασε η ώρα). Ξεχνώντας που ο ίδιος προ λίγο δέχτηκε ένα ναπολιώνι, γι' αυτήν την επίσκεψη, από τον πατέρα.

- Όταν πήγα στο χωριό, η γιαγιά μου έμαθε την αλήθεια.

- Μάλιστα της είπα, που άκουσα από το στόμα του θείου άτακτα λόγια για τον τζαντάρη:- Γαμώ τα υπουργεία σας γαμώτα!

- Δεν φταις εσύ, εγώ φταίω που σε πήρα!- είπε ο πατέρας. Η γιαγιά άρχισε να κλαίει.

Ο αγώνας, το αίμα, το δάκρυ, η Ελλάδα, η δίκη της Χάγης υποχρέωσε την τότε Κυβέρνηση του Ζώγκου να μη εμποδίσουν την λειτουργία του ελληνικού σχολείου.

- Τα ξεφωνητά των μαθητών στην αυλή του σχολείου, κάνουν αισθητή την παρουσία γιορτάσιμης μέρας.

- Το σχολείο είναι στολισμένο, οι μαθητές έχουν φορέσει τα καλύτερα ρούχα. Η συμμετοχή του παπαΣωτήρη , του δημογέροντα και όλων των κατοίκων είναι παρόν.

Μετά από αρκετή καθυστέρηση των μαθημάτων τους υποδέχεται ο δάσκαλος Σταύρος Έξαρχος με την καλοσύνη, σημειώνοντας έτσι την έναρξη σχολικής χρονιάς 1934-1935.

- Στην έδρα της αίθουσας είναι γελαστοί οι " φυλακισμένοι ", μαζί τους και ο παπάς.

- Είναι οι μαθητές ηλικίας 1925-1928, όπως ο Κώτσιος Τσιούκας, Κώτσιο Δημόπουλος, Παναγιώτης Ράγκας, Παναγιώτης Νικολαΐδης, Θωμά Νικολαΐδης, Θεοφάνης Νάτσης, Κώστα Νίνης, Μηνά Νίνης, Ευδοκία και Αριστέα Νικολαΐδη, Σπύρο Νίνη, Γιώργο Κυρίτση, Χρήστο Μάντη, Βασίλης Κήττα, Χρήστος Νίκας, Γιώργο Χρήστος, Σταύρο Ντίνος, Ηρακλή Νότης, Νίκος Θεοδώρης, Αποστόλη Νίνης.

Πρέπει να τονίσουμε τότε οι δάσκαλοι ήταν τρομεροί απέναντι στους μαθητές, το χτύπημα με τον χάρακα ή το στήσιμο με το ένα πόδι μπροστά στην τάξη, το υποχρεωτικό κούρεμα με ή χωρίς ψαλίδες.

-Τι τον κούρεψες σαν το ζυγούρι; έλεγε ένας

-Δεν πειράζει να αεριστεί το κεφάλι. Απαντούσε ο άλλος

- Κάτι άλλο που ανησυχούσε τους μαθητές που πρωτοπήγαιναν στο σχολείο ήταν το τραγούδι:

“κουρεμαδάκι τσίκι. μπάκαλο κατσίκι, πτου να γίνεις ξίκι όξω απ'το σπίτι”.

Κατά την διάρκεια 1935-1940 είναι δάσκαλος ο Παύλος Ζάχος, πτυχιούχος του ιεροδιδασκαλείου Βελλάς, ο οποίος υπηρέτησε για τα τρία χωριά.

- Η καμπάνα του χωριού μας ήταν το πρώτο τραγούδι, στην πρώτη τάξη.

- Βεγγαράκι μου λαμπρό στην Δευτέρα τάξη, ενώ στις εξετάσεις,το τραγούδι.

“πέρα στην άκρη του χωριού και ο Μάιος μας έφτασε!”

Το σχολείο λειτουργεί νόμιμα για το ελληνικό δεν παύουν οι εχθροπραξίες, οι ενέργειες για την μείωση των μαθητών η να το ξανακλείσουν.

Φυσικά όχι με ξυλοδαρμό, αλλά άλλους τρόπους με βομβοκοδαρμό.

- Ντύνοντας μερικούς τζαντάρηδες, όμως με κάποιον όρο τα μέλη της οικογένειας τους να μην είχαν καμία αντίρρηση , τα παιδιά τους να πήγαιναν στο αλβανικό σχολείο.

- Μερικοί, όπως ο Γιάννης Αργύρης, Μηνά Νίνης, Μιλτιάδης Κήττας, Νικόλα Γιαβάκης, Σωτήρη Κόλιας, Αλέξης Αποστόλης, Χρήστο Νίκας και ποιος πόσοι εάν δεν άρχιζε ο πόλεμος.

Από το γράμμα αξιωματικού τζανταρμαρίας βγήκε το μυστικό.

Ο Αλέξης Αποστόλης, λέει:

- Πήρα ένα γράμμα, κλειστό και σφραγισμένο, το οποίο θα παράδινα στον αξιωματικό τζανταρμαρίας, φυσικά να μας διευκόλυνε να ντυνόμαστε τζαντάρηδες.

Για περιέργεια το ανοίξαμε στο δρόμο μαζί με τον Μηνά Νίνη. Εκτός τα άλλα έγραφε:

- Των παιδιών να μη τους δημιουργήσετε κανένα εμπόδιο, διότι στο μέλλον τα παιδιά τους θα ακολουθήσουν το αλβανικό σχολείο που είναι και ο στόχος μας και όρος να ντυθούν τζαντάρηδες.

- Την λειτουργία του ελληνικού σχολείου την ακολουθεί βήμα προς βήμα ο τζαντάρης, ο οποίος ερχόταν από την Μεσσαριά σχεδόν κάθε μέρα να ελέγχει την κατάσταση που επικρατεί στο χωριό, μήπως διαπιστώσει κάτι παράνομο.

- Όταν άκουγε το " ένα δυο, εν δυο" την φωνή του δασκάλου Παύλο Ζάχου στην αυλή του σχολείου την ώρα της γυμναστικής τον ζάλιζε περισσότερο από το κτύπημα της καμπάνας. Η πίεση του ανέβαινε, με τα ρούχα του θύμωνε.

- Και όμως οι μαθητές, τον καλημερίζουν όπως όλους και τον τζαντάρη, στον κάτω δρόμο του χωριού, στου Φίλιου, όμως πήραν την απάντηση από ένα βρόμικο "πρ" από τον πεινό και όταν του τελείωσαν, τα καλημερίσματα των μαθητών, τα συμπλήρωνε με το στόμα.

- Με αυτήν την πράξη όχι οι μαθητές αλλά και οι κάτοικοι τον φωνάζουν πορδαλά.

- Πολλές φορές τα παιδιά κρυβόταν στους θάμνους από το φόβο και του παρατηρούσαν την κάθε κίνηση.

- Μουρμούριζε, μάλλον μιλούσε φωναχτά μόνος του στο δρόμο, δαγκώνοντας τα χείλη και τη γλώσσα, κάνοντας παράξενες χειρονομίες, ξύνοντας τη μύτη με τη γροθιά, η κάποιον να δέρνει και τότε ήταν καλά να μην τον συναντούσες, μάλιστα οι γυναίκες άλλαζαν τον δρόμο.

- Πέρασε στο δρόμο πλησίον του σχολείου την ώρα της μουσικής, σταμάτησε και για να ακούσει καλύτερα διέκοψε και την αναπνοή.

Τόσο θύμωσε, έως άρπαξε μια πέτρα να κτυπήσει τον δεμένο γάιδαρο, λίγο πιο πέρα, ο οποίος αργοπορούσε το κάρφισμα, αλλά και ξανάρχιζε, και αν κτυπήθηκε με την πέτρα, σήκωσε το κεφάλι ψηλά προσπαθεί να κόψει την τριχιά νομίζοντας μη ήταν γαϊδούρα ο τζαντάρης.

- " Τ τοιάφι σούκου, "!(να σε σκίσει ο λύκος) είπε αυτός.

Τα σκυλιά του Μαχαλά άρχισαν να σκούνιζουν όπως συμβαίνει όταν γκαρίζουν οι γαϊδαροί, έγιναν σύμμαχοι του γαϊδάρου.

- Η τύχη του τζαντάρη το τραγούδι των μαθητών ξανάρχισε απ' την αρχή, όπως "Η καλή μας αγελάδα βόσκει κάτω στην λιακάδα."

- Τώρα τον έπιασα σκέφτηκε, τρίβοντας τα χέρια.

- Στο διάλειμμα, ο δάσκαλος είναι αντιμέτωπος, έξω στην μεγάλη βελανιδιά πλησίον του σχολείου, με τον τζαντάρη.

- Εγώ αλήθεια δεν έχω σχολείο, δεν γνωρίζω και την γλώσσα σας, όμως κανένας δεν μου τη ρίχνει!

- Ο δάσκαλος τον κοιτάει κατάματα ξαφνιασμένος και περιμένει να μάθει. Η προσοχή των μαθητών είναι σ' αυτούς.

- Τι νομίζεις δεν καταλαβαίνω, το τραγούδι αντί για αγελάδα εννοείς, η καλύτερα σου κλαίει το μάτι για την Ελλάδα;

- Γι' αυτό με το "μαλιόκο" να είσαι προσεκτικός, δεν μας έχουν φέρει απερίσκεπτα, αλλά είμαστε γενναίοι και της μπέσας.

- Γι' αυτό που είστε γενναίοι και της μπέσας δεν αμφισβητώ, όμως για το τραγούδι δεν έχεις καθόλου δίκαιο.

- Εγώ είμαι Έλληνας δάσκαλος δεν είναι κρυφό, το καθήκον μου είναι. να μάθουν τα παιδιά να γράφουν, διαβάζουν, να μιλούν και τραγουδούν την μητρική τους γλώσσα.

- Ο τζαντάρης, σαν απάντηση, κούνησε το κεφάλι απειλητικά, το οποίο δεν σκεπαζόταν από το καπέλο, τα μαλλιά είχαν πάρει την ανηφοριά, όπως ήταν ακούρευτα, κασαρά και μαύρα, δείχνοντας το κεφάλι μεγάλο απ' ότι το είχε. - Έμεινε για μια στιγμή σκεπτικός, με το μπαστούνι, που πάντα κρατούσε απ' τα άγρια σκυλιά του χωριού, έκανε μια τρύπα στη γη, κτύπησε μια πετρίτσα με τόσο δύναμη που κατέληξε στα αμπέλια.

- Χωρίς να πει λέξη με αργό βήμα σαν να μη σπάσει τα αυγά, και βάρος βοδιού, πέρασε το μικρό γεφυράκι στο αυλάκι του μύλου και πήρε το δρόμο για τον καφενείο στο πέρα μαχαλά, κοιτάζοντας δεξιά - αριστερά σαν μέγας του χωριού.

- Δεν το ήξερε όμως που οι κάτοικοι τον καλούσαν: Μέγας του χωριού και ουρά του γομαριού.

- Μπαίνοντας στο καφενείο, ο χώρος σκοτείνιασε, το πάτωμα έτριζε σαν να μπήκε ελέφαντας.

- Οι άντρες που έπιναν τον καφέ τους, σήκωσαν για μια στιγμή το ανάστημά τους, ρίχνοντας πεταχτή ματιά και με αδιαφορία συνέχισαν τις συνομιλίες τους.

- Όπως συμβαίνει στα μικρά χωριά η υποδοχή είναι φιλική απ' όλους, όμως στην περίπτωση του τζαντάρη τώρα τελευταία αλλάζει, έχει χάσει περισσότερο από πριν το κύρος.

- Μόνο ο καφετζής είπε:- Τι ορίζεται;

- Με το κούνημα της κεφαλής και κόβοντας δυο-τρεις φορές τον αέρα με το δεξί του χέρι, θέλει να πει:

- Τίποτα!

Σαν να είχε ορκιστεί πως δεν θα άνοιγε το στόμα, όπως μπήκε, βγήκε.

Είναι πλέον πεπεισμένος, αφότου έπεσε ο ξυλοδαρμός στο σχολείο, του έχει αφαιρεθεί η πρώην "φιλία"!

- Όμως ο δάσκαλος και οι μαθητές μετά από την παρατήρηση της "αγελάδας" ήταν προσεκτικοί μήπως και πάλι τους μπερδέψει πάλι και όμως, δεν λάθεψαν.

- Τα βιβλία για τα πάθη του Χρηστού, τα οποία έρχονταν φυσικά κρυφά από την Κόνιτσα ήταν απαγορευμένα.

- Οι μαθητές και οι μεγάλοι άντρες, γυναίκες τα διάβαζαν με πάθος πολλές φορές και ποτίζοντας το περιβόλι.

Αν παράξενο, όμως αληθινό, τα παιδιά ανέβαιναν στα ψηλά κυπαρίσσια του Αγίου Μηνά να διαβάσουν άνετα.

Το θρησκευτικό μάθημα γινόταν κρυφά.

- Στην αίθουσα του σχολείου, χωρίς να κτυπήσει, μπαίνει ο επιθεωρητής, ο τζαντάρης: οι μαθητές είναι στο πόδι σαν ένδειξη σεβασμού με τα μάτια ανοιχτά γι' αυτήν την ξαφνική επίσκεψη.

- Το βλέμμα του δασκάλου έχασε την προηγούμενη εμφάνιση αν και δείχνει ηρεμία.

- Είναι αντιμέτωπος με τους επισκέπτες, λέγοντας :- Ορίστε.

- Ο τζαντάρης δεν έδωσε το χέρι στο δάσκαλο, μόνο με ένα πικραμένο χαμόγελο για μια στιγμή, σήκωσε απότομα το κεφάλι, σούφρωσε τα φρύδια και άρχισε να γυρίζει στην αίθουσα.

- "Καθίστε" είπε ο δάσκαλος στους μαθητές.

- Από μέσα τους σχηματίστηκε η ιδέα, τώρα τι θα γίνει, μας έπιασαν.

Οι μαθητές είχαν μαζί τους τα απαγορευμένα βιβλία του Χρηστού.

Οι καρδιές των μαθητών κτυπούν από το φόβο, μη δείρουν τον δάσκαλο. Πιο κάτω προς ανατολή του Αγίου Μηνά, στο αλβανικό σχολείο έχουν οδική.

- Ζήτω ο Αχμέτ Ζώγκουο λυτρωτής της πατρίδας! ..
- Ενστικτωδώς ο δάσκαλος απλώνοντας τα δυο του χέρια, τους πρότεινε να καθήσουν, στιγμή που οι μαθητές σε αφάνταστη επιδεξιότητα και νόημα έκρυψαν τα βιβλία σφιχτά ανάμεσα στα γόνατα τους.
- Ο τζαντάρης σαν να μη κατάλαβε την προτίμηση να καθίσει στο σκαμνί πηγαινοέρχεται απ' την μια στην άλλη μεριά, κουνώντας το πάτωμα μαζί και μαθητές.
- Το υγιεινό κλίμα της Βλάχος ,τον έκαμε έτσι που η λωρίδα του παντελονιού να φτάσει στην τελευταία τρύπα, τα κουμπιά, στο λαιμό, του πουκαμίσου ήταν άχρηστα, τα πρόσωπα σαν κόκκινη ντομάτα.
- Το νόστιμο νερό τον έκανε να τρώει μόνο να τρώει,
- Τι βιβλία χρησιμοποιείται; είπε ο επιθεωρητής.
- Ορίστε! είπε ο δάσκαλος, δείχνοντας το βιβλίο που ήταν στο τραπέζι.
- Ο τζαντάρης παραλίγο να σκοντάψει από τη βιασύνη, μήπως ανακαλύψει κανένα παράνομο βιβλίο, αρπάζοντας μια τσάντα ενός μαθητή.
- Οι μαθητές βλέποντας αυτόν παραλίγο να ξεσπάσουν στα γέλια.
- Τι έχεις εδώ;
- Το βιβλίο, την πλάκα, ψωμοτυρί και κρεμιδόφυλλα! είπε το παιδί.
- Εσύ;
- Για κοίταξε! απάντησε και ο άλλος μαθητής.
- Ο επιθεωρητής κάμει έλεγχο στο συρτάρι, σήκωσε και έριξε μια ματιά στον τοίχο, στράβωσε την μύτη όταν είδε την εικόνα της Παναγίας, όμως έμεινε βουβός και συγκρατήθηκε όταν απέναντι στον τοίχο είδε την φωτογραφία του "λυτρωτή" Βασιλιά Ζώγκου.
- Χωρίς να αποχαιρετήσουν, έφυγαν.
- Ο δάσκαλος σε απάντηση, χωρίς να πει λέξη, έκλεισε σιγά την πόρτα του σχολείου, έριξε μια ήρεμη ματιά στους μαθητές, βλέπει τα αθώα πρόσωπα, τα οποία τον γλυκοκοιτάζουν.
- Κάθισε στο σκαμνί πήρε και άφησε βαθιά πνοή, με το καλοδιπλωμένο χειρομάντιλο σφούγγυξε τον κρύο ιδρώτα, λέγοντας:
- Σας συγχαίρω, είσαι υπερήφανος για το κατόρθωμά σου, την εξυπνάδα σου, είστε πραγματικά ελληνόπαιδα.
- Σηκώθηκε και περνώντας ανάμεσα στους μαθητές, χαϊδεύει τα κουρεμένα κεφάλια των παιδιών, τα μαλάκια των κοριτσιών.
- Τα μαθήματα γίνονταν προμεσημβρίας λόγω της απόστασης των χωριών. Οι τάξεις ήταν μικτές, παιδιά και κορίτσια από τα τρία χωριά.
- Τα γεγονότα 1939-1940, δημιουργούν δυσάρεστα προβλήματα στους κατοίκους Έλληνες.
- Οι Ιταλοί κατακτητές σχηματίζουν φασιστικές οργανώσεις με σκοπό πολλά παιδιά, η νεολαία του χωριού να γίνουν αυτών των οργανώσεων, επισκέπτοντας και την Ιταλία, όμως η προπαγάνδα τους δεν καρποφόρησε, αλλά έγινε αυτό που δεν περίμεναν.
- Η νεολαία άρπαξε τα όπλα ενάντια τους.
- Οι Έλληνες τζαντάρηδες πέταξαν τα όπλα, όταν οι Ιταλοί κήρυξαν τον πόλεμο κατά της Ελλάδας.
- Μετά τους Ιταλούς, είναι οι Γερμανοί, οι οποίοι στις 12 Ιουλίου 1943 μετέτρεψαν σε ερείπια τα χωριά, τις εκκλησίες και το σχολείο.
- Με την λήξη του πολέμου, στις δύσκολες συνθήκες στην πείνα και ελλείψεις ενδυμασίας κάμουν προετοιμασίες να κτίσουν το σχολείο και σπίτια.
- Ο καιρός δεν περιμένει, το υλικό πρέπει να μεταφερθεί από το βουνό προτού αρχίσει η κακοκαιρία.

Οι κάτοικοι ξεκινούν με τα φορτηγά, μουλάρια και γαϊδούρια. Έφτασαν στο βουνό, φόρτωσαν και πήραν το δρόμο της επιστροφής.

Η μέρα αγρίεψε, ο ουρανός σκεπάστηκε με μαύρα σύννεφα, ο δυνατός αέρας έφερε βροχή.

Η λάσπη πηγαίνει μέχρι το γόνατο, τα τσαρούχια ή πέδιλα βαλτώνουν και ξεβαλτώνουν.

Πολλοί αφήνουν τα πέδιλα στο δρόμο, τα δάκτυλα αφήνουν ίχνη και αίμα στη διάβαση τους.

Οι κεραυνοί τρομάζουν ανθρώπους και ζώα, τα ρυάκια είναι λάκκοι, και όμως προχωρούν με τα ζώα μπροστά.

Τα παλιόπαλτα όλο και βαραίνουν από τη βροχή, δεν αντέχουν άλλο διότι οι άνθρωποι νιώθουν το νερό που κυκλοφορεί στο σώμα τους.

Σε ένα μέρος στο " Νόστιμο νερό ", το ζώο μιας γυναίκας, της Ρούσας Χρηστού από την Υψηλοτέρα άλλαξε πορεία αντί του δρόμου της επιστροφής, το μονοπάτι το οποίο σε οδηγεί στο δάσος, στην " Γκρούκα του Δρατσόβου " .

Αργά η γυναίκα ένιωσε το κακό, βρίσκεται μόνη της, ψυχή ανθρώπου δεν ακούγεται. Η ομίχλη πυκνώνει, του κακού αν φωνάξει η να ζητήσει βοήθεια , διότι οι χωριανοί είναι μακριά η έχουν φτάσει στη Βαλοβίστα.

Οι προσπάθειες να ξαναβρεί το δρόμο είναι άκαρπες, σύμμαχος της ομίχλης είναι και το σκοτάδι, νύχτωσε για καλά.

Νιώθει το φτερούγισμα κινδύνου στη καρδιά της, μήπως από στιγμή σε στιγμή χιμήξουν οι λύκοι.

Η νύχτα τα μετάρπρεψε όλα γύρω μαύρα, μόνον φορές - φορές φωτίζονταν από τους αλεπάλληλους κεραυνούς.

Η μεγάλη κούραση, ο φόβος και το κρύο, η δυνατή βροχή και ο αέρας ο οποίος βουίζει στις χαράδρες, αυτή και τα ζώα την ανάγκασε να ξεκουραστεί λιγάκι, αλλά και να φυκραστεί , νομίζοντας μην τη φωνάξει η ακούσει φωνές.

Διάλεξε να καθίσει σε ένα μέρος, όταν το σώμα της άρχισε να παγώνει, δεν είναι σε θέση να ξανασηκωθεί, την αγκάλιασε ο αιώνιος τραγικός ύπνος, για το ελληνικό σχολείο.

Το σχολείο έλειπε γι' αυτό το 1946 στην Αγία Παρασκευή θα έδιναν μάθημα.

Είναι ο νεαρός με πυκνά, καστανά και σγουρά μαλλιά, με κανονικό ανάστημα και απ' όλα το βλέμμα το οποίο αντανακλά ελληνική ψυχή, ο Βασίλης Μάνο από την Δερβιτσιάνη του Αργυροκάστρου.

Διάλεξε τη μόνη εκκλησία που δεν έκαψαν οι Γερμανοί, όχι πως την ξέχασαν, από θαύμα όταν η φλόγα έφτασε στην εικόνα, έσβησε.

Στην αυλή της εκκλησίας, βρισκόταν ένα πολύ αρχαίο εικόνισμα, πρόκειται του Αγίου Νικόλα, όμως προτού κτίσεως της εκκλησίας.

Το εικόνισμα καταστράφηκε από τους στρατιώτες όταν έκτισαν τον παλιό φυλάκιο στο Λυκομούρη.

Για τους μαθητές, θρανία είναι σκαμνιά και κούτσουρα, πρόχειρα ήταν και τα γόνατα τους.

Οι μαθητές φτωχοί και γυμνοί από τον πεντάχρονο πόλεμο έχουν ζήλο να μάθουν και να τραγουδούν, όμως το κρύο δεν είχε αρχίσει.

Δεν ήταν οι μαθητές του Σταύρου Έξαρχου, ήταν ο Παύλο Ζάχου, κατά την διάρκεια του πολέμου αυτά μεγάλωσαν, ο πόλεμος τους αφαίρεσε τη ζωή, η έμειναν στην Ελλάδα.

Είναι μαθητές του δασκάλου Βασίλη Μάνου όπως:

1. Βασίλης Α. Τσιούκας

2. Αλεξάνδρα Α. Τσιούκα
3. Μαριάνθη Α. Τσιούκα
4. Θανάσης Δ. Τσιούκα
5. Πολυξένη Δ. Τσιούκα
6. Σοφία Νικολαΐδη (Μπλέτα)
7. Ζαχαρούλα Μ. Κήττα
8. Αγλαΐα Μ. Κήττα
9. Σπύρο Π. Τάτσης (Βάσο)
10. Γιώργο Α. Τσιούκα
11. Αναστασία Δ. Τσιούκα
12. Πετράκης Κ. Χρησιτίδης
13. Παντελής Κ. Χρησιτίδης
14. Νικόλαος Ι. Κήττας
15. Φώτης Ι. Κήττας
16. Βασιλική Π. Βαγγέλη
17. Μαριάνθη Η. Χουλιάρα
18. Δημήτρης Π. Βαγγέλης
19. Σταύρος Η. Γκούντας
20. Ζαχαρούλα Η. Γκούντα
21. Αντωνίτσα Κουρούτη
22. Δημητρούλα Β. Κομπούρα
23. Πέτρος Π. Βαγγέλης
24. Λεύτερης Κ. Αργύρης
25. Περικλής Κ. Χρησιτίδης
26. Βήτω Γ. Κήττα
27. Χριστίνα Ι. Αργύρη
28. Αποστόλης Σ. Αποστόλου
29. Σταυρούλα Κ. Νάση
30. Σταυρούλα Μ. Νικόλα
31. Θανάσης Σ. Αποστόλου
32. Ηλίας Π. Ζήκας
33. Παναγιώτης Β. Μάντης
34. Ευθυμία Π. Πέτρο
35. Φώτης Μ. Νικόλα
36. Θανασούλα Κόλια
37. Αριστέα Σ. Αποστόλου
38. Αλεξάντρα Νάση
39. Γιώργος Σ. Κώστας
40. Βήτω Σ. Κώστα
41. Μαγδαληνή Α. Νίνη
42. Σταθούλα Στέφο
43. Βήτω Στέφο
44. Νίκος Μ. Νικόλας
45. Γεωργίτσα Κ. Χρήστο
46. Χρήστος Κ. Κόττος
47. Λιουμπουρί Ισμαΐλη
48. Παναγιώτης Στέφος

Δημοσία Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

- 49. Δημήτρης Κ. Μάντης
- 50. Βασιλική Π. Νίκα
- 49. Βασίλης Π. Στέφου
- 50. Περικλής Κ. Μάντης
- 51. Βαγγέλης Ηλίας
- 52. Δημήτρης Π. Νίκας
- 55. Δημητρούλα Π. Κώστα

- Τα τετράδια λίγο χρησιμοποιούνταν, ήταν οι πλάκες για καλλιγραφία και αριθμητική, γράφοντας και σβήνοντας για την πρώτη τάξη, ενώ οι ανώτερες τάξεις έγραφαν με πενίτσες, ο κάθε μαθητής θα είχε το μελανοδοχείο του.

- Στην Αγία Παρασκευή ήχησε και πάλι το τραγούδι:

- Πέρα στην άκρη του χωριού.

Το περιεχόμενο του τραγουδιού είναι σάμπως, ο ποιητής ήταν από το ίδιο χωριό.

- Αξέχαστες αναμνήσεις απ' όλες όταν ο δάσκαλος ρώτησε:

- Ποιος από σας θα μας πει ένα παραμύθι;

- Στο γυναικείο της Αγίας Παρασκευής βασιλεύει ηρεμία. Ακόμη δεν είχαμε θαρρέψει, όχι μόνο με τον δάσκαλο αλλά και με τους μαθητές των τριών χωριών.

- Θυμήθηκα ένα από τα παραμύθια του παππού μου, σκεφτήκα να σηκώσω το δάκτυλο, όμως κάτι με εμπόδισε και απ' όλα είχα ντροπή μη γελάσουν οι συμμαθητές μου η μήπως δεν αρέσει του δασκάλου.

- Ε, ποιος - είπε ήρεμα ο δάσκαλος.

- Πες, όπως το ξέρεις! είπε εμένα.

- Τρέμοντας άρχισα:- Μια φορά ήταν δυο παιδιά στο βουνό βοσκούσαν, ένα τα πρόβατα, το άλλο τα βόδια.

- Ένιωσα πως το πρόσωπό μου θα ήταν κατακόκκινο απ' την ντροπή, διότι άκουσα πίσω μου κάτι ψιθυρίσματα μάλλον και άσκοπα γέλια.

- Αυτό το παρατήρησε και ο δάσκαλος, όμως για να μου δώσει θάρρος, είπε:

- Μπράβο Βασιλάκη, συνέχισε!

- Το μπράβο μου έδωσε θάρρος, οι συμμαθητές μου ζήλεψαν που πήρα το πρώτο μπράβο.

- Εκεί πλησίον, πέρασε ένας γέρος, ο οποίος ρώτησε ένα παιδί.

- Καλό παιδί, διψώ, έχεις λίγο νερό;

- Το παιδί χωρίς να σηκωθεί από τη θέση του, σηκώνοντας το πόδι, έδειξε του γέρου τη βρύση.

- Και πάλι άκουσα κινήσεις, άκουσα και την γνωστή φωνή της αδελφής μου, Αλεξάνδρας, που είπε:

-Γιατί γελάτε;

Όμως τώρα δεν μου κάμει εντύπωση, διότι ο δάσκαλος με κοιτάζει στα μάτια με αγάπη, και συνέχισα.

- Σε ευχαριστώ καλό παιδί - είπε ο γέρος και έφυγε.

- Πιο κάτω ρώτησε το άλλο παιδί που έβοσκε τα πρόβατα.

- Καλό παιδί έχεις λίγο νερό;

- Δυστυχώς παππούλη μου, είπε το παιδί, όμως σε παρακαλώ κάθισε λίγο να φυλάξεις τα πρόβατα, να μην σκορπιστούν, είναι ώρα που τα πιάνει η μύγα (στρέκουλας) και σου φέρνω νερό κρύο από τη βρύση.

- Καλά!- είπε ο γέρος.

- Το παιδί πήρε το παγούρι, έτρεξε στη βρύση, το γέμισε και ήρθε ταχύ.
- Ορίστε, παπούλη μου!- είπε.
- Ο γέρος του ευχήθηκε, ευλόγησε και τα πρόβατα να μην τα πειράζει η μύγα και καταράστηκε τα βόδια που ακόμη και σήμερα τρομάζουν από τη μύγα .
- Οι δυο βοσκοί κατάλαβαν που ο γέρος ήταν ο άγιος.
- Κατάλαβα που ο δάσκαλος άστραψε από χαρά, λέγοντας πολλές φορές, μπράβο.
- Κοιτάξτε, παιδιά! Αυτό δεν είναι παραμύθι, αλλά ιστορία των Αγίων.
- Επιτέλους με κόπους και θυσίες κτίστηκε το νέο σχολείο, Δυτικά του αγίου Μηνά.
- Στην είσοδο, πάνω, ήταν σκαλιστά γραμμένη μια πλάκα από τα χέρια του Στεφάνη

Αποστόλη ,πρωτομάστορα, η επιγραφή: Ζήτω η Λαϊκή Δημοκρατία.

- Το σχολείο είχε μπροστά ευρύχωρο χώρο (τα αλώνια), στολισμένο με τριανταφυλλιές κόκκινες και άσπρες, δεν έλειπαν και ζαμπάκια, στο άνθισμα χάριζαν ομορφιά και ευχάριστο άρωμα.

Στην γωνία της σκάλας του σχολείου δυο, τρεις αμυγδαλές ήταν πρωτοπόρες στο άνθισμα.

Τα αλώνια (αυλή) ήταν περικυκλωμένα με οπωροφόρα δέντρα.

Δίπλα προς Νότο, ο δρόμος σε οδηγεί στον πάνω μαχαλά.

Από το Βορρά οι γέρικοι φτελιάδες φορτωμένοι με γρεντζουλές, αλλά και κατοικία των μελισσών. Ποτίζονται από το νερο του μύλου, χαρίζουν δροσιά. - Οι χούφτες ήταν τα πρόχειρα ποτήρια νερού των μαθητών.

Το σχολείο έχει ελλείψεις, χωρίς τζάμια, για τζάμια είναι χοντρά χαρτιά για να εμποδίσουν τον αέρα.

Ο ζήλος των μαθητών είναι μεγάλος και απάγουν.

- Στον πίνακα ο δάσκαλος γράφει το τραγούδι του Βόρειο Ηπειρώτη, ο οποίος χάρισε τα νιάτα του, πολεμώντας τους εχθρούς: του Λεύτερη Τάλιου.
- Η φτώχεια και η πείνα άφησε στα πρόσωπα των μαθητών, την κιτρινάδα, αδυναμία και την ανικανότητα στο παιχνίδι.

Πολλές φορές ο δάσκαλος κι' αν ο ίδιος δεν ήταν χορτάτος, έβγαζε την μπουκιά από το στόμα.

- Ο Βασίλης Μάνος (ο δάσκαλος) κατοικούσε στο διπλανό δωμάτιο του σχολείου, πρώην κατοικία του παππαΝγκάτη, με ένα παραθυράκι απ' το βορρά και σάπιο πόρτα, τα καρφωμένα χοντρόχαρτα εμπόδισαν το κρύο του βορρά.

- Το εσωτερικό βαμμένο με ασβέστη και η σόμπα από μπόλικά ξύλα του χωριού ήταν το δωμάτιο που εργάζονταν και κοιμόνταν ο δάσκαλος.

Οι κάτοικοι τον αγαπούσαν και εκτιμούσαν και όμως η δραστηριότητα του για μερικούς δεν ήταν αρετή, φυσικά γι' αυτούς που δεν γνωρίζουν καλά την καταγωγή τους.

- Όταν οι μαθητές έμαθαν και χόρευαν στην αυλή του σχολείου, το τραγούδι:

- Με δυο κεφάλια τούρκικα στη σέλα κρεμασμένα!

- Τέλη Μαΐου το σχολείο έχει στολιστεί, γιορτάζεται η λήξη σχολικής χρονιάς.

Η συμμετοχή των κατοίκων είναι μεγάλη. Έχει προετοιμαστεί καλλιτεχνικό πρόγραμμα. Στη θέση του τζαντάρη είναι το "σιγκουρίμι", οι οποί-

Ο μεταπολεμικός δάσκαλος Βασίλης Μάνος. Από την Δερβίτσανη Αργυροκάστρου.

οι καθόλου δεν ενθουσιάστηκαν με τους χορούς του Ζαλλόγκου, η κάτω στου Βάλτου τα χωριά ...

- Κάπως τους γέλασε ο χείλος, όταν ο δάσκαλος και μαθητές σέρνουν το χορό:

Δεν ειν' καιρός του Αχμέτ Ζώγκου

πουλί μου, πουλί μου!

Δεν ειν' καιρός του Ζώγκου

σύρε πουλί μου και έλα.

Μόνον είναι καιρός του Ενβέρη

πουλί μου, πουλί μου.

Καιρός του Ενβέρ Χότζα

σύρε πουλί μου και έλα.

Πάντως ο δάσκαλος θεωρείται ακατάλληλος και την επόμενη χρονιά αντικαταστήθηκε, όπως και άλλοι δάσκαλοι, όπως ο Φώτο Τζούλας, Ηρακλή Οικονόμος, Γιάννη Θάνος. Γενικά οι δάσκαλοι, είχαν στην ψυχή τους τον ελληνισμό.

- Το 1954 είναι οι πρώτοι μεταπολεμικά, ντόπιοι δάσκαλοι από την Υψηλοτέρα, ο Παντελής Χρηστίδης και Φώτιος Κήττας, οι οποίοι αναλαμβάνουν με ζήλο την διδασκαλία της μητρικής γλώσσας.

- Στην προσωπικότητα του καθρεφτίζεται η αποφασιστικότητα, υπενθηνότητα και η χαρά.

- Το μαντολίνο και το βιολί έγινε κοινό όργανο και αν αυτοδίδακτοι.

- Το 1967 η αθεϊστική προπαγάνδα με τον αριθμό 4337 κυβερνητικού διατάγματος κατήργησε και έθεσε εκτός νόμου την θρησκεία, μετατρέποντας αυτές σε στάβλους, θέατρα, μουσεία, αποθήκες.

Κατέστρεψε τα σύμβολα της Χριστιανοσύνης, μάλιστα και τους σταυρούς των νεκροταφείων σπάζοντας το πάνω μέρος του σταυρού, σχηματίζοντας έτσι ένα Γ.

Στην αίθουσα της κουλτούρας (πρώην σπίτι του Αντρέα Νίνη) στην Υψηλοτέρα, η νεολαία έχει επίγονη συγκέντρωση.

Η συμμετοχή του απεσταλμένου από την Πρεμετή, σχετίζεται με κάποιο σοβαρό πρόβλημα.

Έξω ο αέρας βουίζει, σταγόνες τις πλάκες της στέγης και τζάμια.

Το ηλεκτρικό ρεύμα κόπηκε και τώρα η αίθουσα φωτίζεται από ένα φανάρι πετρελαίου.

Στην έδρα είναι ο γνωστός ασφαλίτης (σιγουρίμι), ο οποίος προσπαθεί να δημιουργήσει θερμή ατμόσφαιρα.

Ένα χαμόγελο ζωγραφίστηκε στα χείλη του βλέποντας τις φωτογραφίες του πολιτικού Γραφείου της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος με επικεφαλής πάντα γελαστό, τον Χότζα.

Ο ασφαλίτης απεσταλμένος απαντά με ηρεμία και " αγάπη " τα καλησπερίσματα του κάθε νέου, απόψε για απορία κουτσά - στραβά ελληνικά, λέγοντας :- Ε, γενναίοι του Ενβέρη! Οι νέοι με βήματα αθόρυβα πλησιάζουν και κάθονται στα καθίσματα.

- Χωρίς να χάσει καιρό αφού έριξε μια ματιά στην ώρα, ρώτησε:

- Ήρθαν όλοι να αρχίσουμε και τελειώσουμε γρήγορα γιατί είστε και κουρασμένοι ....

Πάντως όλα αυτά τα λόγια του ασφαλίτη ήταν ψυχικά τραυματίσματα.

- Ναι, ναι!- το βεβαίωσε ο γραμματέας της οργάνωσης βάσης, τρίβοντας τα χέρια!

- Ω! λιγοστό φως, είπε ο ασφαλίτης, ανασηκώνοντας το παλτό του να σκεπάσει τα γόνατα, ρίχνοντας ματιές γύρω και στους διπλανούς στην έδρα, οι οποίοι σαν δουλοπρεπείς που ήταν, το επιβεβαίωσαν ότι όλοι οι νέοι είναι παρόν και πρέπει να αρχίσουμε.

- Τον απεσταλμένο νεαρό ασφαλίτη, οι νέοι τον γνώριζαν από καιρό, πολλές φορές περνούσε στο κάμπο να τους " χαιρετίσει ", φορώντας γυαλιά ηλίου, φυσικά να βλέπει και να μην τον βλέπουν.

- Μαζί του είχε το καθρεπτάκι και χτενάκι, το όπλο και το μαχαιράκι.

- Βάζοντας τα χέρια στα μάτια ανάμεσα στα δάκτυλα έριξε διαβολική ματιά, φυσικά να μαντέψει κανένα συμπέρασμα.

Χαϊδεύοντας το πρόσωπο, σήκωσε τα μαλλιά της κεφαλής, τα οποία είχαν κατέβει σχεδόν στα μάτια.

- Αφού έγλυφε τα πάνω και κάτω χείλη, άρχισε την ομιλία.

- Το κόμμα και ο σύντροφος Ενβέρ την οργάνωση της νεολαίας όπως στον πόλεμο και μετά για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού, την έχει δεξί χέρι, με καταλαβαίνεται η να το μεταφράσουμε, ξαναείπε.

- Ναι, καταλαβαίνουμε, μόνον δεν μπορούμε να απαντήσουμε, είπαν οι νέοι.

- Οι νέοι του χωριού σας, πολέμησαν δίπλα με τον αλβανικό λαό και τώρα χαίρονται την ελευθερία, δουλεύοντας στο γεωργικό συνεταιρισμό.

- Ποιος αγνοεί την ακούραστη δουλειά σας για την καταπολέμηση της ακρίδας το 1946-1947, τον ηρωισμό σας για το άνοιγμα του ποτιστικού αγωγού των πέντε χιλιάδων μέτρων στο Σαραντάπορο, την συμμετοχή σας και ηρωισμό στο ταγμα " Σκεντέρ Τσάτση " για την οικοδόμηση της σιδηροδρομικής γραμμής Δυρράχιο -Τίρανα, καθώς το άνοιγμα των γουρνών για φυτά.

- Παράλληλα, όπως πάντα, ανέφερε και περιπτώσεις και ονόματα νέων που έχουν εκτοπιστεί η έχουν καταλήξει στις φυλακές είναι και ζουν στην μοναρχοφασιστική Ελλάδα.

- Ο απεσταλμένος μετά απ' αυτά, μπήκε στο θέμα:

- Με " φιλοσοφικές " φράσεις θέλει να πείσει τους νέους ότι η θρησκεία εμποδίζει τη νέα ζωή, τυφλώνει την ανθρωπότητα, ξεχωρίζει τους ανθρώπους από την κοινωνία, αφήνει πισωδρομικά ίχνη όπως τις εικόνες, σταυρούς, γιορτές μάλιστα ακόμη στον καιρό μας.

- Στην αίθουσα βασιλεύει σιωπή. Έξω, ο δυνατός αέρας κτυπά τους χοντρούς πέτρινους τοίχους.

- Τρικυμία απόψε!- ψιθύρισε κάποιος.

- Ποιος μίλησε, πάντα επαγρυπνος, είπε ο γραμματέας.

- Όχι, όχι τίποτε!- είπαν μερικοί.

Τι αυτό επιφορτιζόμαστε σύσσωμα και με κοινή ιδέα να εκτελέσουμε και ένα άλλο ιστορικό γεγονός, τον οποίο η ιστορία θα γράψει με χρυσά γράμματα την ομιλία του σ. Ενβέρ στο Μάτι.

- Τι;- είπε αυτός, βάζοντας το χέρι στο αυτί.

- Όχι, τίποτε, κρύο πολύ, είπε ένας.

- Εντάξει, αύριο ενωμένοι, οργανωμένοι, με ενθουσιασμό, χορούς και τραγούδια, (έχει κανένας μουσικό όργανο, δεν πειράζει), θα γκρεμίσετε τα εικονοστάσια, τα κωδωνοστάσια, τα ιερά, ιδίως το κωδωνοστάσιο της καμένης εκκλησίας του Αγίου Μηνά, που έμεινε για μπελά.

- Επίσης έχω πληροφορίες πως το ευαγγέλιο, η στολή του πάπα Σωτήρη, βρίσκεται ανάμεσα σας στο χωριό. Πολλοί κάτοικοι προσκυνούν την νύχτα όταν πλησιάζουν στην κάθε εκκλησία.

- Ο Σεβαστιανός, στην Κόνιτσα, προσπαθεί να προστατέψει ακόμη την ορθοδοξία, γι' αυτό να είμαστε επαγρυπνοι.

- Και αυτό θα φανεί αύριο! Πως εσείς κρατώντας με ένα χέρι τον κασμά, με τα' άλλο το όπλο.

- Κτυπώντας ρυθμικά τα δάκτυλα στο τραπέζι, ξεφόρτωσε αναπνοή, ρουφήζοντας σχεδόν μισό τσιγάρο" παρτιζάνι" είπε:

Από τα όργανα της εξουσίας θα έχετε πλήρη υποστήριξη, εάν σας παρουσιαστεί κανένα μπόδιο.

- Την εκκλησία της Παναγίας θα την μετατρέψετε σε κέντρο διασκέδασης] τα εξωκλήσια ας γκρεμιστούν, η εκκλησία της Αβορίτσιανης στάβλος για τα κατσίκια. Η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής για αποθήκη. Τι να πω! Οι Γερμανοί φταίνε που δεν τις έκαψαν.

- Πάντως, εσείς ξέρετε!

- Στην αίθουσα βασιλεύει πικρή σιωπή σαν να έχουν νεκρό στο κιβούρι.

Αλληλοκοιτάζονται, ανταλλάζουν προσεκτικά νοήματα, πατώντας τις μύτες των παπουτσιών η σπρώξιμο ελαφρά αγκώνες.

- Έχει κανένας αντίρρηση; για ότι είπαμε!

- Τα μάτια του ασφαλίτη μπήκαν ακόμη βαθιά η έτσι φαινόταν από το αδύνατο φως του φαναριού.

- Σαν με κόπο, έβγαλε το στυλό για να σημειώσει την κάθε λεπτομέρεια με όλο που γράφονταν στο πρακτικό.

- Ένας νέος, κάτι θέλει να πει, όμως η αδελφή του τον τράβηξε με τρόπο απ' την ζακέτα.

- Εντάξει, είπε ο γραμματέας, χάρηκα που όλοι είμαστε με μια ιδέα, η ώρα πέρασε.

- Εσείς οι βλαχινοί να μην φοβηθείτε από την πατρούλα, όμως πάντα στο κεντρικό δρόμο, διότι μια αλλαγή του δρόμου σας κοστίζει και τη ζωή, μπροστά το φανάρι αναμμένο να μιλάτε η σιγοτραγουδάτε.

- Δεν μένει άλλο παρά να σας ευχαριστήσω και να σας ευχηθώ πρόοδο.

- Για όλα αυτά γράψε την ομοφωνία και τον ενθουσιασμό των νέων, πρόσθεσε και ο ασφαλίτης, τρίβοντας τα χέρια.

- Αύριο και αν δεν είμαι εγώ, είναι άλλοι, σας Καληνυχτώ!

- Η κακή είδηση, είναι όπως λένε, κολλητική και πίκρανε τους χριστιανούς.

Την ίδια βραδιά κτυπά η αϋπνία και ο πονοκέφαλος, οι κτύποι της καρδιάς. -Του κάκου στριφογυρίζουν μήπως τους κολλήσει ο ύπνος.

- Δεν κοιμάσαι, γυναίκα; - Τι να κοιμηθώ! Από ένα οχ, στο αχ! Μου τρέμει το σώμα, πώς να πεί το παιδί μας να χαλάσει τις εκκλησίες

Τι είναι αυτά που γίνονται αλλιώς από τον άλλον κόσμο; Ζώοι θα γίνουμε, εμάς αυτές οι εκκλησίες μας έκαμε να μείνουμε εδώ! Θα μείνει κατάρα στα παιδιά, είπε ορθά, κοφτά.

- Αυτό λέω και εγώ, συμφωνώ με σένα, όμως για το παιδί μας θα είναι ανοιχτή η φυλακή του κάστρου.

Αυτή είναι η γραμμή του κόμματος.

- Οι έρμοι πως καταντήσαμε!- είπε η γριά.

- Που είσαι ακόμη, είμαστε στο άλφα, τι θα δουν τα μάτια μας ακόμη.

- Όλες οι εκκλησίες μετατράπηκαν σε στάβλους και αποθήκες.

- Ήρθε το " Πάσχα ", στην καρδιά των χριστιανών ήρθε η μαυρίλα και όμως στην Βαλοβίστα οργάνωσαν γλέντι.

Πέρα από τα σύνορα οι καμπάνες κτυπούν χαρμόсуνα.

- Οι γέροι στενάζουν, θυμούνται τις φτωχές, όμως αυτές τις μέρες, τα γλέντια στις εξοχές των χωριών.

- Πικραμένος είναι και ο γνωστός θρησκευτικός γέρος, ο Λάζαρος Κυρίτσης (Νίκω) από την Βαλοβίστα, μάλιστα και η γάτα που τον χαϊδεύει ελαφρά στα πόδια, τον ενοχλεί.

- Βρίζει τον σκύλο και τις κότες που κάνουν θόρυβο, όταν αυτός έχει βάλει το χέρι στο αυτί του να ακούσει την καμπάνα της Μολυβοσκεπάστης.

- Δεν φτάνει αυτό, κτυπά και η εξώπορτα.

- Ποιος είναι; είπε ο μπάρμπα Λάζος έτσι τον φώναζαν.

- Τρία παιδιά όλα χαρά τα οποία έστειλε ο δάσκαλος, να τους δώσει το μαντολίνο το μόνο που ήταν στα χωριά.

- Μπαίνοντας στην αυλή, είδαν τον μπάρμπα Λάζο καλοντυμένο, ξυρισμένο, φυσικά γιόρταζε όμως το κρυφοΠάσχα.

Δεν ήταν ήρεμος, κάτι τον ενοχλούσε.

- Με μια φωνή, οι μαθητές για να τον ευχαριστήσουν, είπαν:

- Καλημέρα μπάρμπα Λάζο! Μας έστειλε ο δασκ ... , τόσο μπόρεσαν να πουν, η τελευταία συλλαβή του:} έμεινε στο λάρυγγα, βλέποντας μια τρομακτική εικόνα ακολουθούμενη με βρισιές και κατάρρες.

- Ζαγάρια του κερατά ... κοιτάζοντας γύρω κάνοντας και ένα γύρω να αρπάξει το μπα-
στούνι, ήταν όμως πρόχειρο το παπούτσι το οποίο έριξε όμως αντί στα παιδιά κτύπησε
την εξώπορτα, όταν η αυλή είχε αδειάσει απ' τα παιδιά, η γάτα και κότες τρόμαξαν, ο
σκύλος έτοιμος να χιμήξει αν δεν ήταν δεμένος, ενώ η νύφη τρέμει στην κουζίνα, δεν του
λέει λέξη.

- Τα παιδιά τρέχουν, σε ένα μέρος στέκονται, αλληλοκοιτάζονται, δεν ξέρουν τι συμβαίνει.

- Ο μπαρ μπα Λάζος φωνάζει!

Τι είναι σήμερα που μου λέτε καλημέρα, τούρκοι είστε μωρέ ζαγάρια! Λέγεται σήμερα καλημέρα, μωρέ κοπρόσκυλα! Τι μαθαίνεται στο σχολείο;

- Η νύφη του, η Ευδοκία από την κουζίνα φωνάζει:- Μη φωνάζεις πατέρα, μη μας ακούσουν, μη πουν του αστυνόμου, του δασκάλου, αμάν!

- Οι μαθητές το είπαν του δασκάλου όλο το περιστατικό.

- Ο δάσκαλος χαμογέλασε, δεν έδειξε καμιά δυσαρέσκεια, έβγαλε το χτενάκι από την τσέπη του, χτένισε τα σγουρά, καστανά μαλλιά, πήρε εμένα και ξεκινήσαμε για το σπίτι του Λάζου. Για μένα κάπως είχε συμπάθεια, όχι που ήμασταν δικοί, αλλά όταν είχα πει το ποίημα, στην γιορτή της λήξης της σχολικής χρονιάς :

Ως τότε παλικάρια

θα ζούμε στη σκλαβιά .....

άκουσα που έλεγε πολλές φορές!

- Μπράβοοο! μπράβο!

Ο δάσκαλος είχε φιλία με τον Λάζο.

Οι μαθητές, ακόμη το επιβεβαίωναν ότι και τον δάσκαλον θα μαλώσει.

- Ο δάσκαλος μπροστά, εγώ πίσω, άκουσα:

- Χριστός Ανέστη! μπάρμπα Λάζο.

- Αληθώς Ανέστη! δάσκαλε μου, ξέρω γιατί ήρθες, μόνο θέλω να σε ρωτήσω:

- Τι είναι σήμερα! Τι είμαστε, χριστιανοί ή Τούρκοι;

- Έχεις δίκαιο, όμως τι φταίμε εμείς και τα παιδιά μας, φταίει η μοίρα μας,- πρόσθεσε ο δάσκαλος χαμηλώνοντας τη φωνή.

- Νύφη! κέρασε το δάσκαλο, έχουμε Πάσχα, κρυφό Πάσχα, όπως μια φορά κρυφά σχολεία, κι' αν ξέρω λίγα γράμματα τα έμαθα από τον παπά Νότη.

- Τα αυγά ας τα βάλει στη τσέπη του, το βιολί στη θέση είναι, στο ράφι, άκουσες!

- Αμέσως πατέρα!- είπε η Ευδοκία.

- Μη ξεχάσεις και το παιδί!- είπε για μένα κεραστό.
- Που να τα βάλω τα' αυγά, άκουσα τον δάσκαλο, με βλέπουν, αλλά έλα να τα τσουγκρίσουμε!
- Ο μπαρ μπα Λάζος δέχτηκε με χαρά την πρόταση.
- Χριστός Ανέστη! Χρόνια Πολλά!
- Αληθώς Ανέστη και του Χρόνου με νύφη!- είπε ο μπάρμπα Λάζος.
- Ξεπροβοδώντας έως την εξώπορτα, μουρμούρισε:- εδώ εκκλησία δεν γίνεται, ούτε και μοναστήρι, θα γίνει τούρκικο τζαμί, να προσκυνούν οι Τούρκοι. - Όχι, τον διέκοψε ο δάσκαλος, κτυπώντας ελαφρά στην πλάτη.
- Πάλι με χρόνια με καιρούς πάλι δικά μας είναι!
- Ο μπάρμπα Λάζος πέταξε από χαρά, σαν να ήταν νέος, λέγοντας:
Α! μπράβο να έχεις την ευχή μου.
- Ο δάσκαλος μπροστά, πίσω εγώ με το βιολί φτιάσαμε στο σχολείο (πρώην εκκλησία του Αγίου Δημήτρη).
- Εδώ ένα σύνθημα στα ελληνικά γραμμένο.
- Να ξεριζωθούν όλες οιπισωδρομικές θρησκευτικές παραδόσεις!
- Για το σκοπό αυτό, οργάνωσαν συμπόσιο και μετά, γλέντι με συμμετοχή κατοίκων και στρατιωτών που υπηρετούσαν στα σύνορα με το σύνθημα:
- Στρατός - λαός, ενωμένος σαν το κρέας με οστά.
- Το περιεχόμενο της ομιλίας, οι κάτοικοι το ξέρουν σαν ποίημα.
- Θα μιλούσαν για την πρόοδο του χωριού, ο πρόεδρος του Δημοκρατικού Μετώπου.
- Θα μιλούσε ο αξιωματικός για την "ελευθερία" των μειονοτήτων, οι οποίοι ζουν και εργάζονται στο στόμα του λύκου, εννοεί την Ελλάδα.
- Μηχανικά χειροκροτήματα και ζητωκραυγές για το κόμμα.
- Οι οργανοπαίχτες κουρντίζουν το βιολί και μαντολίνο, γλέντι χωρίς κόκκινα αυγά. Στην έδρα, κύρια στελέχη και αξιωματικοί προσπαθούν να φανούν χαρούμενοι, ενώ πέρα στα σύνορα Δεπαλίτσα, Αηδονοχώρι, Μελισσόπετρα και η καμπάνα της Μολυβοσκέπαιστης δώρο από τους Βλάχινους, Κωνσταντίνου Κωσταντινίδου και Ιωάννη Οικονόμου, σαν να τους λένε το Χριστός Ανέστη, στέλνουν γιορτινά μηνύματα.
- Πολλές φορές, ο αξιωματικός σηκώνει το αριστερό χείλο, όχι μόνο να φανεί γελαστός, αλλά και να φανεί το χρυσαφένιο δόντι.
- Όλα καλά, η σταφυλίτσα ρακή καλύτερα! Και τώρα καλή διασκέδαση.
- Ο χορός ξεκίνησε ως μελωδία, διότι τραγουδώντας δεν τους άρεζε.
- Είναι του Κωνσταντάκι ο χορός!- είπε μια γριά.
- Τι δεν κάμει η ρακή, ο αξιωματικός ήρθε στο κέφι μαζί και οι στρατιώτες.
- Αφού ξελαρυγγίστηκε με το λιάπικο τραγούδι "τη φωνή σου άκουσα" προετοιμάζετε και να χορέψει.
- Σηκώθηκε, κούνησε τα κεφάλι να διώξει το μεθύσι, με τα δύο του χέρια ή καλύτερα με τα δάκτυλα του χτενίζει τα μαλλιά, ρίχνει ματιές να δει και τα γαλόνια, διότι πρόσφατα τα πήρε πρόωρα, διότι είχε σκοτώσει έναν κυνηγό Έλληνα διότι κατά λάθος είχε περάσει το σύνορο.
- Παίζεται τώρα ο χορός πωγωνίσιος.
- Δήθεν για απλότητα, όμως για να κρατηθεί με τα κορίτσια μπήκε ανάμεσα τους, μαζί του και από το βορρά, στρατιώτες.
- Τώρα ο χορός αλλάζει ρυθμό, οι Έλληνες πωγωνίσιο, ο αξιωματικός "λιάπικο ταγκό" οι στρατιώτες μαθημένοι με νταούλι (τύμπανο). Τάχα χορεύουν, όμως σπρώχνονται, τα βαριά τσεχοσλοβάνικα παπούτσια ρίχνονται και κλωτσούν.

- Θα μας σπάσουν τα πόδια!- είπε μια νέα νύφη βγαίνοντας με τρόπο από το χορό.
  - Η διπλανή της, βάζοντας το δάκτυλο στη μύτη, θέλει να της πει:- Σώπα!
- Μερικοί με δυσκολία κρατούν τα γέλια, όταν ένας αρμόδιος για αστεία, ο Σπύρο Τάτσης, ο οποίος βάζει τους άλλους να ξεκαρδιστούν, αυτός σοβαρός, είπε:
- Τούτοι χορεύουν σαν τα γομάρια που έχουν αλογόμυγες.
  - Μια νεαρή η οποία δίσταζε να χορέψει για να μη συμβεί καμιά παρεξήγηση, ο άντρας της, της έκαμε με νόημα να μη βγει απ' το χορό.
- Ήταν μια απόφαση από το Δημοκρατικό Μέτωπο του χωριού, τα κορίτσια να χορεύουν με τους στρατιώτες, δήθεν να μη έδειχναν σημείο φανατισμού, με αυτούς που μας "φύλαγαν" από τους τρομερούς εχθρούς.
- Το πρόσωπο του αξιωματικού πήρε χρώμα της ντομάτας, με την παλάμη σφούγγιζε το λαιμό, στις μασχάλες ο ιδρώτας είχε ξεβγεί.
  - Μερικά παιδιά δήθεν ενθουσιασμένα φωνάζουν να ριχτεί περισσότερο:
  - Όπα, όπα! πάμε στην Ευρώπη.
  - Η νεαρή δεν αντέχει πλέον και απ' όλα το λιβάντο την έπνιγε, έκρουσε το "χαμόγελο" μόνο που δεν φώναξε:- Ωχ! από τους δυνατούς πόνους, που ένιωσα στα τρυφερά της δάκτυλα, λες και της έσπασαν από την σφίξη του αξιωματικού.
  - Με τρόπο βγήκε απ' το χορό, δήθεν κουράστηκε, φρόνιμα κάθισε στις γυναίκες λέγοντας
  - Τούτος είναι χαιβάν (ζώο).
- Ο ίδιος δεν άφησε κανένα σημείο παρεξήγησης, κλείνοντας το κεφάλι προς τους οργανοπαίχτες και γύρω σαν νόημα ευχαριστώ, δείχνοντας μορφωτικό επίπεδο.
- Η τακτική απέναντι των Ελλήνων κατοίκων δεν αλλάζει, ομαδικές συλλήψεις, εκτοπίσεις, φυλακίσεις, ξυλοδαρμοί και βασανιστήρια, υποχρεωτική αλλαγή των ελληνικών ονομάτων και επιθέτων.
- Η οργανωμένη ψυχολογική τρομοκρατία είχε κύριο στόχο να εμποδίσει κάθε στοιχείο, το οποίο συνδέονταν με την εθνική και θρησκευτική παράδοση στο χωριό.
- Η Ελλάδα και το ελληνικό έθνος θεωρούνταν μεγάλοι εχθροί.
- Η δήλωση ενός κατοίκου ότι ζούμε στα πατρώα μας μέρη θεωρούνταν εχθρική δράση.
- Πρώτο θέμα αυτής της τραγωδίας ήταν η σύλληψη και εκτέλεση του παπα Αλέξανδρου Οικοδόμου, σεβαστός και γνωστός σε όλη τη Ρίζα της Πρεμετής. Με την κατηγορία ήταν φιλέλληνας, έψελνε ελληνικά, έκαμε έκκληση στους χριστιανούς για επανάσταση κατά του Χότζα.
- Η δίκη έγινε χωρίς αργοπορία, με κλειστές πόρτες, τα βασανιστήρια ο ίδιος τα ξέρει, φυσικά όπως γινόταν για τους επικίνδυνους εχθρούς, με ποινή θανάτου με τουφεκισμό.
  - Για τους κατοίκους ήταν προειδοποίηση:- όποιος θέλει ας πράξει!
  - Θρησκεία του αλβανικού λαού, είναι ο αλβανισμός!- ήταν το σύνθημα.
- Και αν σε τέτοιες συνθήκες, η πίστη μένει στην ψυχή των κατοίκων, δεν λείπει ο αγώνας.
- Μια μέρα βροχερή που η ομίχλη είχε σκεπάσει την ράχη του Αγίου Θανάση, οι βλαχινοί φτιάχνουν την στέγη της εκκλησίας με το ίδιο όνομα.
  - Είναι ο Θεωδωρής Μπάμπας, ο Παύλο Τάτσης, ο Χρήστο Ράγκας, ο Αντώνης Τσιούκα, ο Δημήτρη Τσιούκας, ο Κώτσιο Τσιούκας, ο Μιλτιάδης Κήττας και τα παιδιά τους.
  - Η επιδιόρθωση της εκκλησίας, κινητοποίησε την "σιγουρίμι" ποιοι ήταν οι πρωτοπόροι.
  - Οι βλαχινοί περιμένουν τώρα συγκεντρώσεις, μπορεί και συλλήψεις για αυτήν την "εχθρική πράξη".

Το πέπλο της σκοτεινιάς, ο φόβος και η ανασφάλεια κυριαρχεί και φώλιαζε στα κόκαλα.

- Η καλημέρα, η καλησπέρα κάπως δεν άρεζε μερικών και έπρεπε κάτι να πράξουν.

Αρχίζοντας από τους μαθητές να λένε:

- Με τον Ενβέρ! πάμε μπροστά!- Θα ήταν η απάντηση του άλλου.

- Αυτό, φυσικά, προκάλεσε κάτι απaráδεχτο, όχι μόνον των Ελλήνων κατοίκων, αλλά και μουσουλμάνων, οι οποίοι μιλούσαν ελληνικά.

- Η έλλειψη τροφής και ενδυμασίας, άφηνε την απελπισία των γονέων όταν έβλεπαν τα παιδιά τους στο χρώμα της κιτρινάδας, τα λάχανα ευτυχώς τους κρατούσε στη ζωή.

- Και όμως, έπρεπε να κυριαρχήσει ενθουσιασμό, χόρευε και πηδά με την κοιλιά σανίδα!

Σύμμαχος της κακής κατάστασης είναι και η αρρώστια που είχε ξαπλώσει σ' όλη την περιοχή, οι θέρμες.

- Τα παιδιά του σχολείου έπρεπε να βρίσκονταν στο σπίτι μετά το γεύμα, όταν οι θέρμες ενεργούσαν.

- Στο δρόμο οι μαθητές καλημερίζουν τον Τζέμε από την Βαλοβίστα, με τον νέο τρόπο:

- Με τον Ενβέρ!

- Τα λάχανα στον κόλο! απάντησε αυτός.

Όμως αυτό του στοίχισε εικοσιοχτώ χρόνια φυλάκιση.

Η δίκη έγινε παραδειγματική ανοιχτή στην Τσαρτσιόβα (Κερνάσοβο).

Οι ψευτομάρτυρες που δυστυχώς υπήρχαν ονομαζόμενοι "χιλιαδιακοσιάροι" το επιβεβαίωσαν ότι είχε πει:

- Ο Ενβέρης και το κόμμα ζητούν φόρο, αυγά και κρέας απ' το χώμα.

Σχετικά με τις υποχρεώσεις των κατοίκων απέναντι στο κράτος

- Μετά την καταστροφή των εκκλησιών και συμβόλων της χριστιανοσύνης, είναι η σειρά των ονομάτων, ιδίως οι καταλήξεις σε - ος, - ης, - ας και άλλα, των οποίων καθόλου δεν άρεζαν, ιδίως των ελληνικών χωριών.

Στα ληξιαρχεία είναι το διάταγμα αριθμός 5339 της Λαϊκής Δημοκρατίας, το οποίο υποχρεώνει την αλλαγή των ελληνικών και θρησκευτικών ονομάτων.

- Ένας νέος, όλο χαρά, από τη Βλάχο, ο Γιώργο Τσιούκας ήρθε στο ληξιαρχείο της Τσαρτσιόβας να γράψει το νεογέννητο παιδί.

Μαζί φέρνει και ένα κουτί λουκούμια να κεράσει για να του ευχηθούν.

- Καλημέρα!- είπε, μπαίνοντας στο γραφείο.

- Καλημέρααα!- του απάντησαν, του απάντησαν ταυτόχρονα ο ληξίαρχος, κουνώντας το κεφάλι, θέλει να μάθει γιατί ήρθε.

- Να γράψω το παιδί!- είπε ήρεμα.

- Ω! εντάξει! Να σας ζήσει!- είπε ρίχνοντας μια πεταχτή ματιά στα λουκούμια.

- Μέχρι τώρα, όλα καλά. Ο υπάλληλος δήθεν χωρίς σκοπιμότητα, άνοιξε το συρτάρι, πήρε και έδωσε έναν κατάλογο με ονόματα.

- Διάλεξε, ποιο όνομα σ' αρέσει!

- Ο Γιώργος έκαμε όπως του είπε. Από μέσα του διαβάζει!- Αγκίμ, Κουιτίμ, Μπεσίμ, Ντρισίμ, Βλαντιμίρ, Λιουφτετάρ, αφήνοντας τον κατάλογο είπε:

- Γράψε Λάζαρο!

- Άιντε Γιώργο, άιντε! Δεν σου αρέσουν αυτά τα διαλεχτά ονόματα, φώναξε ο υπάλληλος, ανοίγοντας τα μάτια, του οποίου για μια στιγμή, πήρε την φυσιογνωμία του μπούφου.

- Δεν λέγω, αυτά που λες, να μην γνώριζα λίγο τα αλβανικά θα μου φαινόταν παράξενα, όμως εγώ θέλω αυτό το όνομα που μου αρέσει.

- Μωρέ, σύντροφε, είπε ο ληξίαρχος, εγώ σου θέλω το καλό γιατί ο αδερφός σου είναι κομμουνιστής, ο πεθερός σου το ίδιο, γιατί σκοτεινιάζεις την βιογραφία σου;

- Όποιος θα το ακούσει θα σε νομίζει αναχρόνιστη, Καθυστερημένον και ακόμη χειρότερα, αντίθετος με την γραμμή του κόμματος, πρόσθεσε και ένας δουλοπρεπής, ξαπλωμένα τα πόδια απ' την καρέκλα, ντροπή να γράψεις Λάζαρο!

- Εγώ δεν ξέρω από αυτά που λέτε, αλλά φεύγω, θέλετε γράψτε, θέλετε όχι, εγώ Λάζο θα τον φωνάζω.

- Βγαίνοντας από το γραφείο, πέρασε ανάμεσα στους άλλους που ήταν στη σειρά έξω, χωρίς να ρίξει ματιά.

- Τρίβοντας τη μύτη με το γρόθο, είπε ένας

- Με έτρωγε η μύτη και όσο φυλαγόμεν να μη τσακωθώ, δεν μπόρεσα.

- Ο ληξίαρχος προσπαθεί να κρύψει το θυμό του, βάζοντας τον κατάλογο στο συρτάρι, λέγοντας στο διπλανό του:

- Έχεις να κάμεις με ελληνικά κεφάλια! Καλά τους κάμουν, έχεις εμπιστοσύνη σ' αυτούς που ζουν, στα σύνορα;- συνέχισε να πλάθει παραμύθια δείχνοντας ένα τυφλό και χωρίς πυξίδα μίσος.

- Χμ! Τι θα κάμεις, θα ξανάρθεις και θα με παρακαλέσεις.

- Το γεγονός αυτό παρουσιάστηκε σαν πολιτικό σκάνδαλο, έγινε πρόβλημα στο Δημοκρατικό Μέτωπο.

Πολλοί έλεγαν μεταξύ τους, φυσικά κρυφά:

- Μπράβο, τέτοια παιδιά θέλουν τα χωριά μας.

- Πάντως, η ελπίδα των κατοίκων είναι μεγάλη, η Ελλάδα πηγή της ορθοδοξίας αντιστέκεται. Η Ρωσία, θάλασσα της ορθοδοξίας ξέφυγε, μαζί με αυτήν και στα Βαλκάνια πρωτοπόρος ο Χότζας της Αλβανίας.

Η ελπίδα στους αντίχριστους είναι μεγάλη, να σβηστεί η ορθοδοξία γι' αυτό προσφέρουν βοήθεια και στο κομμουνιστικό κόμμα της Ρωσίας και οι σιωνιστές.

- Περιμένουν να ξεσπάσει η κουρνιασμένη βόμβα και στην Ελλάδα. Ξέχασαν όμως τη δύναμη του Χριστού.

Η ορθόδοξη Ρωσία ξαναβρήκε τον δρόμο της μαζί και η Αλβανία, την τύχη του αλβανικού λαού την παίρνει ο Σαλί Μπερίσας, ο οποίος υποσχέθηκε και ο λαός τον πίστεψε.

Θετικό βήμα, η κατάργηση των ηλεκτροφόρων συρματοπλεγμάτων, η ξαναλειτουργία των εκκλησιών, η ελεύθερη επικοινωνία με την Ελλάδα.

Το 1991, το φθινόπωρο, εκδόθηκε η εφημερίδα, η φωνή της Ομόνοιας.

Στις 12 Ιανουαρίου 1985 με χορούς και τραγούδια από Ελλάδα και Αλβανία έγινε η τελετή διάνοιξης της συνοριακής διάβασης Κακαβιά.

Συναντιούνται φίλοι και συγγενείς που ήταν χωρισμένοι από το 1945.

Η ίδρυση της Ομόνοιας, αγκάλιασε όλους τους Έλληνες της Βορείου Ηπείρου, εκφράζονταν τον καημό και υπερηφάνεια για την εθνικότητα τους.

Μετά από μισό αιώνα, στην αρχαία ιστορική πόλη, στην Αβορίτσιανη, θα γιορταστεί το Πάσχα του 1991, απίστευτο, όμως αληθινό. Είναι διπλό Πάσχα, διότι συναντιούνται συγγενείς άγνωστοι, κι αν βρίσκονται μακριά 30 λεπτά.

Ο κοκκινολαίμης ανάμεσα στην πρασινάδα, λουλούδια και ομορφιά καλωσορίζει τους κατοίκους από τα γύρω χωριά για θαύμα και από τα Γιάννενα, Κόνιτσα και Δυπαλίτσα.

Ο Άγιος Νικόλαος της Αβορίτσιανης συγκέντρωσε και πάλι πολλούς ανθρώπους, είναι γεμάτος σαν ποτέ άλλη φορά από φιλόθρησκους.

- Τα δάκρια και αγκαλιάσματα με τα αγαπημένα πρόσωπα εκφράζουν αγάπη και χαρά, με δάκρια ανάβουν τις λαμπάδες.

- Το, Χριστός Ανέστη, ανακουφίζει τις πληγωμένες ψυχές.
- Μετά την λειτουργία στην πρασινάδα με τις πασχαλινές προετοιμασίες γλεντούν χριστιανοί και μουσουλμάνοι, οι τελευταίοι βλέπουν με τα μάτια τους που ο χριστιανισμός αγκαλιάζει όλους τους ανθρώπους.
- Η Ελλάδα βοηθά χωρίς διάκριση, με τροφή και ρουχισμό.
- Η Μητρόπολη της Κόνιτσας, τα νοσοκομεία των Ιωαννίνων, όλη η Ελλάδα δίνει με τα δυο χέρια.
- Σαν τα πρώτα χελιδόνια, τα οποία προειδοποιούν τον ερχομό της Άνοιξης, ήρθαν στο χωριό μας ο κ. Γρηγόρης Ντριγκόγιας με τα παιδιά, προσφέροντας βοήθειες.
- Γλυκόστομος, καλόκαρδος, λεβέντης, αυτές είναι γι' αυτόν, οι εκτιμήσεις των κατοίκων.
- Στις 8-2-1993, ο Γενικός Πρόξενος Αργυροκάστρου, κ. Ιάκωβος, επισκέφτηκε τα χωριά Βλάχο - Υψηλοτέρα - Βαλοβίστα, οι κάτοικοι τον περιμένουν με αγάπη.
- Με το μουλάρι του Γιώργου Τσιούκα, πήρε την ανηφοριά για αυτά τα ορεινά χωριά.
- Ο πρόξενος ενδιαφέρθηκε για την προοπτική και τις ανάγκες των χωριών.
- Η επίσκεψη του πρόξενου, ανακούφισε τους κατοίκους να μην φερίζωθούν από τα πατρογονικά εδάφη τους Φ. Ο. 12-2-1993.
- Όμως με το πέρασμα του καιρού κάτι αλλάζει. Ο υπουργός παιδείας της τότε κυβέρνησης, κλείνει τα ελληνικά σχολεία στις πόλεις του Αργυροκάστρου, Δελβίνου και Αγίων Σαράντα.
- Η οργάνωση της Ομόνοιας έχασε το δικαίωμα συμμετοχής στο κοινοβούλιο. Στις 4 Νοέμβρη 1994 γίνεται δια της βίας, κατασχεση των κυνηγητικών όπλων. Οι Έλληνες θεωρούνται επικίνδυνοι.
- Το χειρότερο μερικοί "έξυπνοι" θέλουν να μας μάθουν και την καταγωγή μας.
- Έλα παππού, να σου δείξω το αμπέλι!
- Κρύβοντας την αλήθεια δεν τολμούν να πουν, όταν οι Έλληνες σκόρπιζαν την μόρφωση και πολιτισμό, οι κατακτητές άρπαζαν, σκλάβωναν, έσπερναν και καλλιεργούσαν την διάσπαση των ανθρώπων στα Βαλκάνια, κλείνουν τα μάτια για ότι μαρτυρούν οι επιγραφές, ανασκαφές και τα μουσεία.
- Την ίδρυση της Ομόνοιας (οργάνωσης) στις 11 Γενάρη 1991 στη Δερβιτσιάνη του Αργυροκάστρου, οι εφημερίδες γράφουν με κεφαλαία μαύρα γράμματα παρουσιάζοντας "φωτιά αραχνης", "άλογο της Τροίας".
- Ήταν κλειστά γι' αυτούς το στόμα και τα δόντια να γράψουν η να πουν ένα ευχαριστώ για την βοήθεια της Ελλάδας στις δύσκολες στιγμές που βρισκόταν ο αλβανικός λαός.
- Όταν οι άλλοι έκλεισαν τις πόρτες, στην Ελλάδα βρήκαν εργασία, στέγαση άνω των τετρακοσίων χιλιάδων, χωρίς διάκριση εθνικής η θρησκευτικής καταγωγής.
- Ξανάρχισε φουρτούνα! Μια νύχτα και ώρα έγινε μαζική σύλληψη όλων των στελεχών της Ομόνοιας Τιράνων, Αργυροκάστρου, Δελβίνου, Αγίων Σαράντα, Πρεμετής, Ερσέκας και Κορυτσάς.
- Μ' αυτούς και από την Βλάχο - Υψηλοτέρα, τον Παντελή Χριστίδη, Δημήτρη Νίνη και Βασίλη Τσιούκα.
- Η δίκη παρωδία των "πέντε", όπως είναι γνωστή, κράτησε στα μπουντρούμια τον Θεόδωρο Μπεζιάνη, Βαγγέλη Παπαχρήστο, Παναγιώτη Μάρτο, Κώστα Κυριάκο, Ηρακλή Σύρμο, οι οποίοι δέχτηκαν βαριές ποινές.
- Η δίκη άρχισε στις 14 Αυγούστου 1994, μέρα της Παναγίας.
- Και όμως, η Ομόνοια δεν υποχωρεί, θετικό είναι ότι γνώρισε και πάλι την αδιάλλακτη στάση απεναντίας της, τους φίλους και όχι.

Τεράστιο απόλεια για τους Βόρειο- Ηπειρώτες ιδιαίτερα, για τα χωριά μας, όταν στις 12 Δεκεμβρίου 1994 ο αγωνιστής ιεράρχης του Βόρειου Ηπειρωτικού ζητήματος έκλεισε τα μάτια.

Ο τάφος, όπως και το είχε ζητήσει μόνος του, έγινε πλησίον στα σύνορα, στην Μολυβοσκεπάστη, σαν ακόμη να βρίσκεται πλησίον των χωριών Βλάχο - Υψηλοτέρα - Βαλοβί-στα.

Οι κάτοικοι δεν τον ξεχνούν, θέλουν να του ακούσουν την φωνή βάζοντας κασέτες στα μαγνητόφωνα. Αυτός ζει στην ψυχή τους, την ελπιδοφόρα φωνή του.

Για να τον θυμούνται, οι κάτοικοι στόλισαν το τραγούδι, το οποίο τραγουδούσε η Βασιάννα Δέμπη, όπως:

Η μέρα είναι σκοτεινή
κι' η Διπαλίτσα κλαίει
όλη η Βόρειο Ήπειρος
μοιρολογά και λέει:

- Αιώνια η μνήμη σου, Δέσποτα
- στο αίμα μας θα πλέει
πάντα για μας ο Σεβαστιανός
θα ζει, θα αναπνέει.

Έμεινε η βάρκα στ' ανοιχτά
στο κύμα να παλεύει
δίχως πυξίδα και αν σ' αυτή
βοζάρουν καπετάνιοι

- Εγώ φεύγω τώρα! Δήλωσες
όμως η ψυχή μου, λέει:

- Να συνεχίσετε εσείς
σαν Έλληνες θαρραλέοι.
Στην Παναγία στον τάφο σου
ατελείωτο δάκρυ ρέει
κάμουν τον όρκο της τιμής
πλήθος γέροι και νέοι.

Ο σύγχρονος αγώνας για την Βόρειο Ήπειρο δεν τελειώνει με τον Άγιο της Κόνιτσας, τον Σεβαστιανό, αλλά, με αυτόν αρχίζει, διότι ήρθε απ' το χωριό Καλόγρια της Καρδίτσας και έμεινε αγωνιζόμενος μέχρι το τέλος της ζωής του, για να μείνει αθάνατος.

- Την οργάνωση της Ομόνοιας και τα μάτια!- έλεγε με την ίδρυση αυτής της Εθνικής Οργάνωσης.

- Η πάλη ενάντια της ορθοδοξίας και ελληνισμού στην Αλβανία, συνέχει.

Την σειρά, την έχει ο Αρχιεπίσκοπος της Αλβανίας, Αναστάσιος Γιαννουλάτος, για τον οποίον ο τύπος τον θεωρεί " τρομερό " εχθρό της Αλβανίας, κάνοντας έκκληση: Έξω από την Αλβανία!

- Πως απαντάει ο Αναστάσιος

- Με τις πέτρες κι αν μας κτυπήσουν, εμείς θα τις βάλουμε στις καινούριες εκκλησίες.

ΤΑ ΧΩΡΙΑ ΣΤΙΣ ΦΛΟΓΕΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Το 1938 παντρεύτηκε ο τότε, ο Βασιλιάς της Αλβανίας, Αχμέτ Ζώγκου. (Ζωγκόλι). Από τις πολλές ευχές στις πέντε Απρίλη 1939 απέκτησε γιο, το Λέκα (Σκεντέρη) τον άτυχο μπορείς να τον καλέσεις, διότι μόνο σαράντα οχτώ ώρες έμεινε στο βασιλικό παλάτι.

- Στις 7 Απρίλη 1939 η Ιταλία κήρυξε πόλεμο κατά της Αλβανίας.

- Ο Ζώγκου αναγκάστηκε, όχι να πολεμήσει, αλλά να διαφύγει οικογενειακά στην Ελλάδα.

Τα συνοριακά χωριά Βλάχο - Βαλοβίστα - Υψηλοτέρα άλλαξαν νοικοκύρη, είναι οι επιδρομείς Ιταλοί, οι οποίοι γυρίζουν ντυμένοι σαν κάτοικοι, να κρύψουν τα διαβολικά σχέδια απέναντι της Ελλάδας, με αυτά να μπλέξουν και την Αλβανία.

- Επιτέλους " βρήκαν" και την αιτίαν!

Το κομμένο κεφάλι του Νταούτ Χότζια, δήθεν από τους Έλληνες.

Στην πραγματικότητα, οι προετοιμασίες για πόλεμο γινόταν από καιρό, όπως την επιδιόρθωση των δρόμων, γεφυριών, την συγκέντρωση των στρατευμάτων και εκπαίδευση στις γύρω πόλεις και χωριά.

- Στα χωριά μας το ωραίο κλίμα, τα κρυσταλλένια νερά, οι βάτραχοι και οι χελώνες τους πρόσφεραν όρεξη και υγεία.

Όλα καλά., μόνον οι " σινιωρήνες ", λείπουν.

Με τις κοπέλες του χωριού δεν μπόρεσαν να δημιουργήσουν καλές σχέσεις. Οι ίδιοι έλεγαν, πως οι κοπέλες μας δεν είναι όπως στην Ιταλία, αλλά πσωδρομικές.

- Απορούσαν, όταν έκρυψαν την ομορφιά τους κρύβοντας το πρόσωπο με το μαντίλι της κεφαλής και πιο πολύ στον νεαρό αξιωματικό Τζοβαλίνη.

Είχαν αρχίσει τα πρωτοβρόχια, η πλαγία είναι φορτωμένη με σύννεφα, ο αέρας προειδοποιεί κακοκαιρία.

- Τα ιταλικά στρατεύματα βρίσκονται σε κινητοποίηση.

- Η οργισμένη βροχή δεν είναι ευνοϊκή για τους χελωνοφάγους, βατραχοφάγους και κοκορφτέρους τάχα φορτωμένους με φυλακτικά.

Το ιταλικό πεζικό κάμει το πρώτο βήμα όταν η ώρα είναι πεντέμισι πρωί. Φωνές και χλιμιτίσματα φορτηγών ζώων.

Νύχτα, 28 Οκτώβρη 1940 σκοτεινιασμένη, καμιά ακτίνα φεγγαριού δεν φτάνει στη γη. Χαμός στους δρόμους του χωριού, έχασαν και το δρόμο και φωνάζουν:

" Σινιώρε τενέντε, στράτα κουα "!

ήμουν μικρός και όμως δεν έκλεισα μάτι, νιώθω την ανησυχία των μεγάλων.

- Άχ, άρχισε ο πόλεμος!- λέει η γιαγιά.

- Ανακατεύοντας τα κάρβουνα με το μασά, ο παππούς πρόσθεσε:

- Μη νομίζεται πως τ' χει εύκολο ο μακαρονάς. Οι Έλληνες για την πατρίδα τους γίνονται θηρία, θα γίνει του κουτρουλιού ο γάμος. Η Ιταλία δεν θα αντέξει, θα ντροπιαστεί!

- Ποδάρι να μη μείνει είπε ο πατέρας. .. αλλά το μουλάρι που είναι;

- Εκεί που δεν το βρίσκει κανείς, και τον Κύπρι του τον γέμισα με χόρτα! Θα έδινα το ζώο, να το μισοκόψουν, ενάντια στα αδέρφια μας! - μεγάλωσε την φωνή ο μεγάλος εγγονός.

Σιγά μη μας ακούσουν! Σιγά είπε με σιγανή φωνή η μητέρα.

- Τι φταίει το στρατό, τα παιδιά των μανάδων, φταίνε οι μεγάλοι!

Οι Ιταλοί σκαρφαλώνουν την πλαγιά του θανάτου, μαζί τους ακούγονται φογγιτά γαϊδάρων, φορτωμένα με πολεμοφόδια.

Αυτά τα ήρεμα, άκακα, υπομονετικά, ακούραστα και πρόθημα ζώα συμμετέχουν στο μεγάλο έγκλημα.

- Η αλήθεια οι γάιδαροι ήταν κρυμμένοι από τους κύριους τους, όμως πρόδωσαν τον εαυτό τους από τα ρυθμικά ομαδικά γκαρίσματα και δεν ήταν ανάμεσα στα ιταλικά στρατεύματα, περίπου δώδεκα.

- Το κύριο μέτωπο ήταν στην Ερσέκα, εδώ ήταν η έδρα της διαλεκτικής μεραρχίας αλπιστών με στρατηγό Τζιρότι, ο οποίος δίνει διαταγή για κινητοποίηση των ιταλικών στρατευμάτων.

- Ενώ ο αρχιστράτηγος Ιταλός Βρίσκοντας Πρόσκο δηλώνει υπερήφανα: όπως μια φορά ο Ομέρ Βρυώνης: Αύριο θα γευματίσω στο Μεσολόγγι, ενώ ο Ιταλός θα πίνει τον καφέ στα Γιάννενα, εντός εβδομάδας η Πρέβεζα είναι στα χέρια μας!

Ενώ ο Μουσολίνι νόμιζε εύκολη νίκη δεν προέβλεπε τέτοια αντίσταση και απώλειες 20.000 νεκρών.

Η ιταλική δύναμη αποτελούμενη από οχτώ μεραρχίες, άνω από εκατό χιλιάδες άντρες, άνω από τετρακόσια κανόνια, φυσικά υπερδύναμη της εποχής, αυτό έκαμε τους Ιταλούς το ηθικό υψηλότερο.

- Από την Κακαβιά είναι οι μεραρχίες Σιένο Κενταύρων και Φερρέρα.

- Από τη Βλάχο φαίνονται τα ατελείωτα φώτα των αυτοκινήτων στη στροφή μπαίνοντας στο Λεσκοβίκι.

Η ώρα δείχνει 5 και 30, το ιταλικό παραβολικό κτυπά αλύπητα τα ελληνικά χωριά και συνοριακά φυλάκια.

- Η διαλεκτή μεραρχία "Τζουλια" εκπαιδευμένη σε ορεινό έδαφος και αιφνιδιασμό ρίχνει τα πρώτα βήματα στο ελληνικό έδαφος.

Το γεφύρι της Μέρτζιανης τρίζει, ο τόπος κουνιέται από το τάνκς και αυτοκίνητα.

- Οι χαράδρες του βουνού βουίζουν, ο ήχος διακλαδώνεται στις πλαγιές των βουνών, τα τζάμια σπάνουν, τρομάζουν τα μωρά στη σαρμανίτσα, τα μεγαλύτερα κυκλώνουν τον παππού τους, ο οποίος προσπαθεί να τους δώσει θάρρος.

- Οι μεγάλοι καταριούνται: καταραμένοι, ξετσιπώτοι, τ' αγρίμια να σας φαν! Οι Ιταλοί τώρα δεν είναι "αρνιά" όπως φαίνονταν στο χωριό, δεν ζητούν χελώνες και βατράχους, αλλά ελληνικές ψυχές.

Αυτοί που παρουσιάζονταν ειρηνόφιλοι και χριστιανοί αφαίρεσαν την μάσχα τους.

- Οι κάτοικοι παρακαλούν τον θεό να βοηθήσει από την τεράστια δύναμη του εχθρού.

- Μια γριά, η Παναγιούλα Κρυστάλη δεν άντεξε απευθύνοντας μιας κυρίας, φίλη του Ηλίας Μπέη, γυρίζοντας στους δρόμους του χωριού, όλο χαρά για την έναρξη του πολέμου.

- Τσιάκο! Μη χაίρεσαι πολύ, το απίδι έχει την ουρά πίσω, να φέξει και να δούμε, τίνος μάνα κολυμπιέται.

- Φύγε μωρή παλιόγρια!- της είπε αυτή.

- Επο,θα παλέψει η γάτα με το λιοντάρι, είπε και ο Ηλιάσμπης.

- Κι όμως τα λιγοστά στρατεύματα των Ελλήνων, αντιστέκονται.

- Τα γαϊδούρια του χωριού αφού ξεφόρτωσαν τα πολεμοφόδια, φόρτωσαν πληγωμένους και σκοτωμένους, τους αφήνουν στο γύρισμα που περιμένουν τα ασθενοφόρα για την Πρεμετή.

- Πήγαν να τους σκιάξουν και τρόμαξαν!- έλεγαν οι κάτοικοι.
- Ενώ σχεδίαζαν να ήταν στην Πρέβεζα, μετά από τρεις μέρες μπόρεσαν να μπουκ στην Κόνιτσα.
- Τα ιταλικά στρατεύματα έχασαν την παλικάριά και ορμητικότητα.
- Ο Ιταλός διοικητής ζητάει βοήθεια, άρχισαν οι δικαιολογίες και κατάρες για την κακοκαιρία και πολλές λάσπες ..
- Τα ασθενοφόρα πηγαινοέρχονται στην Πρεμετή και Λεσκοβίκι.
- Στο Καλπάκι τμήματα του ελληνικού στρατού έχουν φράξει το δρόμο.
- Το ελληνικό πυροβολικό βρίσκει το στόχο όπου κι' αν κρύβονται οι Ιταλοί, στέλνει τις οβίδες στον προορισμό.
- Στον ουρανό ουρλιάζουν τα ιταλικά αεροπλάνα, πέντε ολόκληρες μέρες, σώμα με σώμα μέχρι στις 3 Νοέμβρη.
- Οι απώλειες του εχθρού είναι αφάνταστες, αυτό ανάγκασε τον στρατηγό Ιταλό να δώσει εντολή, παύση του πυρός.
- Αντί να έδιναν η καλύτερα να έδειχναν αντρεία, κέρδισαν το μίσος και την ντροπή.
- Οι Ιταλοί αυτοπληγώνονται σαν ο μόνος τρόπος διάσωσης.
- Μέχρι το Καλπάκι άντεξε όλη αυτή η τεράστια στρατιωτική δύναμη, απίστευτο όμως ορατό, άρχισε η άτακτη οπισθοχώρηση.
- Στα χωριά μας περνούν με η χωρίς όπλα, ζητούν φώρι, ρωτούν για τον κοντινό δρόμο, να φύγουν το γρηγορότερο.
- Τα κλάματα τους "μάμα μία" είχαν μάθει και τα παιδιά.
- Από μακριά, στην Κορακόπετρα, ακούγεται!
- Αέρα, τους φάγαμε παιδιά!
- Στην Ψηλήραχη, ένα βαραίο πολυβόλο προσπαθεί να μποδίσει την επίθεση από το Πανολεβέντι.
- Η ανταλλαγή του πυρός δεν διήρκεσε πολύ, οι φρουροί της ιταλικής αποθήκης έχασαν τις ελπίδες.
- Ο μόνος τρόπος διάσωσης, έμεινε η φυγή.
- Οι ελληνικές κραυγές - Αέρα, αέρα ήταν οι σφαίρες από πίσω τους, που τρέχουν σαν τα αγριογούρουνα.
- Στον ουρανό, τα ιταλικά αεροπλάνα έρχονται σε βοήθεια, όμως πολύ αργά.
- Βλέπουμε με τα μάτια μας το ελληνικό αντιαεροπορικό να τα καλωσορίζει, στέλνοντας βλήματα με φλόγα και καπνό.
- Σκηνές συγκινητικές ! Ο κάμπος είναι γεμάτος από πληγωμένους Ιταλούς!
- Οι κάτοικοι προικισμένοι με την φιλανθρωπία, βοηθούν τους πληγωμένους, ο Ηρακλής Νότης, Ηλία Γκούντας, Αντρέας Νίνης κι' άλλοι τους εύχονται "μπόνο πάτρια", όχι πόλεμο.
- Από τη ράκη της Αραβούνας, κάποιος φωνάζει:
- Ήρθαν οι Έλληνες! Ήρθαν οι Έλληνες!
- Οι άντρες τους υποδέχονται στην Ψηλήραχη.
- Στο δρόμο είναι ορατή τα ίχνη του πολέμου, όπως αίματα, κομμένα πόδια, όπλα, χειροβομβίδες, κουβέρτες και κονσέρβες αλογάριστες.
- Ένας Έλληνας αξιωματικός συμβουλεύει:
- Προσοχή παιδιά, οι χειροβομβίδες δεν έχουν την ασφάλεια και αλήθεια οι μαυροκόκκινες χειροβομβίδες έστειλαν στον Άδη τα παιδιά του Μήτσιο Ζήκα και του Στεφάνη Αποστόλη.
- Οι άντρες του χωριού αγκαλιάζονται και φιλιούνται στην Ψηλήραχη, με τους Έλληνες στρατιώτες, ενώ γύρω ακόμη καπνός και μπαρούτι σκορπίζει ο αέρας.

Η κάνη του ιταλικού πολυβόλου ακόμη δεν έχει κρυώσει.

Αξέχαστη μέρα 22 Νοέμβρη 1940, τα Ελληνικά στρατεύματα ήρθαν στο χωριό, στην εκκλησία του Αγίου Μηνά, ξεκουράζονται και πανώδρομα.

- Ο ερχομός του ελληνικού στρατού έγινε δεχτός με ζητωκραυγές.

Στην στέγη του ελληνικού σχολείου ειπώθηκε η γαλανόλευκη σημαία.

- Παντού ζητωκραυγές - Ζήτω ο ελληνικός στρατός! Ζήτω η Ελλάδα!

Οι πρωτοπόροι θα ξεκουραστούν στις οικογένειες, όμως η επιδίωξη του εχθρού θα συνεχιστεί απ’ άλλους, με προορισμό να μην αφήσουν τον εχθρό να ξαναοργανωθεί.

- Στο Μπεράτι έχει έρθει ο ίδιος, βασιλιάς της Ιταλίας να τους ενθαρρύνει, όπως φυσικά συμβαίνει στους άδικους πολέμους, που το ηθικό είναι σε χαμηλό επίπεδο.

- Στις απελευθερωμένες περιοχές, οι κάτοικοι τραγουδούν τον ηρωισμό του ελληνικού στρατού:

- Με το χαμόγελο στα χείλη πάνε οι φαντάροι μας μπροστά.

Ήμουν τότε έξι χρονών, με τους Έλληνες στρατιώτες έπιασα φιλία πρώτα με τον σάλπιγγα, ο οποίος και αν μου έδινε τη σάλπιγγα και φούσκωνα τα μάγουλα χωρίς να ακουστεί λαλιά, έκαμε τους στρατιώτες να γελάσουν και να μου λένε:

Θυμάμαι, επίσης έναν νεαρό αξιωματικό που έδινε κοφτές διαταγές για την στέγαση των στρατιωτών και ζώων. Στην αρχή τα ελληνικά στρατεύματα είχαν ελλείψεις τροφής.

Οι κάτοικοι προσφέρουν βοήθεια, δίνοντας πρόβατα, βοδια και γίδια.

- Η έδρα του αρχηγείου είναι στην εκκλησία του Αγίου Μηνά, όλα τα σπίτια και εκκλησίες, επίσης και σχολεία είναι με στρατιώτες.

- Το μεγάλο κρύο αυτής της χρονιάς είχε αρχίσει.

- Στον ουρανό γύριζαν τα εχθρικά αεροπλάνα, η σάλπιγγα έδινε το σήμα του συναγερμού.

Η φωνή του αξιωματικού ξεχώριζε:

- Μη κουνήστε! Ο ίδιος καθόλου δεν φοβόταν. Με τον αξιωματικό έπιασα μεγάλη φιλία, μια μέρα μου χάρισε μια στρατιωτική ζακέτα, μόλις τη φόρεσα είδα τους στρατιώτες να ξεκαρδίζονται απ’ τα γέλια, η ζακέτα σβαρίζονταν, εμένα μου άρεσε γιατί το σώμα μου ζεστάθηκε.

- Είμαι φαντάρος!- είπα της γιαγιάς.

Το όνομα του αξιωματικού, ήταν Παυλίδης. Με αγαπούσε, όμως εγώ, περισσότερο, γιατί με είχε καλομάθει, οι τσέπες μου ήταν γεμάτες με σταφίδες.

Είχε άσπρο άλογο, εκπαιδευμένο, διότι όπου κι’ αν βρισκόταν, μόλις τον φώναζε ο λοχαγός Παυλίδης, θα ήταν παρόν.

- Είχα την εντύπωση πως σαν τον θείο Παυλίδη δεν θα υπήρχε άλλος καλύτερος. Ήθελα να έμεινε πάντα στο χωριό, να μη πήγαινε στο Μέτωπο.

- Και, όμως, η αγάπη μου γι’ αυτόν μια μέρα χάθηκε σαν η ομίχλη.

- Σκεφτόμουν να βρω τρόπο να μην τον συναντήσω, να μην είχα καμιά επαφή.

Ήταν μια μέρα, όταν ο θείος Παυλίδης με χάιδευε με τα δυνατά του χέρια, με σήκωνε, μου γέμιζε τις τσέπες με σταφίδες.

Όμως στην παρουσία μου, μάλωσε και κτύπησε άγρια έναν στρατιώτη.

- Η κότα του Φεράτη, την οποία πυροβόλησε, την σκότωσε και την έδωσε μιας γριάς να την ψήσει.

Αυτό ανάγκασε τον αξιωματικό να του φωνάξει σκληρά.

- Για όρνιθες και αυγά ήρθες στη Βόρειο Ήπειρο.

- Με τρόπο απομακρύνθηκα και είχα αρκετές μέρες να τον επισκεφτώ η να φάω την καθημερινή τροφή.

Η απουσία μου εντυπωσίασε τον θείο Παυλίδη.

- Δεν ήξερα που να κρυβόμουν, όταν μια μέρα άκουσα την γνωστή φωνή του, στην αυλή του σπιτιού μου:- Που είναι ο Βασιλάκης
  - Ο, καλώς όρισες!- είπε ο παππούς, Νικόλας.
  - Μπαίνοντας, χαμήλωσε το σώμα του, με κράτησε στην αγκαλιά, λέγοντας
  - Βασιλάκη μου, τι έχουμε; Μας ξέχασες, καλά είσαι!
  - Καλά!- είπα με ντροπή, χωρίς να σηκώσω τα μάτια να τον δω, χωρίς να'χα το θάρρος να του ριχτώ στην αγκαλιά, όπως πριν.
  - Ο παππούς, φαίνεται προηγούμενα να του είχε εξηγήσει την αιτίαν.
  - Ο λοχαγός Παυλίδης, σαν να τον βλέπω τώρα, άρχισε να γελά δυνατά ξεκαρδιστά.
  - Με άρπαξε, με έσφιξε και με φιλά ρουφηχτά στα κατακόκκινα απ' τη φωτιά μάγουλα, να με κοιτάζει κατάματα και να μου λέει:
  - Καλά, φοβούνται καμιά φορά οι Έλληνες Τι είσαι, Έλληνας η Αλβανός!
  - Έλληνας!- πήρα το θάρρος να του πω!
  - Ήρθα να σε ανταμώσω, αύριο φεύγω για το μέτωπο.
  - Πόσο λυπήθηκα, ακόμη περισσότερο όταν είδα τη γιαγιά και τη μαμά να σφουγγίζουν τα δάκρια με τη ποδιά τους.
- Φυσικά, στον πόλεμο πάνε, στα κρύα και πολλά χιόνια αυτής της χρονιάς. - Από τότε, δεν γνωρίζω την τύχη του θείου Παυλίδη από την Λαμία.
- Άρχισε στα καλά ο ψυχρός χειμώνας του 1940. Τα χιόνια έχουν σκεπάσει τους βράχους, δέντρα, σπίτια και χωράφια.
  - Άκουσα τον πατέρα, πως στα αμπέλια είχαν ψοφήσει άλογα.
  - Και όμως, οι Έλληνες στρατιώτες γυρίζουν στους δρόμους, σκεπασμένοι με το χιόνι.
  - Αχ, πόσο κρίμα είχα για τον Παυλίδη, έμαθα από τον θείο Μήτσιο που στις πέντε Δεκέμβρη, έπεσε η Πρεμετή.
  - Ο θείος, αφού πήγε στο σπίτι δυο - τρεις στρατιώτες, μοίρασε και στους άλλους, στο χωριό να ζεσταθούν.
  - Από το χαιδεμα στο λαιμό, ένιωσα πόσο παγωμένα ήταν τα χέρια του.
  - Όλη η οικογένεια είναι στο πόδι.
  - Ελάτε παιδιά μου! - είπε ο παππούς, αφήνοντας τη θέση του, στο τζάκι.
  - Ενώ η γιαγιά, έριξε ένα βαντάκι κλαδούρια στεγνά στη φωτιά.
  - Θα φάτε κάτι; - είπε η μαμά.
  - Όχι, όχι!- είπαν με ένα στόμα.
  - Ένα πόντζι;- ξαναείπε η μαμά.
  - Πόντζι, ναι!- είπε ένας στρατιώτης.
  - Η μητέρα με την χειρονομία της γιαγιάς κατάλαβε, άπλωσε τα χέρια ψηλά και ξεκρέμασε από το ταβάνι κομμάτια λουκάνικο.
  - Το τηγάνι όσο έλαμπε από το εσωτερικό, τόσο μαύριζε από το εξωτερικό.
  - Σύντομα το κυκλικό τραπεζάκι φορτώθηκε από μπομπότα, τουρσί, λουκάνικα και ρετσέλι από κολοκύθι, για το οποίο τους άρεσε για τη νοστιμιά.
  - Ζυγώστε, παιδιά μου! Φάτε, παιδιά μου!- έλεγε κάθε τόσο ο παππούς μου, ο οποίος έτσι ήταν πάντα καλός με την οικογένεια και φίλους.
  - Παιδιά μου, πως ξημερώσατε και είστε ζωντανοί με τούτη την τσούχτρα! είπε η γιαγιά.
  - Τα ελληνόπουλα, η τσούχτρα δεν τα σκιάζει!- ξαναείπε ο παππούς.
  - Ε, έτσι είναι, άμα είσαι αγκαλιασμένος με τη φωτιά, δεν βγήκες έξω να δεις τι γίνεται!

- Τρικυμία μεγάλη!- είπαν όλοι.
- οι λάκκοι αφρισμένοι, παρασέρνουν πέτρες, χώμα, δέντρα ξεριζωμένα, μόνο οι πλάτανοι αντέχουν, έτσι σχεδόν πέρασε ο χειμώνας πολεμώντας με τους Ιταλούς και την κακοκαιρία.

- Όλη η οικογένεια και κάτοικοι είναι στραμμένοι να μάθουν την τύχη του
- Ο εχθρός δέχεται θανατηφόρες επιθέσεις πλησίον στο Μπεράτι, στα Τρία αυγά οι Έλληνες έδωσαν την τελευταία μάχη και πήραν την μεγάλη νίκη με τους Ιταλούς.

- Όμως, την Ελλάδα την απειλεί άλλος τρομερός εχθρός, σύμμαχος των Ιταλών, οι Γερμανοί όταν στις 6 Απρίλη 1941, κήρυξαν πόλεμο κατά της Ελλάδας.

Προσωπικά, ο Χίτλερ δήλωσε πως η Ελλάδα θα καταληφθεί εντός πέντε ημέρων και όμως λάθεψε όπως κι' οι προηγούμενοι. Χρειάστηκαν 56 μέρες με σκληρές μάχες, τα στρατεύματα του Χίτλερ να πάρουν την Κρήτη, βλέποντας το χάρο με τα μάτια και πάλι ανασφάλεια.

- Από τις ιστορίες του παππού μου, μάθαινα σχετικά με τους τρόπους εκτελέσεων των ανθρώπων, όπως: κάψιμο, σφάξιμο, σταύρωμα, κρέμασμα, τουφεκισμό, ριζισμό στ' άγρια ζώα, ενώ οι αρχαίοι Γερμανοί είχαν άλλη τρομερή εκτέλεση: Το σκισίμο! Δένοντας στο κάθε χέρι και πόδι ένα βόδι η άλογο, το οποίο θα τραβούσε κάθε ζώο το μοιράδι του.

Η κακή είδηση πως οι Γερμανοί χτύπησαν πίσώπλατα την Ελλάδα και η οπισθοχώρηση του Ελληνικού στρατού είναι ορατή, μάρανε και πάλι τους κατοίκους. Η χαρά για τον ερχομό του ελληνικού στρατού, μετατράπηκε σε λύπη, σε κλάματα.

Η επάνοδος των Ιταλών, έσβησε τις ελπίδες για λευτεριά.

- Δώδεκα Ιουλίου 1943. Τα στάρια είχαν φορέσει το ξανθό χρώμα, ο θέρος είχε αρχίσει. Τα απέναντι χωριά του Λεσκοβικιού, τα είχε σκεπάσει η μαυρίλα του καπνού.

- Φωνές, κραυγές ακουγόταν παντού, σε όλους διακρίνονταν η ανησυχία, φωνές!

- Έρχονται οι Γερμανοί!

- Πρώτο μακελειό και σημείο της βαρβαρότητας ήταν του χριστιανικού χωριού, της Κολόνιας, η μαρτυρική Μπορόβα.

Σε λίγες ώρες εκτέλεσαν αθώους μικρούς και μεγάλους, 105 ψυχές.

Στις 6 Ιουλίου 1943 ο νεαρός αξιωματικός, ταγματάρχης Ρουνμπλαντ Κλέμπε, τότε 30 ετών δίνει εντολή όταν η ώρα σημαίνει 6:30 μμ. Να στείλει στον Άδη 106 ψυχές. Το χωριό Μπορόβα να τυλιχτεί στις φλόγες, γέροι και μικρά να καούν ζωντανοί, οι άλλοι να τουφεκιστούν. Το γερμανικό σύνταγμα με επικεφαλής πήραν το δρόμο για το Λεσκοβίκι.

Οι οπαδοί της καταστροφής και φόνου, είναι πλησίον των χωριών μας. Οι αιματορροφίχτες πήραν το δρόμο της ανηφοριάς, σαν κάμπιες.

- Μόλις έριξαν τα πρώτα βήματα στον κάμπο, σκότωσαν εν ψυχρό τον Ηλία Τσιόλα (Χουλιάρα) και 18 χρόνο, Ηρακλή Νότη, από την Υψηλοτέρα.

Το ίδιο, ο αφανισμός ενός γέρου, Ηλία Ραϊκου, από την Βλάχο, μένει ανεξήγητος. Η πιθανότητα να παίρνονταν αιχμάλωτος δεν υπήρχε, ήταν γέρος και άπειρος. Ο έλεγχος από τα εγγόνια του να τον βρουν στα Τσέρβα, ο οποίος ήταν κρυμμένος, ήταν άκαρπος, κατέληξαν στο συμπέρασμα, οι Γερμανοί να τον έχουν ρίξει στο βαθύ πηγάδι που βρισκόταν εκεί πλησίον. Την ίδια μέρα, οι Γερμανοί σκότωσαν και το βοσκό της Βαλοβίστας, Μήχα Νικόλα. Αυτός βρέθηκε από τα κοράκια που έτρωγαν την σάρκα του στη Βαρβουλιά.

- Η φυγή των κατοίκων στο βουνό, ήταν η πιο μελετημένη απόφαση, έτσι γλίτωσαν από ένα πονηρό, εχθρικό προσχέδιο, ιδίως γι' αυτά τα ελληνικά χωριά.

- Κυκλοφορούσαν σκέψεις, να περίμεναν τους εισβολείς, φιλικά με τραγούδια και λουλούδια, όπως τους Έλληνες

Κι αν λέμε Γερμανούς για τα χωριά μας ήταν οι συνεργάτες μπαλίστες, οι οποίοι δεν ξεχνούν την θερμή υποδοχή των Ελλήνων.

Το επιβεβαιώνει ο καπνός που φτάνει στην πλαγία του βουνού, η φλόγα που κατατρώγει το κάθε τι, αφήνοντας πέτρες σίδηρα, ακούγονται πρώτα- τα γαυγίσματα και μετά τα σκουνίσματα των σκυλιών που δέχονται πυροβολισμούς η καίγονται στις αυλές από την φλόγα των σπιτιών.

- Σπίτια, εκκλησίες, σχολεία, καλύβες των χωριών αυτών είναι σκεπασμένα στον καπνό και φλόγες

- Η μυρωδιά φτάνει ως σε μας, πάνω στο βουνό, από καμένα ρούχα, έπιπλα και εικόνων, μαζί και η στάχτη.

- Όλοι είναι βουτηγμένοι στη λύπη για την περιουσία τους, κι απ' όλα, όταν η κεντρική εκκλησία πήρε φωτιά μαζί και τα δυο μεγάλα κυπαρίσσια.

Και τότε: - αχ!

Να μη ήμουν μικρός

και να' χα όπλο.

Να πολεμούσα με λύσσα

θα' καμα όρκο τους Ιταλούς.

Όταν την εκκλησία είδα

Βορρά και Νότο

Τυλιγμένη στις φλόγες

να σωριαστεί άκουσα κρότο, τους γερμανούς.

Το μίσος που έχω

για τα εγκλήματα που κάμουν

με σκέψη και κόπο

μισώ τους μπαλίστες, τους ντόπιους εχθρούς.

- Οι Ζεπινοί υποδέχονται τους γερμανούς και συνεργάτες με λουλούδια και τραγούδια, με ενθουσιασμό.

- Οι "φίλοι" δεν χάνουν καιρό, με το τρομακτικό "κομ", όλοι οι άντρες και παιδιά άνω των δεκατεσσάρων ετών είναι συγκεντρωμένοι στο πρώτο σπίτι έμπα του χωριού Ζέπη. Η ανησυχία των μεγάλων είναι μεγάλη, όμως πολύ αργά.

Η κάθε προσπάθεια είναι αφελή, τώρα είναι σαν ο λαγός στα νύχια του αετού.

Οι Βαλοβιστινοί, πάνω στο χωριό, βλέπουν το χωριό τους στις φλόγες, όμως δεν τους κάμει εντύπωση αυτό που ακούν και βλέπουν στο διπλανό χωριό.

- ο καπνός και φλόγες είναι μιχτές με κλάματα μανάδων, νιφάδων, αδερφών. Οι Γερμανοί αυτό που προέβλεπαν να κάμουν στα χωριά Βλάχο, Βαλοβίστα, Υψηλοτέρα, το κάμουν στη Ζέπη και πιο κάτω στο Δράτσοβο, στέλνοντας στον Άδη 29 άντρες στη Ζέπη και 28 στο Δράτσοβο.

Εκτελεσθέντες από τους Γερμανούς στα χωριά Ζέπη και Δράτσοβο

1) ΙΩΣΗΦ Π. ΖΗΣΗΣ

2) ΜΟΥΣΛΙΜ Ο ΑΜΕΤΗΣ

3) ΣΑΝΤΙΚ Σ. ΣΙΑΚΙΡΗΣ

4) ΓΡΗΓΟΡΗΣ Μ.ΚΟΝΟΜΗΣ

5) ΔΟΣΚ Π. ΠΑΥΛΗΣ

- 6) ΚΙΤΣΙΟΣ Ν. ΠΡΙΦΤΗΣ
- 7) ΜΙΧΑΛΗΣ Ν. ΜΠΙΝΤΙΚΑΣ
- 8) ΚΟΛΙΟΣ Σ. ΜΠΙΝΤΙΚΑΣ
- 9) ΣΠΥΡΟΣ Μ. ΠΡΙΦΤΗΣ
- 10) ΚΩΤΣΙΟΣ Τ. ΠΑΤΣΑΣ
- 11) ΠΑΝΤΕΛΗΣ Π. ΚΟΒΑΤΣΗΣ
- 12) ΠΕΤΡΟΣ Γ. ΚΟΒΑΤΣΗΣ
- 13) ΛΟΥΚΑΣ Ν. ΤΣΟΥΡΟ
- 14) ΑΛΕΞΗΣ Θ. ΚΩΣΤΑ
- 15) ΛΑΖΟΣ Θ. ΣΤΕΦΑΝΗΣ
- 16) ΚΟΛΙΟΣ ΠΣ. ΝΙΚΑ
- 17) ΚΙΤΣΙΟΣ Σ. ΠΑΠΑΓΙΩΡΓΗΣ
- 18) ΛΕΩΝΙΔΑΣ Π. ΖΕΜΕΡΕΚΟΥ
- 19) ΝΙΝΗΣ Θ. ΚΩΣΤΑΣ
- 20) ΓΡΗΓΟΡΗΣ Π. ΜΗΛΙΟΣ
- 21) ΒΑΣΟΣ Ι. ΣΙΟΥΤΗΣ
- 22) ΓΙΑΝΝΟΣ Π. ΣΑΚΕΛΑΡΗΣ
- 23) ΚΟΤΟΣ Κ. ΚΟΜΠΟΥΖΗΣ
- 24) ΒΑΣΙΛΗΣ Τ. ΜΠΟΖΙΛΗΣ
- 25) ΚΙΤΣΙΟΣ Θ. ΠΡΟΚΟΣ
- 26) ΒΑΣΙΛΗΣ Ε. ΡΑΤΣΑΣ

- 1) ΚΩΤΣΙΟΣ Τ. ΣΟΥΚΑΛΑΡΗ
- 2) ΤΕΛΗΣ Β. ΣΟΥΚΑΛΑΡΗ
- 3) ΚΙΤΣΗΣ Γ. ΣΟΥΚΑΛΑΡΗ
- 4) ΛΙΩΝΗΣ Γ. ΣΟΥΚΑΛΑΡΗ
- 5) ΜΙΧΑΛΗΣ Π. ΣΟΥΚΑΛΑΡΗ
- 6) ΙΩΣΗΦ Θ. ΣΟΥΚΑΛΑΡΗ
- 7) ΠΑΝΟΣ Γ. ΤΣΙΟΥΡΟΣ
- 8) ΣΤΕΦΑΝΟΣ Θ. ΤΣΙΟΥΡΟΣ
- 9) ΠΑΝΟΣ Μ. ΣΟΥΚΑΣ
- 10) ΣΤΑΥΡΟΣ ΠΡΙΦΤΗΣ
- 11) ΦΙΛΙΠΠΟΣ Μ. ΣΟΥΚΑΣ
- 12) ΚΩΤΣΙΟΣ Σ. ΠΡΙΦΤΗΣ
- 13) ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΤΖΙΟΠΗΣ
- 14) ΙΛΗΣ Σ. ΤΖΙΟΠΗΣ
- 15) ΠΕΤΡΟΣ Β. ΠΡΙΦΤΗΣ
- 16) ΚΙΤΣΗΣ Β. ΠΡΙΦΤΗΣ
- 17) ΒΑΣΙΛΗΣ Κ. ΝΑΣΗΣ
- 18) ΠΕΤΡΟΣ Κ. ΝΑΣΗΣ
- 19) ΣΠΥΡΟΣ Κ. ΝΑΣΗΣ
- 20) ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Θ. ΚΡΟΥΤΗΣ
- 21) ΘΑΝΑΣΗΣ Θ. ΚΡΟΥΤΗΣ
- 22) ΑΒΡΑΜΗΣ Ι. ΠΕΤΣΗΣ
- 23) ΜΗΤΡΗΣ Β. ΜΗΤΣΗΣ
- 24) ΙΩΣΗΦ Κ. ΝΑΚΟΛΑΡΗ
- 25) ΠΑΝΤΕΛΗΣ Κ. ΝΑΚΟΛΑΡΗ

Δημοτικό Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

26) ΠΟΛΥΧΡΟΝΗΣ Π. ΝΑΚΟΛΑΡΗ

27) ΜΥΤΗΣ Γ. ΚΟΜΠΟΥΖΗΣ

28) ΘΩΜΑΣ Π. ΚΟΛΙΑ

- Ένας πατέρας, με νόημα θέλει να πει, να παρακαλέσει:- Όχι, το παιδί μου, αμάν, αμάν! Φαίνεται, είχε ξεχάσει που ο χάρος (όπως ήταν οι Γερμανοί) είναι τυφλός και κουφός και έτσι δεν γνωρίζει παρακάλια.

- Ο δολοφόνος, σαν απάντηση, με το περίστροφο με μια η δυο σφαίρες, το παιδί έπεσε στο σωρό των σκοτωμένων από τη σκάλα του σπιτιού, στο διπλανό κήπο.

- Με σπρωχτιές, οι Γερμανοί, βγάζουν από το δωμάτιο, οι οποίοι στέλνονται στον Άδη, ο ένας πάνω στον άλλο, από σφαίρες. Ο κήπος ποτίζεται με θερμό αθώο αίμα.

Των κακούργων δεν τους κάμει καμιά εντύπωση, που μπροστά τους ξεψυχούν τόσα πτώματα.

- Το θλιβερό αυτό θέαμα, το νιώθουν, σχεδόν μισοπεθαμένες οι γριές, οι κόρες, νιφάδες, από τους πυροβολισμούς κρατώντας και κλαίγοντας τα ορφανά τώρα, μικρά τους.

- Μόνο δυο παιδιά έμειναν ζωντανά κρυμμένα στο τζάκι.

- Από το χάρο έμεινε ζωντανός ο Φίλιππος Μπιντίκας, για να τα μολογήσει.

Όχι, πως τον λυπήθηκαν που ήταν νέος και λεβέντης, αλλά τη στιγμή που θα δεχόταν την σφαίρα, ο δολοφόνος δέχτηκε ένα κτύπημα γροθιάς που δεν το περίμενε, διότι το κεφάλι χτύπησε στον πέτρινο τοίχο, το περίστροφο ξέφυγε από τα χέρια του φονιά.

- Κι όμως, για τον Λίπε, έτσι τον φώναζαν, ήταν μια ελάχιστη ευκαιρία, μια προσπάθεια, μια αφάνταστη ελπίδα, να φύγει. Στη φυγή, δέχτηκε επτά αλληπάλληλες σφαίρες, οι οποίες του διέκοψαν την ορμή και την παλικάριά, έτσι πέρασε τον ματωμένο κήπο και έπεσε πάνω στο φράχτη του κήπου, δέχεν σκοτώθηκε, αυτό που σκόπευαν οι δολοφόνοι.

Μετά απ' αυτή την εγκληματική, αιματηρή ενέργεια, το χωριό τυλίχθηκε στις φλόγες.

Απ' εκεί πήραν το δρόμο για το διπλανό χωριό, το Δράτσοβο για να αφήσουν μόνον έναν ζωντανό, τον Στύρη Τσιολάρη, τον οποίον η σφαίρα τον κτύπησε ξώδρομα.

- Στο φράχτη, η μητέρα του Φιλίππου προσπαθεί να βγάλει το παιδί της από τις βαταινιές του φράχτη, μοιρολογώντας, όπως και οι άλλες γυναίκες από το σωρό των σκοτωμένων.

Είδε, όμως πως υπάρχει σημείο ζωής.

Από τα ρούχα της σκίζει και δένει τις πληγές.

Έζησε ο Φίλιππος για να μολογήσει το τραγικό γεγονός.

Ήταν απίστευτο εάν δεν το έβλεπα με τα μάτια την βαρβαρότητα των Γερμανών, έλεγε ο Στεφάνης Αποστόλη, από την Βαλοβίστα.

- Στο δρόμο βρέθηκα αντιμέτωπος με τους Γερμανούς, πίσω μου είναι και το παιδί μου, ο Αποστόλης, τότε εννέα χρονών.

- Άκουσα γερμανικές φωνές. Κρύψου γρήγορα!- είπα σιγανά του παιδιού.

- Λίγο πιο πέρα, αυτό έκαμα, μπαίνοντας πανώδρομα στους κέδρους.

- Έτσι, κρυμμένοι πρραπαθούμε να απαφύγουμε την κάθε λεπτομέρεια για την παρουσία μας.

- Κι' αν δεν με έβλεπαν, εγώ ακίνητος είχα μπροστά μου ηλιοκαμένα πρόσωπα, τα όπλα να λαμποκοπούν την πορεία τους, ένας να μου πλησιάζει και να προχωρεί, α άλλος τα ίδιο, μούδιασα έτσι ακίνητος.

- Τα σώμα έτρεμε μήπως τα παιδί μου, με φωνάζει η βηχήξει.

- Οι Γερμανοί για κακή τύχη, μας, σταμάτησαν και παρατηρούν με τα κιάλια προς την πλαγία του βουνού, κάτι σχεδίαζαν. Η ομιλία τους μου φαινόταν πολύ άγρια και σκληρή.

Ήταν εύκολο να βγάλεις τα συμπεράσμα τι σε περίμενε αν σε κάλυπταν η ήσουν μπροστά τους.

Το' χαν συνήθεια να πυροβολούν έτσι στον αέρα, όμως αυτό τρόμαξε τον Αποστόλη να σηκωθεί, να τρέξει για να κρυφτεί στα δάσος, όμως τα μάτια των "γερακιών" τον είδαν, χωρίς διαταγή, οι σφαίρες τον κυνηγούν.

- Δεν μπορώ να κάμω την παραμικρή κίνηση, οι Γερμανοί είναι πλησίον μου.
- Σφίγγω τα δόντια, τα οποία κτυπούν ρυθμικά σαν πετρίτσες, με τα χέρια σταυρωτά σφίγγω την καρδιά μου, ο Χάρος είχε απλώσει τα χέρια να αρπάξει τα παιδί μου.
- Μαχαιριά δέχτηκα, όταν τα παιδί ξαπλωμένο, τυλίχτηκε στη σκόνη πού σήκωσαν πρόσφατα οι σφαίρες.

Οι Γερμανοί καυχιόνται για τα κατόρθωμά τους, σκοτώνοντας ένα μικρό, όμως η χάρά τους δεν άρκεσε πολύ, τα παιδί ξανασηκώθηκε και σύρθηκε στα δάσος.

- Στην κορυφή του βουνού, στις γούρνες ώσαν γήπεδα, πλούσια από γκοροκοαυμπου- λές, συγκεντρώνονται οι άνθρωποι να γλιτώσουν από τα άγρια θηρία της Ευρώπης.
- Ο τρόμος των Γερμανών είναι μεγαλύτερα ς από φίδια του βουνού.
- Ο χώρας, άλλοτε έρημος τώρα ήρθαν πολλές οικογένειες, η μέρα όμορφη, η νύχτα όμορφοτερη, α αέρας με ήλιο σε δροσίζει, τη νύχτα σε παγώνει.
- Από τα βουνό διασκεδάσεις βλέποντας τα απέραντα, άγνωστα βουνά και δάση, τον απέραντο ορίζοντα.

Φυσικά, η νύχτα στα βουνό έχει άλλη χάρη, όμως σε καιρό ειρήνη, σε καιρό πολέμου από φόβο δεν εντυπωσιάζεσαι από τον στολισμένο ουρανό και τις αμέτρητες φωτίτσες που τρεμοσβήνουν.

Τα ίδιο και τα πολλά λουλούδια που ο Ιούλιος τα' χει μαράνει, όπως τον αμάραντο, τον τσουχτερό πύγανο, τον αγιάννη και τοσί, όλα σου προσφέρουν μυρωδιά, οι άνθρωποι σκέπτονται πως θα νυχτώσουν και πως θα ξημερώσουν.

- Πρόχειρη τροφή είναι τα κουρκούτι, οι τσουκνίδες του βουνού και γάλα.
- Κρυφά θα κατεβαίνουν στα χωριά οι άντρες για φρούτα, ενώ οι γυναίκες να πλένουν τα ρούχα διαλέγοντας κατάλληλο χώρα να κρύψουν την παρουσία τους, όμως απ' αυτό που φυλαγόταν, ο καινός μια μέρα τις πρόδωσε, όταν τα ρούχα είχαν στεγνώσει, α αέρας τα χάιδευε ελαφρά και αυτά κυμάτιζαν.

Ο ήλιος άρχισε να κατεβαίνει προς τη δύση, ήταν καιρός για φυγή προς τα βουνό. Τα ίδιο και οι άντρες με τα καλάθια γεμάτα φρούτα η με κηπικά. Δυο παιδιά από την ραχούλα της Αυλής ξελαρυγγίζονται, φωνάζοντας:- Μαμά, μαμά, ήρθαν οι Γερμανοί!

- Όλο τα χωριό βουίζει : - Φεύγατε, ήρθαν οι Γερμανοί! Ο φόβος των Γερμανών είχε μπει στα κόκαλα.
- Μικροί, μεγάλοι, αφήνουν το κάθε τι που είχαν στα καλάθια, μόνο το νερό όχι, και τρέχουν προς το βουνό.

Τρέχει προς την Αυλή η μητέρα, αρπάζει το παιδί της μαζί και το σύντροφο, τον Σταύρο Παπά, να κρυφτούν στους βράχους κάτω από τα Τσέρβα, μέρος που μπορούσε να δει την κίνηση των Γερμανών και των κατοίκων να τρέχουν. Ένας Γερμανός να σημαδεύει και πυροβολεί.

Η μητέρα γνωρίζει το παιδί της που έχει γκότση το τριάχρονο αδερφάκι του όταν ο Γερμανός, όλο και πλησιάζει.

- Από πάνω βλέπουν και φωνάζουν:
- Κρύψου, Βαγγέλη! Είναι πλησίον σου.
- Δεν χάνει καιρό, διάλεξε έναν πυκνό κέδρο, κρατώντας στα στήθια του, τον αδερφό του, Γιώργο.

- Και πάλι ακούγονται φωνές:- μη κουνιέσαι, είναι πλησίον σου.
- Το αδερφάκι του, νομίζει πως παίζουν το παιχνίδι, το κρυφτό.
- Κούκου! - φώναξε.
- Πάψε, είναι ο "γκογκόλης", του είπε σ' αυτί.
- Ένας πυροβολισμός ακούστηκε τόσο πλησίον που το παιδάκι τρόμαξε.
- Σ, σ, σ, τ!- του ξαναείπε. Ένας παραμικρός θόρυβος, πρόδινε την παρουσία τους, τον πραγματικό θάνατο τους.
- Ο γερο, Σωτήρης Τσιούκας, έχει χάσει της δυνάμεις, ο Γερμανός σηκώνει το περίστροφο, το δάκτυλο να τραβήξει την σκανδάλη.
- Όμως ο γιος του γέρου, ο Βασίλης, από την βιασύνη έχασε ένα φυσίγγι, μόνον πληγώνοντας τον Γερμανό.
- Ο Γερμανός ένιωσε πόσο πλησίον είχε το χάρο, έχασε την παλικαριά και τρέχει στην κατηφοριά.
- Και πάλι τυχερός, διότι ο Αποστόλης Παπάς, που είχε πιάσει καρτέρι ο Γερμανός είχε αλλάξει το δρόμο.
- Η ανταλλαγή του πυρός θα ήταν μεγάλο σφάλμα να μην απομακρυνθούν το γρηγορότερο από το χωριό.
- Είναι εποχή που η πολυτεκνία σημείωνε 3-7 για κάθε αντρόγυνο.
- Στο βουνό για στρώμα και σκέπαση ήταν οι τράγινες βελέντζες, πάνω στο στεγνό χόρτο.
- Τα παιδιά κοιμούνται ανάμεσα στους γονείς.
- Ο καθαρός αέρας τους χάριζε γλυκό ύπνο και υγεία. Είχαν περάσει το μεσάνυχτα, ακούγονται φωνές αντρών.
- Τι συμβαίνει; Η ανησυχία των μεγάλων είναι ορατή, έμαθαν πως το πρωί, οι Γερμανοί κάνουν μεγάλη επιχείρηση.
- Ο κάθε γονιός με τρόπο προσπαθεί να ξυπνήσει τα μικρά, να φορτώσουν και ξεκινήσουν, ώστε να μη τους πιάσει η μέρα για το Πωγωνίσκο η το Βασιλικό (Τσαροπλανά).
- Τα παιδιά προσπαθούν να διώξουν τον ύπνο, τρίβοντας τα μάτια, κοιμούνται όρθια η ξαναπέφτουν να κοιμηθούν.
- Ακούστε τη μαμά σας, σηκωθείτε τώρα!
- Που θα πάμε, μαμά;
- Θα φύγουμε από δω!
- Σιγά - σιγά τα ματάκια προσανατολίζονται και αν το φεγγάρι είχε κρυφτεί.
- Το γαϊδούρι φορτωμένο πολλές φορές για τον παραμικρό θόρυβο, στερεώνει τα μπροστινά πόδια, με ολονύχτια μάτια και τεντωμένα αυτιά, δεν προχωρεί. - Κάποιο αγρίμι νιώθει! - λέει ο παππούς.
- Ο παππούς προχωρεί με ρυθμικό βηματισμό κρατώντας τον εγγονό του και οδηγούμενος από το μπαστούνι.
- Προσπαθεί να του δώσει θάρρος η να του απαντήσει στις ερωτήσεις, κι' αν η σκέψη του ήταν αλλού, όμως απαντούσε ισοκτικτικά με το "ναι" η "μ, μ".
- Παππού, μου μπήκε μια πετρίτσα στο τσαρούχι!- Μ, μ!- απάντησε αυτός.
- Τα κλάματα του παιδιού έκαμαν τον παππού να συνέλθει.
- Τι έχεις ψυχή μου! Τι έχεις μάτια;
- Σου είπα, παππού, κάτι μπήκε στο τσαρούχι, με σπαίνει.
- Ο παππούς σταμάτησε, έβγαλε την πετρίτσα, για ασφάλεια έψαξε με το χέρι μη τυχόν ήταν και άλλη πετρίτσα.
- Όχι παπούλη μου, ευχαριστώ! Ο παππούς ένιωσε ένα θερμό φιλή στο χέρι, με το οποίο κρατούσε το εγγονάκι του.

- Εγκαταλείψαμε το βουνό και τραβήξαμε προς νοτιοδυτικά, στην κρυσταλλένια βρύση στη Βρόσινα, να ξεκουραστούμε.

Από’ δω μερικοί έφυγαν για το Βασιλικό, οι άλλοι για το Πωγωνίσκο (Μπουτσικό).

Για να φτάσουμε στη Βρόσινα, περάσαμε τη Μπουσμπούλη, ο δρόμος, καλύτερα κατακόδρομος, όλο χόρτα και πέτρες. Με κλάματα των μικρόν από το κρύο και την κούραση, η μόνη παρηγοριά ήταν:

- Για και λίγο φτάσαμε!

- Ο ήλιος φώτισε και ζέστανε τους κρυωμένους ανθρώπους.

Οι κάτοικοι υποδέχτηκαν φιλικά τους ερχόμενους απ’ το βουνό, έλληνες τους ασφάλισαν στέγαση και κάθε αναγκαίο.

- Το Πωγωνίσκο, το γειτονικό χωριό της Βλάχος και Υψηλοτέρας αποτελείται από δυο συνοικίες, με κοινή όμορφη εκκλησία πλησίον και το σχολείο.

Γυμνό από δάσο και ξηρό κάμπο.

- Στη μέση του κάμπου, οι κάτοικοι είχαν ανοίξει τρία πηγάδια, ένα πλατύ και δυο βαθιά και στενά, τα οποία χάριζαν νόστιμο και κρύο νερό.

Ανάμεσα στις συνοικίες ήταν το νεκροταφείο, στην κορυφή με μόνιμο μεγάλο δέντρο.

- Ένα πέτρινο γεφύρι το οποίο χρησιμοποιούταν μόνο το χειμώνα για διάβαση, ενώνει τις συνοικίες.

- Οι ερχόμενοι από το βουνό έλπιζαν πως γλίτωσαν από τους Γερμανούς και θα περνούσαν το χειμώνα άνετα.

- Όταν μια μέρα το χωριό είναι περικυκλωμένο από τους Γερμανούς.

Δόθηκε εντολή:- Όλοι οι κάτοικοι να συγκεντρωθούν στο δέντρο του νεκροταφείου. Και έτσι έγινε.

Απέναντι τους ένα βαρέο πολυβόλο είναι σε ετοιμότητα να στείλει ανθρώπους στον Άδη, τρεις Γερμανοί περιμένουν διαταγή.

- Συγκινητικές, αξέχαστες στιγμές.

- Οι μεγάλοι καταλήγουν στο ότι η μοναδική ελπίδα ζωής ήταν το βουνό.

- Στα μαραμμένα χείλια, ζωγραφιζόταν πικραμένα γέλια.

Τα μάτια των παιδιών είναι καρφωμένα σ’ αυτούς ποιον και πόσους θα σκοτώσουν, διότι η εμφάνισή τους είναι νεκρόφορμη και σκληρόκαδη.

- Η πρώτη ερώτηση ήταν:- Έχετε όπλα;

- Όχι, όχι! - είπαν οι άντρες.

- Εντάξει!- είπε ο αξιωματικός.

- Στο χωριό θα γίνει έλεγχος, εάν βρούμε ένα φυσίγγι, θα εκτελεστούν εδώ μπροστά σας, οι μισοί άντρες του χωριού, εάν δυο άλλοι κι’ εάν περισσότερα, δεν θα μείνει ψυχή.

- Μαύρες σκέψεις τι θα συμβεί από στιγμή σε στιγμή.

Οι ερχόμενοι από το βουνό νιώθουν το λάθος τους που κατέβηκαν απ’ το βουνό, όμως τώρα είναι πολύ αργά, οι στιγμές, ώρες φαίνονται.

- Κοιτάξτε παιδιά!- είπε ένας.

- Η κατάσταση είναι θολή, γι’ αυτό να μη μείνουμε με τα χέρια σταυρωμένα:

- Όταν θα δούμε που θα αρχίσει ο τουφεκισμός να αρπάξουμε τα μικρά να διασκορπιστούμε και όποιος γλιτώσει!

Ο λόγος κι’ αν συμβουλευτικός, οι γριές κάνοντας το σταυρό τους, έλεγαν: - Ο θεός να φυλάξει.

Μετά από τον έλεγχο, φαίνεται άλλαξαν γνώμη, λένε πως του μίλησε ένας γερμανικά, φορτώνουν τα πολυβόλα και δρόμο για το Μεσογέφυρο.

Κατά την παράδοση το γεφύρι έχει κτιστεί από τον Κωνσταντίνο Πωγωνάτο το 673. (Ηπ. Χρονικά 186). Γκρεμίστηκε από τους Γερμανούς στις 22 Οκτώβρη 1943.

- Θερμό καλοκαίρι 1943. Τα τρία πηγάδια του χωριού στέρεψαν, εκτός η στέρνα του Χρυσόστομου, ο οποίος όπως είχε την ονομασία, έτσι είχε και την καρδιά, η αυλή του ήταν, για νερό, ανοιχτή.

Οι κάτοικοι είναι αναγκασμένοι για νερό, να πάνε αρκετά μακριά στη Βρούσινα.

Κάτω από την βρύση είχαν φτιάξει μεγάλες ξύλινες κορπίτες για συγκέντρωση του νερού, όταν ορμούσαν τα κοπάδια από το βουνό διψασμένα. Τρία παιδιά, ο Βασίλης, ο Νίκος και Γαλίτσα έτσι τη φώναζαν την Αγλαΐα Κήττα αφού πότισαν τα βόδια τους, κάθισαν στον ίσκιο να ξεκουραστούν.

- Ανέβηκαν σε ένα βράχο να κόψουν κλαδιά, να θρέψουν τα ζώα τους, τα οποία έτρωγαν με λαιμαργία.

- Προσοχή, μη γλιστρήσουμε!- είπε ο Νίκος. Δεν τελείωσε το λόγο, το κακό είναι παρόν!

Η Γαλίτσα προσπαθεί να ανέβει πιο ψηλά αγκαλιάζοντας μια ξεχαρβαλωμένη πέτρα η οποία μαζί πέσανε στο χάος.

- Τα δυο παιδιά τρέξαν για βοήθεια, όταν αυτή ξαπλωμένη, μαιώμενη, το πρόσωπο της είχε χάσει την ζωντάνια και ομορφιά.

- Με δυσκολία αναπνέει από τους πόνους, ρίχνει θλιβερές ματιές, ζητάει βοήθεια και νερό, με ατελείωτα βογκητά.

- Από το στόμα της πηγάζει αίμα, φωνάζει την αγαπημένη μητέρα. Κλάματα βάζουν και τα παιδιά, ζητώντας βοήθεια απ' τους περαστικούς.

Η Γαλίτσα με το πέρασμα του καιρού χειροτερεύει, παλεύει με το Χάρο που την ζήλεψε και είναι πλησίον της, την απειλεί.

- Βασίλη, φύγε σε παρακαλώ, πες τους στο σπίτι!- είπε ο Νίκος κλαίγοντας διότι την είχε πρώτη ξαδέλφη

Όλο το χωριό έμαθε τον τραγικό θάνατο, η συμμετοχή τους στην κηδεία ήταν μεγάλη.

Οι γονείς της Γαλίτσας έως το τέλος της ζωής τους, δεν μπόρεσαν να επισκεφτούν τον τάφο της, να ρίξουν δάκρυα, τα συρματοπλέγματα απαγόρευαν την επικοινωνία με την Ελλάδα.

- Ο πόλεμος τσακισώνει μεγάλους και μικρούς.

- Μερικοί επιτρέφουν οικογενειακώς στο χωριό να διορθώσουν καμιά κλύβα για να ξεχειμωνιάσουν διότι το χινόπωρο πέρασε, η ανειρήνη Νεμέρτοικας φόρεσε τα άσπρα.

Δυο σπίτια που έμειναν άκαγα από τους Γερμανούς, είναι γεμάτα από οικογένειες.

Το βροχόχιονο προειδοποιεί μεγάλο χειμώνα!

- Οι χωματόδρομοι του χωριού έχουν ρουφήξει τόση βροχή, ώστε παντού κυριαρχεί λάσπη, είναι αδύνατο να περπατάει κανείς χωρίς μπότες, και όμως αυτές λείπουν, οι κάτοικοι σκεπασμένοι με κάπες η σακιά στα κεφάλια τρέχουν.

- Προσπαθώ κι' εγώ να πάω γρήγορα, περπατώντας από τον κήμο του Θεοδωρή Μπάμπα, όμως βάλτωσα στις λάσπες.

- Ένας κεραυνός διέσχισε τον αέρα, μαζί και ένας πυροβολισμός.

- Πάγωσα όταν ένιωσα και είδα τους Γερμανούς, οι οποίοι είχαν περικυκλώσει το χωριό.

Έμεινα στη μέση του κήμου, όταν ο ουρανός είχε ανοίξει τις καταρράκτες και άδειαζε το φορτίο του.

Σοφία Χρήστου.

- Τα ρούχα μου κόλλησαν στο σώμα μου.

Ο Αποστόλης Παπάς είναι περικυκλωμένος, οι άλλοι άντρες έφυγαν, αυτός δεν έχει καμιά διέξοδο.

- Άκουσα μια τρομακτική φωνή: " κομ"! με το νόημα, με απλωμένο χέρι ο Γερμανός ανοιγοκλείνει τα δάχτυλα, θέλει να πει:- Έλα εδώ! η καλύτερα, Έλα στο Χάρο.

- Περνώντας δίπλα μου, σαν να τον βλέπω τώρα, θυμάμαι και τα τελευταία του λόγια:- Για να πάω τι με ζητούν; Και τι θα έκαμε αλλιώς- Μπρός βαθύ και πίσω ρέμα!

Οι κάνες των όπλων και αυτόματων, τον παρακολουθούν με το δάκτυλο στη σκανδάλη.

- Ο θείος Αποστόλης (Παπάς), έτσι φωνάζαμε γενικά τους μεγάλους στο χωριό, είναι μπροστά στους Γερμανούς, έξω από την αυλή του σπιτιού του.

- Άκουσα άγριες φωνές, οι οποίες για μένα ήταν μαχαιριές.

Είδα τον κακούργο να κτυπάει με το αυτόματο το σώμα ενός αθώου ανθρώπου. Άκουσα και ένα τελευταίο Οχ! και αν σχεδόν πεθαμένος με το κτύπημα που δέχτηκε, το γερμανικό τέρας τον σήκωσε με το ένα χέρι, τον έσπρωξε με όση δύναμη είχε, έδω έκλεισα τα μάτια να μη δω, καλύτερα να μην ακούσω τους επαναληπτικούς κρότους του αυτόματου. Πολλές σφαίρες κομμάτιασαν το σώμα του θείου Αποστόλη.

- Το βρόχινο νερό σέρνει το αίμα του στους δρόμους του χωριού.

Η γιαγιά, η Ουρανία Κρυστάλη, πήγε και τον σκέπασε με μια κουβέρτα.

Η επάνοδος των Ιταλών μαζί και Γερμανών, η μόνη ελπίδα σωτηρίας είναι η συμμετοχή στην οργάνωση στο Μέτωπο Απελευθέρωσης Βορείου Ηπείρου. Οι Ιταλοί θέλουν να μάθουν για την υποδοχή του ελληνικού στρατού, για την βοήθεια που έχουν προσφέρει, για τους τζιαντάρηδες που δεν δέχτηκαν να συμμετείχαν στα ιταλικά στρατεύματα, για την συμμετοχή στη ΜΑΒΗ. κλ. Συνεργάτες των καταχτητών είναι οι μπαλίστες, διότι στην Αλβανία σχηματίσθηκαν δυο κόμματα, το ΕΑΜ. (παρτιζάνοι) και ΕΜ (μπαλίστες). Το ΕΑΜ (αλβανικό), σε επικοινωνία με τους κατοίκους υπόσχεται ότι με τη λήξη του πολέμου, οι Έλληνες θα κερδίσουν όλα τα δικαιώματα.

Πολλοί, όμως, δεν συμφωνούν και είχαν δίκαιο.

Πολλές οικογένειες έμειναν στην Ελλάδα η έφυγαν αργότερα, όπως ο Σωτήρη Ράγκας, Νικόλα Νικολαΐδης, Παναγιώτης Νικολαΐδης, Νικόλας Γιννάκης, Δημήτρης Ζήκας, Βάγιο Μπάμπας (Τσιούκας), Χριστίνα Στέφο, Παύλο Νάστας, Κώστα Νίνης, Κώστα Μπύλης, Κώστα Δημόπουλος, Βαγγέλη Τσιούκας.

Το Μάρτη 1943, τα παλικάρια των χωριών χτύπησαν την φάλαγγα των Ιταλών, αποτελούμενη από 47 αυτοκίνητα και τέσσερα τεθωρακισμένα, στο γεφύρι της Τσιαρσιόβας, συμμετείχαν: ο Κώτσιο Τσιούκας, Βασίλη Τσιούκας, Βασίλη Κήττας, Γιώργο Χουλιάρας, Μιχάλη Νίνης, Μεντί και Μπεκτάσης Άγκος, ο Τσούκες Τσάτσης, Σπύρο Κώστας και άλλοι.

Η ιταλική φάλαγγα είχε προορισμό για το Λεσκοβίκι σε βοήθεια του στρατού της που δεχόταν αλλεπάλληλες επιθέσεις από το αλβανικό ΕΑΜ.

Η κατάσταση στο χωριό μένει, μπρος βαθύ και πίσω ρέμα.

Η σύλληψη και εκτέλεση εν ψυχρό του Γιώργου Τάσιο από το Λεσκοβίκι, ήταν η αρχή κατά των φιλελλήνων.

Στο χαγιάτι της κεντρικής εκκλησίας μετά την λειτουργία, ανάμεσα στους άντρες είναι και τρεις άγνωστοι.

Το βλέμμα του φανερώνει για κάποιο ανησυχία, η καλύτερα για κάποιο οργανωμένο έγκλημα. Δεν είχαν όπλα μαζί τους και , όμως ένας απ' αυτούς, η αριστερή τσέπη της ζακέτας κάπως βαραίνει, αυτό παρατήρησε προσεκτικά ο Νικόλα Γιαννάκης. Του ίδιου πρότειναν να τους συνοδέψει μέχρι το γεφύρι στο ποτάμι.

- Ευχαρίστως, γιατί όχι!- απάντησε αυτός.
- Θα πάω μέχρι το σπίτι να πάρω την ζακέτα και ήρθα!
- Κι' αν τους άρεσε αυτό, δεν έκαναν καμιά αντίρρηση
- Στο δρόμο του χωριού, που παίζαμε τα κάνιστρα, πέρασε ο θείος Νικόλας όχι όπως πρώτα που μας χαμογελούσε, πολύ σκεπτικός, στα μαραμένα του χείλη, είδαμε το πικραμένο γέλιο, το οποίο ζύγιζε πίκρα.
- Αφήσαμε για μια στιγμή το παιχνίδι.
- Μάνθα, γρήγορα τη ζακέτα, φεύγω, ήρθαν να με συλλάβουν, να με σκοτώσουν!
- Ο Νικόλας είναι στα στρατεύματα του στρατηγού Ζέρβα, για μια ελεύθερη Βόρειο Ήπειρο.

Όμως, σε μια σύγκρουση αφήνει την τελευταία του πνοή για να μένει το όνομα του στο Μουσείο των Γιαννίνων, στο Πέραμα.

Η τσέτα του χωριού μεγαλώνει από τα εγκλήματα των Γερμανών, άρπαξαν τα όπλα τώρα δίπλα με το αλβανικό ΕΑΜ, όπως ο Ηλία Γκούντας, Βασίλης Σ. Τσιούκας, Αποστόλη Ράνγκας, Παναγιώτη Μπάμπος, Αποστόλη Νίνης, Θωμά Μάντης, Ευθύμης Μάντη, Κώτσιο Νίκα, Κίτσιο Μάντη, Μεντή Άγκο, Μιχάλη Νίκας, Θύμιο Νίκα, Σπύρο Κώστα, Ριζά Τσάτση, Τσούκε Τσάτση, Σοφία Χρήστο, Σωτήρη Νάτσης, Σταύρο Κίνο, Θεοφάνης Νάτσης, Ουρανή Λιούλιο, Κώστα Νίνης, Γιώργο Κυρίτση, Παναγιώτη Νικολαΐδης, Βαγγέλη Κόπτας.

- Με τα γερμανικά στρατεύματα, η μεγαλύτερη συμπλοκή έγινε στο Τσέρβο Β. Δ της Βλάχος όταν τα γερμανικά στρατεύματα διεξήγαγαν την καλοκαιρινή επιχείρηση.
- Το βαρειό πυροβολικό αφού έριξε ανεπίσημες θανατηφόρες οβίδες, έπαψε.
- Έπαψαν οι τρομακτικές έκρηξη, οι οποίες συγκλόνιζαν τους ανθρώπους, τις χαράδρες και πλαγιές των βουνών.
- Οι Γερμανοί φαίνεται, αφού κατακτήσαν το χωριό θα ριχτούν σε επίθεση.
- Οι σφαίρες των παιδιών είναι μετρητές, του εχθρού αμέτρητες.
- Τα παιδιά περιμένουν, κανένας πυροβολισμός αλλά είναι σε ετοιμότητα.
- Τα πρόσωπα των Γερμανών είναι ορατά μια κραυγή ακούστηκε και το πολυβόλο και όπλα φράζουν την οριζοντιότητα των Γερμανών.

Η ανταλλαγή του πυρός ακούγεται από τις δυο πλευρές, ο εχθρός δέχεται κτύπημα και από την Αιλή και Αϊ Θανάση, ανταλλάσσονται βρισιές.

Φώναξτε παιδιά, τους φάγαμε! Ακούγεται και πάλι.

Η μάχη συνέχισε ως αργά, το πέπλο της νύχτας σκέπασε τα πάντα, εκτός τις φλογοφόρες σφαίρες.

- Η τσέτα είναι υποχρεωμένη να υποχωρήσει. Τα πυρομαχικά τελειώνουν, σώμα με σώμα, είναι λιγότεροι, πολύ λιγότεροι από τους Γερμανούς, και όμως αυτό δεν το γνωρίζει ο εχθρός, διότι και τα πολλά κέδρα που καλύπτουν το χώρο τους φαίνονται παρτιζάνοι, και γι' αυτό αναγκάστηκαν να γυρίσουν με ντροπή.

- Η τσέτα της Ρίζας (η τσέτα του χωριού) σχηματίστηκε στις 16 Απρίλη 1943 προτού έρθουν στο χωριό οι Γερμανοί στο κάτω Μαχαλά, πλησίον στο σπίτι του Μιλτιάδη Κήττα, κάτω από τις καρυές, με αρχηγό τον Ρίζα Τσάτση από τη Βαλοβίστα, κομισάρι Μηνέλα Μπούλκα από τη Λεούσσα της Πρεμετής. Συμμετείχαν εκτός ντόπιοι κάτοικοι και ο Ηρακλής Κώστα και Βασίλης Γκίνος.

- Αργότερα η τσέτα ενώθηκε με το ανταρτικό κίνημα ενάντια Ιταλών μπαλίστων και Γερμανών πολεμώντας εντός και εκτός Αλβανίας, μέχρι την Γιουγκοσλαβία.

- Στο πρώην ελληνικό σχολείο Δυτικά της εκκλησίας του Αγίου Μήνα είναι το Ηρώο και η ημερομηνία της ίδρυσης της τσέτας στη Βλάχο, ενώ στο κέντρο του χωριού στη Βα-

λοβίστα βρίσκεται το Ηρώο και η προτομή του Σκεντέρ Τσάτση, ο οποίος θυσίασε την ζωή του πολεμώντας.

- Στο νεκροταφείο των πεσόντων στην Πρεμετή είναι ο τάφος του μάρτυρα Θωμά (Τσιόμο) Μάντη.

Αυτό το ελληνόπαιδο, φτωχόπαιδο έδωσε τα νιάτα για μια αληθινή λευτεριά. Βαριά θλίψη στα χωριά, ιδιαίτερα στην οικογένεια της Φρωσίνα Μάντη, τη μητέρα.

Στους συγγενείς ζωγραφίστηκε η πένθιμη εικόνα, στην ψυχή κρεμάστηκε ο στεναγμός, στα μάτια τα δάκρυα.

- Ο Τσιόμος, όπως τον φώναζαν οι κάτοικοι δεν ζει πια, το παιδί που στο βλέμμα του ακτινοβολούσε η αθωότητα, η τιμή, η φτώχεια όμως και η αποφασιστικότητα

- Τετραπέρατο παιδί!- έλεγαν.

- Το ξεπροβόδισα με λαχανόψωμο!- έλεγε η μητέρα του.

- Πολέμησα δίπλα του και τον είχα στενό φίλο, σε πολλές συγκρούσεις, όταν το πολυβόλο του κελαηδούσε, έλεγε ο Αποστόλης Ράγκας λέγοντας αυτά, το δάκρυ του ξεκίνησε και γλιστρά στα μάγουλα, από τα όμορφα γαλανά μάτια. Με τη γνωστή μελωδία "ξενιτεμένο μου πουλί" οι κάτοικοι δεν θέλουν να τον ξεχάσουν:

Του Θωμά Μάντη

Ο Τσόμος πήρε εντολή
πριν ακόμη ξημερώσει
Της φάλαγγας των Γερμανών
απάντηση να δώσει.

-

Η μάχη άρχισε σκληρή
βροντάει το κανόνι
Το πολυβόλο του Θωμά
θερίζει, τους πληγώνει.

-

Οι βόμβες πέφτουν τρομερά
οι σφαίρες σαν χαλάζι
Όμως το ελληνόπαιδο
ο χάρος δεν το σκιάζει.

-

Κι' όμως έχασε την ορμή,
Εμπρός ! για να φωνάξει.
Το γελαστό του πρόσωπο
η σφαίρα το' χει βάψει.

Τα βουνά μας ήταν η στέγη και η αντίσταση πολλών εισβολέων.

Και εάν τώρα γέρος, ο πόνος με παρακινεί να ξανανέβω, μπορεί για τελευταία φορά να συγκεντρώσω τις αξέχαστες αναμνήσεις.

- Πήρα το πελέκι να το Χρησιμοποιήσω σαν ράβδο και όχι για άμυνα, μαζί με τον αδερφό μου, τον Γιώργο, μικρότερο από μένα, σιγά- σιγά κουβεντιάζοντας, φτάσαμε στη ράχη του βουνού και αν πέρασαν σαράντα χρόνια καμιά αλλαγή δεν υπάρχει στο βουνό, η πέτρα με γούρνα ήταν γεμάτη με βροχόνερο, το οποίο μας έσβησε την δίψα.

Έμεινα για μια στιγμή αμίλητος, σκεπτικός , ένας κόμβος μου έμεινε στο λάρυγγα. Πολλές αναμνήσεις διαβαίνουν από το μυαλό μου, τα χωριά αυτά τα οποία είναι ζυμωμένα με τον πόνο, νομίζεις πως βογκούν, φωνάζουν οι εκτοπισμένοι, οι φυλακισμένοι και οι

σκοτωμένοι, τους γονείς που γύριζαν με τα παιδιά τους, να το γλίτωσαν από τα θανατηφόρα νύχια των εχθρών.

Η σκέψη έφτασε στους χωριανούς οι οποίοι δεν χόρτασαν τον αέρα, το φως, τον ήλιο αλλά τις μούχλες, το κρύο, το χάρο που τους γυροφέρνει στις άγριες φυλακές.

Θυμήθηκα τους κατοίκους που δούλευαν στον αυτοκαλούμενο γεωργικό συνεταιρισμό, για ένα κομμάτι ψωμί.

- Κι' εάν μπόρεσα να κρατήσω το κλάμα, όχι όμως τις βρύσες από δάκρια και στεναγμούς.

Η σκέψη μου, σαν ταινία, έγραψε στο μυαλό μου τους αγαπημένους γονείς, συγγενείς, συγχωριανούς, οι οποίοι για τα παιδιά τους έκαναν το παν.

Ενώ, ο αδερφός μου δίπλα προσπαθεί να αλλάξει θέμα.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΣΤΟ ΧΟΤΖΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ

Η συμμετοχή των παιδιών και η ανδρεία τους ενάντια στον κοινό εχθρό, έδιναν ελπίδες στους Έλληνες για ελευθερία και ίσα δικαιώματα. Το Μάιο 1945 εκδώθει και η εφημερίδα στην ελληνική γλώσσα, το Λαϊκό Βήμα.

Δεν πέρασε ο χρόνος της μεταπολεμικής κυβέρνησης και η πρώην υποσχέσεις γίνονται όνειρα.

Το μακελειό της Χειμάρας συγκλόνισε όλη την εθνική ελληνική μειονότητα, όταν οι Χειμαριώτες το 1945 τόλμησαν να ζητήσουν την αναγνώριση της εθνικότητας και της μητρικής γλώσσας.

Η ελπίδες φαίνονται συννεφιασμένες και γρήγορα η αργά θα ξεσπάσει η θύελλα.

Το καθεστώς στην επιφάνεια, δημοκρατικό, όμως ο προορισμός είναι να μποδίσει κάθε προοδευτικό στοιχείο το οποίο συνδεόταν με την εθνική και θρησκευτική Ελληνική ύπαρξη.

Η οργανωμένη ψυχολογική ύπαρξη, η τρομοκρατία είχε βασικό στόχο τον αφανισμό των Ελλήνων του χωριού.

Το έθνος, η θρησκεία, η Ελλάδα θεωρούνταν οι μεγαλύτεροι εχθροί.

Δεν άργησαν να θέσουν σε εφαρμογή τον διαβολικό κρυφό πλάνο, τον εκτοπισμό, από το Αργυρόκαστρο 360 οικογένειες, από των Αγίων Σαράντα 240.

Για τους κατοίκους Έλληνες, θέτουν ωράριο κυκλοφορίας, άδεια κυκλοφορίας. Την απαγόρευση της αλληλογραφίας με τους συγγενείς που βρισκόταν στην Ελλάδα πιο πολύ δώρα.

Οι πιο έμπιστοι να είχαν όπλα σε βοήθεια του στρατού.

Την απαγόρευση του κυνηγιού στο χωριό, διότι ένας πυροβολισμός θα προκαλούσε συναγερμό κτλ.

Η κυκλοφορία την νύχτα χωρίς φανάρι η σφαίρα ήταν πολύ φτηνή. Και μόνοι τους είχαν σκοτωθεί.

Ήρουν τότε δώδεκα χρονών όταν με φώναξαν στην αστυνομία της Τσιαρσιόβας.

Αφού τον καλημέρισα μένω ακίνητος, ρίχνοντας ύποπτες ματιές γύρω. Έχω μπροστά μου τον αστυνόμο και πίσω του στον τοίχο το πορτρέτο του Ενβέρ Χότζια.

Η όψη του πολίτη (αστυνόμου) ζυγίζει πίκρα, πονηριά και βουβαμάρα. Τάχα, βυθισμένος στις σκέψεις δάγκωνε και ξεδάγκωνε πότε τα πάνω χείλια, πότε τα κάτω.

Πότε με το χέρι, πότε με το γρόθο χάιδευε τον σαγόνα, οι στιγμές μου φαινόταν ώρες πότε να βγω απ' αυτό το δωμάτιο, έλεγα.

Επιτέλους ανοίγει το στόμα. Στην πραγματικότητα, μόνο τα χείλι, διότι τα δόντια είναι σφιχτά.

- Τς κέμει! (Τι έχουμε).

- Απάντησα, σηκώνοντας τις δυο πλάτες.

- Αφού μου έριξε μια ματιά από το κεφάλι μέχρι τα λουρένια πέδιλα, άδειασε από τις τρεις τρύπες καπνό τοιγάρου. Τάχα χαμογελαστά σέρνοντας αριστερά το μέρος του στόματος, ρώτησε:

- Πως την έχεις την δουλειά, δεν αρκεί με τους μεγάλους, και με σας θα ασχοληθούμε;

Γιατί κυκλοφορείς τη νύχτα;

- Δεν ητ .... θέλησα να πω.

- Μη μιλάς! με διέκοψε αυτός κτυπώντας το πάτωμα με τα πόδια και το τραπέζι με τα δυο του χέρια.

- Δεν ήταν νύχτα! - είπα κουτσά στραβά αλβανικά.

- Κοίταξε εμένα! Άλλη φορά κυκλοφόρησες την νύχτα η σηκώνεις θηλιές να πιάνεις λαγούς. Την βλέπεις αυτή τη γρέντα (δείχνοντας το ταβάνι), εκεί να σου ρίξω τη θηλιά να σε πνίξω, όπως πνίγεις εσύ τους λαγούς με τα βρόγια. Κατάλαβες, θα σε κρεμάσω απ' τη γλώσσα.

Την στιγμή αυτή μπαίνει στο γραφείο ο Νίκος Θεοδώρου, πρόεδρος των χωριών Βλάχο και Υψηλοτέρα.

Σας βγήκαν από τα μάτια οι λαγοί και οι πέρδικες κι' εμείς δεν ξέρουμε πως είναι το κρέας της πέρδικας, διότι, οι μουσουλμάνοι δεν τρώνε κρέας λαγού και γουρουνιού. Οι κάτοικοι ασχολούνταν με το κυνήγι των λαγών και περδίκων το χειμώνα και το καλοκαίρι. Πιο διασκεδαστικό στο κυνήγι ήταν των περδίκων ήταν το κελάηδασμα μιας πέρδικας, η οποία θα ήταν στο κλουβί κάπου στους θάμνους, όμως γύρω της θα ήταν σπημμένα πολλά βρόγια, εδώ οι περδικες θα πιανόταν.

- Είναι καλό παιδί! - είπε ο πρόεδρος δίνοντας το χέρι του αστυνόμου.

- Αυτός ο γκολιοκέφαλος θα με κρεμάσει! - είπα σαν μουρμουριστά.

- Τι λέει, τι λέει! Θέλει να μάθει ο πολίτης σφίγγοντας τις δοντούρες, οι οποίες φούσκωσαν το αξύριστο δέρμα των σιαγόνων.

- Τίποτε, τίποτε! - είπε ο πρόεδρος.

- Ο Νίκος Θεοδώρου ήταν καλός άνθρωπος και το χωριό τον είχε εκλέξει πρόεδρο.

Όμως, για την ασφάλεια (σιγκουρίμι) δεν ήταν κατάλληλος, μάλλον ύποπτος. Η γυναίκα του είχε αδέρφια στα Γιάννενα.

Μια μέρα, η οποία άφησε, σκόρπισε θλίψη στο χωριό, ήταν που βρισκόταν περικυκλωμένη από στρατιώτες και αστυνομούς.

Οι νοικοκυρές που βγήκαν να σκουπίσουν την αυλή και το δρόμο μπροστά, βρέθηκαν ανάμεσα σ' αστυνόμους οι οποίοι ζητούν τα φορτηγά γαϊδούρια.

- Μπέιτε μέσα! - φώναξε απειλητικά.

Η φωνή του δεν είχε ενθαρρυντικό σημείο αλλά φοβερό και ειρωνικό. - Τι συμβαίνει, τι συμβαίνει! Θέλουν να μάθουν.

- Κάμουν εξορία πολλές οικογένειες, είπε ένας που παράδωσε το γαίδαρο του να φορτώσουν τα έπιπλα.

Είναι οι πρώτοι που εκτοπίζονται, όχι όμως οι τελευταίοι.

Το δρόμο του εκτοπισμού παίρνουν οι οικογένειες του Νίκου Θεοδώρου, του Αντρέα Νίνη, του Παντελή Άρτα (Έλληνας απ' τα χωριά της Κόνιτσας, γαμπρός στην Υψηλοτέρα) η Σοφία Νικολαΐδη (Μπλέτα), με την κατηγορία φιλέλληνες, ύποπτοι να είναι πλησίον στα σύνορα, αλλά μακριά στα χωριά του Φίερι.

- Μάλιστα, ο Νίκο Θεοδώρου, δήθεν άκουγε ελληνικό ράδιο, φυλακίστηκε δεκατέσσερα χρόνια

- Το σπίτι της Δημητρούλας Τσιούκα, μετατράπηκε σε φυλάκιο.

Στο υπόγειο γεμάτο Ψύλλους και αράχνες είναι δεμένος ο Κώστα Δημόπουλος.

- Έξω, πηγαινοέρχεται οπλισμένος ο φρουρός, ο οποίος αντιμετωπίζει, όπως τον καλούσαν επικίνδυνο εχθρό, από τη Βλάχο.

- Η χαρά του αξιωματικού είναι μεγάλη.

Το σπίτι κουνιέται από το λιάπικο χορό:" στο γεφύρι της Δρασοβίτσας "!

Μια ακτίνα ηλίου που έφτασε στο υπόγειο από ένα μικρό, με σιδεριές, παράθυρο, έδειχνε καθαρά τα παιχνίδια της σκόνης από το χορό των στρατιωτών.

Χάρη δόθηκε στον Ηρακλή Σύρμο (2ος από αριστερά), ενώ μειώθηκε η ποινή του Κώστα Κυριακού κατά δύο χρόνια (1ος από αριστερά) και κατά ένα χρόνο των Παναγιώτη Μάρτου, Θεόδωρου Μπεζιάνη και Βαγγέλη Παπαχρήστου.

Ο αέρας βαρύς και σκονισμένος δεν γέμιζε τα πνευμόνια του Κώστα.

- Η μόνη λύση είναι η δραπέτευση γι' αυτό δεν περιμένει πια, δεν κάθεται με τα χέρια σταυρωμένα, αλλά δεμένα.

- Όταν το τραγούδι κορυφώθηκε, ο χορός κουνάει το σπίτι, κάτι έπρεπε να πράξει, απ' όλα να ελευθερώσει τα χέρια.

- Φώναξε τον φρουρό, δήθεν για προσωπική ανάγκη.

- Ο φρουρός αρχικά άνοιξε το μοχλό του όπλου, το φυσίγγι γλίστρησε μπροστά και είναι έτοιμο για πυρ.

- Βγαίνοντας από το υπόγειο, αφού προσανατολίστηκε με το φως του ήλιου, ένιωσε τα χέρια ελεύθερα, γέμισε τους πνεύμονες με καθαρό αέρα, πήρε την τολμηρή απόφαση:- Θάνατος η Λευτεριά! Δραπέτευσε το φράχτη του τοίχου, δεν τρέχει, δεν πατεί αλλά πετά στους στενούς, γνωστούς δρόμους του χωριού.

Άκουσε έναν πυροβολισμό ο οποίος έπαψε τα τραγούδια και τους χορούς. Ακούστηκε μια δυνατή φωνή:- Συναγερμός! Όμως ακόμη τον πιάνουν.

- Σε κάθε συγκέντρωση του "Δημοκρατικού Μετώπου", που γινόταν συχνά στα χωριά με υποχρεωτική συμμετοχή των κατοίκων, εκτός αυτών που είχαν σκιά στην βιογραφία, αναφέρονταν τα ονόματα του Βάγιου Μπάμπα, Θωμά Μπλέτα, Κώστα Δημόπουλου, Μήτσιο Ζήκα και Χριστίνα Στέφο, θεωρούνταν συνεργάτες των "μονορχοφασίστων" Ελλήνων.

Με το πέρασμα του καιρού και πάλι στους Έλληνες φυτρώνει η ανασφάλεια, ο φόβος.

Στο υπόγειο που αναφέραμε δεν είναι τώρα ένας, αλλά τρεις.

- Ο Αντώνη Τσιούκας, η σύζυγος του, Μαγδαληνή και η πεθερά του, Ουρανία Κρυστάλη.

- Με τη διαφορά, οι στρατιώτες δεν γλεντούν, αλλά είναι λυπημένοι. Μια γυναίκα χήρα με τέσσερα παιδιά πέρασε τα σύνορα.

Ήταν η εποχή που οι κάτοικοι έχουν χάσει τις ελπίδες για μια ελεύθερη ζωή, γι' αυτό διάλεξαν το δρόμο της φυγής, για την Ελλάδα.

- Έξω από το φυλάκιο, τα παιδιά κλαίγοντας ζητούν τους γονείς τους και γιαγιά του για να ελευθερωθούν.

Τον δρόμο της φυγής διάλεξε και η Μάνθα Γιαννάκη (Κρυστάλη), για να γλιτώσει από τα νύχια της ασφάλειας (σιγουρίμι).

Τα αίτια της φυγής είναι:- Ο σύζυγος της, Νικόλα Γιαννάκη (Σέρανη), σκοτώθηκε στο Πέραμα των Γιαννίνων, πολεμώντας πλάι με το στρατό του Ζέρβα.

- Οι φίλοι, συγγενείς, η αδερφή της, της έλεγαν να φύγει το γρηγορότερο, διότι οι μέρες παραμονής γι' αυτή ήταν μετρητές.

- Πως μπορώ να φύγω με τέσσερα παιδιά, πώς να αφήσω τη μάνα μου ρωτούσε αυτή.

- Φεύγε κόρη μου, δεν έχεις ζωή εδώ!

Εγώ ότι πάθω ας πάθω, η τύχη μου φάνηκε από τα είκοσι τέσσερα χρόνια που χήρεψα και σας μεγάλωσα μόνη μου.

Έχω και την Μαγδαληνή για ένα ποτήρι νερό! Τι να σου πω άλλο;

- Η κουκουβάγια στη μεγάλη πέτρα πάνω από το χωριό στη Χουχουβλόπετρα, το λέει με την κλαψιάρικη φωνή.

- Η Μάνθα διάλεξε για διέξοδο την θυροπούλα, από τον κήπο, μαζί με τα τέσσερα παιδιά της, Ευδοκία, Θεόδωρα, Ελευθέρη και τον μικρό Βασιλάκη στην κοπανίτσα. Η μεγαλύτερη κόρη δέκα χρονών.

- Τα γαυγίσματα των σκυλιών έκρυψαν τον θόρυβο στα ασπροχάλικα από την διάβαση.

Θετικό είναι για την μητέρα ότι γνωρίζει με την σπιθαμή το δρόμο, το μονοπάτι και τους γκρεμούς, προχωρώντας έχει στην αγκαλιά τον Βασιλάκη στην κοπανίτσα τον Ελευθέρη γκότσι και τα κορίτσια πίσω. Κατακουρασμένη, προχωρεί με τεντωμένα αυτιά, με συχνό καρδιοκτύπη να ακούσει την παραμικρή κίνηση, να αποφύγει τις θέσεις που μπορεί να είναι κρυμμένη η σκοπιά, την κάθε κίνηση που προκαλούσε ο αέρας η τα βήματα των λαγών. Τα οποία τους τρόμαζαν πολλές φορές.

- Η μητέρα κι' αν τρόμαζε μόνη της έδινε θάρρος:- Μη φοβάστε, είναι λαγός!

- Τότε η αμοιβή ενός στρατιώτη να σκότωνε η συλλάβαινε κάποιον δραπέτη, ήταν μεγάλη.

- Προχωρούν και όμως στη μέση του δρόμου χωριό - σύνορα, ο αέρας σκορπίζει μυρωδιά καπνού (τσιγάρο), σημείο που προειδοποιεί αυτήν να σκεφτεί και να πάρει κατάλληλη απόφαση, το σώμα της ανατριχιάζει, πνίγεται από κρύο ιδρώτα, μήπως ακούσει το τρομερό "νταλι" η πατάρια αυτόματου.

- Η μεγαλύτερη κόρη το επιβεβαιώνει.

- Μαμά, μυρίζει τσιγάρο!

- Χωρίς θόρυβο, ακολουθείτε με, είπε, προσπαθώντας να κρύψει το φόβο, την ανησυχία και τον κόμβο που της υποδάει την πνοή, βρίσκονται ένα πόδι στη ζωή, ένα στο χάρο.

- Σχεδόν κάθε βήμα προσεχτικά να μη δημιουργήσουν θόρυβο, οι κόρες την ακολουθούν βήμα προς βήμα, μη ξυπνήσουν και το μωρό στην κοπανίτσα και τότε αλίμονο.

- Κρύωσα μαμά!- λέει το παιδί ήταν γκότσι. Για και λίγο, είπε η μαμά του.

- Με ολονύχτια μάτια και τεντωμένα αυτιά, κρατώντας τον βήχα και αναπνοή να ακούσουν και προχωρήσουν χωρίς να δίνουν καθόλου σημασία στην κούραση, στα γρατζουνίσματα των κέδρων στα στενά μονοπάτια, με προορισμό να απομακρυνθούν να περάσουν την πυραμίδα.

- Στο χωριό ένας πυροβολισμός τρόμαξε και ξύπνησε τους κατοίκους.

- Συναγερμός στο φυλάκιο, συναγερμός και τα σκυλιά.

- Μαχαιριές της αδερφής της Μάνθας, έτοιμη να βάλει τα κλάματα:

- Οχ, Αντώνη, τη σκότωσαν, τους σκότωσαν.

- Ο σύζυγος προσπαθεί να την καθησυχάσει, τα παιδιά ξύπνησαν τρομαγμένα.

- Ου, ουχ!- ακούγονταν στο σκοτεινό δωμάτιο.

- Ο Αντώνης κάθεται ολόκληρες ώρες στο παράθυρο, αντίκρυ με το φυλάκιο μη μπορέσει να πάρει καμιά πληροφορία η να δει ποιον έχουν πιάσει η σκοτώσει.

- Η μητέρα της Μάνθας, μόνη της κλαίει με λυγμούς, ψυχικά χωρίς φωνή.

Σφίγγει τις αδύνατες γροθιές στο στήθος της, ανίκανη να μποδίσει την τρεμουντάρια και τα δόντια τα οποία κτυπούν σαν πετρίτσες ..

Από μέσα της λέει: - Αχ να πέθανα τούτη τη στιγμή, γιατί με τυραννάς θεέ μου, αρκετά έχω πει φαρμάκια, κανένα κακό δεν έχω κάμει.

- Κι' αν το σπίτι της ήταν λίγο πιο κάτω από της κόρης της, ο δρόμος το χωρίζει δεν τολμούσε να κουνηθεί, οι στρατιώτες πηγαινοέρχονται.

- Η γιαγιά Ουρανία μένει κουλουριασμένη στο μιντέρι, δίπλα στο τζάκι, τα κάρβουνα δεν είχαν σβήσει, όμως δεν είναι σε θέση να πάρει το μασά, να τα ανακατέψει να πάρουν φλόγα, το σώμα τρέμει ολόκληρο.

Θα ήταν περιττά να αναφέρεις περισσότερα απ' ότι γράφει στο ποίημα του Αθανάσιου Φύδης με τίτλο:

Καρδιά μάνας

απόσπασμα

Νύχτα βαθιά και σκοτεινή
ένα καντήλι καίει

σε μια γωνιά ερημική
που κάθεται και κλαίει
μια μάνα ερημική.

Κλαίει με πόνο και καημό
κλαίει με την καρδιά της
που το σπίτι της ρήμαξε
δεν είναι τα παιδιά της.

Ποίημα της Έλενας Τσιούκα, Αθήνα 2000.

Πόνος γιαγιάς

Στο σκοτεινό δωμάτιο

Μια γιαγιά αναστενάζει.

Κια αν η καρδούλα της κτυπά

Καθόλου δεν της νοιάζει.

Βρυσούλες είναι τα δάκρυα

Στα μάγουλα τα χείλη.

Αδύνατη να σηκωθεί

Να ανάψει το καντήλι.

Και κλαίει, κλαίει με καημό

Κλαίει την μοναξιά της

Τα αγαπημένα πρόσωπα

Δεν είναι πια κοντά της.

Η γιαγιά Ουρανία παρακαλεί τον Αη Μηνά, την Παναγία να βοηθήσει και σώσει την κόρη και αγγόνια της. Η νύχτα και αν περνούσε κανονικά γι' αυτήν όχι, ήταν η πιο τρομακτική και ατελείωτη σε όλη τη ζωή της.

- Μάνθα και παιδιά της άκουσαν τον πυροβολισμό, όταν είχαν απομακρυνθεί από το χωριό.

Η κούραση και ο φόβος είναι σύμμαχοι, η ελπίδα όμως είναι μεγάλη.

- Προχωρείτε ψυχούλες μου!- έλεγε συχνά στις κόρες της, όσο για τα παιδιά που κουβαλάει στα κουρασμένα χέρια, αυτά κοιμούνται η καλύτερα λαγοκοιμούνται.

- Καλά, μαμά! - απαντούσαν αυτές με ένα στόμα. Οι κάλτσες είχαν γίνει κουρέλια, δεν φόρεσαν παπούτσια να μην προξενούσαν θόρυβο κατά την διάβαση.

- Ένα κοφτερό λιθάρι κόβει το πόδι της Δώρας.

- Έκοψα το πόδι, μαμά!

- Πολύ σε πονάει, για και λίγο δρόμο έχουμε, πλησιάζουμε στη Διπαλίτσα.
- Ο δρόμος κι' αν νύχτα κοκκινίζει από αίμα, νιώθει πόνους, όμως κουτσαίνοντας ακολουθεί την μαμά της.
- Η παραμικρή αργοπορία, έστω να έδενε την πληγή, στοιχίζει πολύ ακριβά και στην συγκεκριμένη περίπτωση και την ζωή τους.
- Άφησαν το δάσος, προχωρούν σε ένα ακαλλιέργητο χωράφι γεμάτο χόρτα, θάμνους και κέδρα.
- Στο σκοτάδι διακρίνεται η άσπρη πυραμίδα σαν χιονάνθρωπος, όμως χωρίζει ανθρώπους.
- Περπατείται ματάκια μου!- είπε η μαμά τους, για η πυραμίδα, και τα μάτια της είναι γεμάτα δάκρια από χαρά και από το κρύο.
- Οι κορούλες χαίρονται, τώρα τρέχουν μπροστά της, να φτάσουν και περάσουν την πυραμίδα, να πατήσουν το ελληνικό έδαφος.
- Ο ενθουσιασμός μετατράπηκε σε τρόμο, μαζί τους να ξυπνήσουν και τα παιδάκια από τον ύπνο τους.
- Ένα μπουλούκι πέρδικες πέταξαν σχεδόν από τα πόδια τους, που κοιμόταν στους κέδρους, οι οποίες σε τρομάζουν την ημέρα, όχι την νύχτα και σε τέτοιες συνθήκες.
- Μη φοβάστε, είναι πέρδικες!- άκουσαν την μαμά τους, αλλά και τις κατάρες για τις πέρδικες.
- Η Ευδοκία, κάτι λέει σιγανά, κάνει και το σταυρό της, όπως την συμβούλευε η γιαγιά της, στις δύσκολες στιγμές να ζητάει την βοήθεια του Χριστού.
- Λες την προσευχή, κιά; (έτσι την φώναζαν).
- Ναι μαμά, την είπα και όταν ξεκινήσαμε, όταν η γιαγιά με φιλούσε ρουφηχτά και με λυγμούς, ενώ εγώ δεν ήθελα να ξεχωριστώ από την αγκαλιά της. Η Ευδοκία λέγοντας αυτά άρχισε να κλαίει.
- Αχ να την είχα να την φιλούσα και λίγο, αχ γιαγιά μου, τι σε περιμένει από τους Αλβανούς! Μαζί της κλαίει και η Θεοδώρα λέγοντας μη μας σκοτώσουν την γιαγιά και τη θεία!
- Όλοι μιλούν για την γιαγιά, εκτός του Βασιλάκη, που τον ξανάπιασε ο ύπνος στα χέρια της μαμάς, από το τρόμαγμα των περδίκων.
- Η φωνή της μητέρας δεν είναι τώρα χαμηλή και φοβισμένη, διότι την πυραμίδα την άφησαν πίσω, πλησιάζουν στην Διπαλίτσα.
- Τώρα θα μου δέσεις το πόδι, μαμά;- είπε η Θεοδώρα.
- Και αμέσως και σκίζοντας κάποιο ρούχο, έδεσε την πληγή, λέγοντας:
- Θα πάμε στους συγγενείς μας, θα δείτε τι καλοί άνθρωποι είναι, θα ξεκουραστούμε και αύριο πάμε για τα Γιάννενα.
- Θα ανταμώσουμε και τον αδελφό σας, τον Φώτη που είναι στο νοσοκομείο. - Εκεί σκοτώθηκε ο μπαμπάς;- ρώτησε η Δώρα.
- Αυτή η ερώτηση, της πλήγωσε την καρδιά.
- Ναι! Θα πάμε, θα δούμε και θα αφήσουμε ένα μπουκέτο λουλούδια.
- Τώρα μιλήστε σιγά, είναι νύχτα, μπήκαμε στην Διπαλίτσα.
- Η εξώπορτα κτύπησε, όχι πολύ δυνατά.
- Ποιος είναι;
- Εγώ, η Μάνθα, θεία!
- Δεν άργησε και στην αυλή ακούγονται τα βήματα μιας γριάς, να ζυγώνει αλλά και να μαλώνει το σκύλο και την γάτα που την ακολουθεί καλύτερα την μπουδίζει με τα χαιδέματα στα πόδια.

- Σηκώνει το χέρι μαζί και το μάνταλο, βιαστικά ανοίγει την εξώπορτα, λέγοντας:
- Που, που, που! Πως ήρθατε, ξεπάγιασαν τα παιδιά, ελάτε μέσα!
- Οι δυο αδερφούλες, αλληλοκοιτάζονται, η υποδοχή, η ενδυμασία, μαύρα ρούχα, μαύρο κεφαλομάντηλο, μαύρες κάλτσες, όμοια η γλώσσα, ήταν η πρώτη εντύπωση και γι' αυτό την φώναξαν, γιαγιά.
- Η γριά βιάζεται να ξανανάψει τη φωτιά να ζεσταθούν.
- Ο μικρός Βασιλάκης χορτασμένος με ύπνο, κοιτάζει γύρω, μάλιστα και το γατάκι που' παίζει με ένα κουρέλι.
- Ενώ τα αδέρφια του όπως ήταν κουρασμένα τα έπιασε γρήγορα ο ύπνος. - Η φλόγα που άρχισε να αναπυρώνει, γύρω φωτίζει τα πρόσωπα τους.
- Έναν καφέ!- Όχι, όχι!- είπε η Μάνθα.
- Κουράστηκες πολύ, σου κόπηκαν τα χέρια!- είπε η γριά.
- Όμως η ίδια δεν το πίστευε, ένα τέτοιο, να περνούσες τα σύνορα τα οποία φυλάγονταν αυστηρά με στρατιώτες και εκπαιδευμένους σκύλους.
- Η γριά σηκώθηκε, σκέπασε τα παιδιά και πέρασε στο άλλο δωμάτιο, λέγοντας:
- Κοιμήσου λίγο!
- Η Μάνθα έμεινε για λίγο σκεπτική, για την τύχη της μητέρας και αδερφής της.
- Στη Βλάχο νύχτωσαν, στην Διπαλίτσα ξημέρωσαν και πρὸς φεύγουν για τα Γιάννενα.
- Η Ουρανία δεν έκλεισε μάτι, ξημέρωσε μια μέρα γι' αυτήν η πιο χειρότερη στο σπίτι της ,το σπίτι έρημο και παγωμένο.
- Δεν είναι σε θέση να σηκωθεί από το στρώμα, τρέμοντας και με την βοήθεια του τοίχου, μπόρεσε να σταθεί στα πόδια.
- Πήρε κάτι ξυλαράκια (κλαδουριά) για άναμμα της φωτιάς, προσπαθώντας να κρύψει την θλίψη και την ζαλάδα να πέσει εδώ, να πέσει εκεί, πήρε το δρόμο για το σπίτι της κόρης της, να δει η να μάθει κάτι.
- Καλημέρα! Μπόρεσε να πει και αφήνοντας τα κλαθούρια σωριάστηκε στο μιντέρι κατακίτρινη.
- Καλημέρα!- απάντησε ο γαμπρός της.
- Καλημέρα μάνα, πως ξημέρωσες;- είπε και η κόρη της.
- Τι να ξημερώσω, που να μη είχα ξημερώσει καλύτερα, όσο κοιμήθηκε το νερό της Μπράστανης (η μεγαλύτερη πηγή στη Βλάχο η οποία μοιράζεται σε δυο χωριά) τόσο και εγώ τόσο και άρχισε τα κλάματα με λυγμούς και πόνο μάνας.
- Τα αγγόνια της, την παρηγορούν που την έχουν κυκλώσει, την φιλούν, την αγκαλιάζουν, λέγοντας:
- Μη κλαις νιάνια (γιαγιά)! Μη κλαις σε έχουμε εμείς, θα καθίσεις με μας! Η Αλεξάντρα της σφουγγίζει τα δάκρια.
- Η παρελθούσα ζωή μαύρη, η παρούσα μαυρότερη, πιο πέρα ποιος ξέρει!
- Μη στεναχωριέσαι μάνα!- είπε η κόρη της η οποία τώρα περιμένει φουρτούνες.
- Σας μεγάλωσα χήρα, με φτώχεια και βάσανα και τώρα αφήνοντας το ότι θα έλεγε, ρώτησε φοβισμένη με σιγανή φωνή. - Γιατί πυροβόλησαν την νύχτα;
- Ποιος ξέρει, δεν είναι η πρώτη φορά που πυροβολούν, ξυπνούν και τρομάζουν τον κόσμο!
- Εμείς όλη τη νύχτα παράθυρο - φωτιά σχεδόν περάσαμε, δεν ακούσαμε τίποτα σκότωσαν η έπιασαν κανέναν.
- Αργά το απόγευμα φώναξαν την Ουρανία στο φυλάκιο.
- Που είναι η κοπέλα σου!
- Η γριά μη ξέροντας τα αλβανικά όχι όμως δεν κατάλαβε την ερώτηση, αλλά σήκωσε τους πλάτες, θέλοντας να τους δείξει πως δεν καταλαβαίνει.

- Η κοπέλα που είναι;- ανέφερε και πάλι κάποιος δεκανέας, ο Κερέμ, δήθεν είχε μάθει ελληνικά.

- Δεν ξέρω, μπόρεσε να πει, και έχασε τις αισθήσεις, όταν στο ίδιο δωμάτιο και στιγμή μπαίνει ο γαμπρός της και κόρη της φυσικά να λογοδοτήσουν.

- Εγώ έχω το σπίτι μου χώρια, ξέρω που είναι και τι κάμουν οι άλλοι!- είπε ο Αντώνης. Το ξέρω εγώ, τι θέλετε, εσύ είστε κεφάλ γκρέκο! Στο πρόσωπο καθρεφτίζεται μίσος, κρέας τρώει από τους Έλληνες. Στη φυλακή θα σας πάω όλους και με σπρωχτιές σαν τέρας τους έβγαλε απ' το γραφείο, δίνοντας εντολή να τους κλείσουν στο υπόγειο, στο οποίο ο προ καιρού ήταν κρατούμενος ο Κώστας Δημόπουλος.

- Για τις βρισιές και σπρωχτιές ο Αντώνης αντέδρασε, όμως σαν απάντηση πήρε δυνατή κλωτσιά η οποία τον κάρφωσε στον τοίχο. Πράξη που δεν άρεσε καθόλου στους ίδιους στρατιώτες τον οποίον γνώριζαν, που ήταν καλός και τίμιος, όμως κανείς δεν μίλησε..

- Άνοιξαν το βρόμικο από κοπριά υπόγειο, στο σκοτάδι, όμως ένιωσαν στα πόδια τους και χέρια πλήθος από φίλους οι οποίοι κόλλησαν και άρχισαν το τσιμπούρι λαίμαργα.

- Από Το υπόγειο ακούνε τα κλάματα των παιδιών τους να φωνάζουν και τη θεία τη Ιουλία να τα συμμαζεύει. Έτσι πέρασαν πολλές ώρες, όταν ανοίγει η πόρτα, ο φρουρός βγάζει τα φυσίγγια από το μοχλό, ενώ ένας στρατιώτης τους λέει ήρεμα:- Θα σας ξαναφωνάξουν, τώρα πηγαίσετε στα σπίτια σας.

- Ένα είναι γνωστό, η Μάνθα με τα παιδιά της είχαν περάσει τα σύνορα.
- Φώναξαν τη γριά της οποίας ανακοίνωσαν να φύγει από το σπίτι της, διότι θα γίνει στρατώνα, ενώ αυτή με μια άλλη γριά θα καθίσουν σ' ένα δωμάτιο.

- Φυσικά ένα τέτοιο δεν της άρεσε όμως για να γλιτώσει από κανένα άλλο χειρότερο όπως ο εκτοπισμός, δεν αντέδρασε.

Η πρόταση για να ζούσε με την κόρη της απορρίφθηκε, υπήρχε φόβος πως μια μέρα έφευγαν στην Ελλάδα.

- Βουτηγμένες στις σκέψεις και όνειρα να ξαναπάρουν τα σπίτια τους, να ξαναδούν τα παιδιά τους η μια στην Ελλάδα, η άλλη στην Αίγυπτο περνούσαν έτσι στη μοναξιά τα γεράματα.

Η Ουρανία μαράθηκε πιο πολύ, όταν πήρε κακό μαντάτο, το θάνατο του Βασιλάκη, του μικρού που αγαπούσε πολύ.

- Σε πήρε ο πατέρας σου, διότι ήσουν ομορφούλης, έλεγε στο μοιρολόι της.
Μη κλαις! Την παρηγορούσε η διπλανή της, στο κοινό τζάκι, και εγώ για κλάμα είμαι, καιρό έχω που δεν ξέρω την υγεία του παιδιού μου.

- Όμως αυτό της αύξαινε το κλάμα, έκλαιγε και για τον γιο της που είχε σκοτωθεί στο Καιρό, όμως δεν της το μαρτυρούσε.

- Οχ! μωρ ..... ! - έλεγε από μέσα της, το παιδί σου λειώνει στο χώμα.

Η Ουρανία Κρυστάλη γνωρίζει δυο μεγάλα επεισόδια ο θάνατος του αντρός της και ο ζωντανός ξεχωρισμός, και λέει:

- Είπα του άντρα μου:- Βασίλη! Μη πηγαίνεις για κυνήγι, είδα κακό όνειρο!
- Όπως είναι γραμμένο! - απάντησε αυτός.

- Στο κυνήγι το τραγικό λάθος του Βασίλη όταν άλλαξε την θέση που είχαν πιάσει καρτέρι, ανάμεσα στους θάμνους. Την ίδια στιγμή δέχτηκε από τον στενό του φίλο, το Μήτρο Μύρκο, θανάσιμη σφαίρα, και φωνάζει για βοήθεια.

- Δεν άργησε να' ρθει ο φίλος του, να φωνάζει και να κτυπά με τα δυο του χέρια το κεφάλι του, όμως πολύ αργά, γρήγορα άφησε την τελευταία πνοή λέγοντας:

- Αχ, με σκότωσες!
- Ο τραγικός θάνατος πίκρανε τους γονείς, γυναίκα και συγγενείς, την κόρη του Μαγδάληνη, τότε τεσσάρων χρονών.

- Όχι λιγότερα μάρανε τον Μήτηρο, ο οποίος την ίδια μέρα έπεσε στο στρώμα, έξι μήνες όμως η ψυχή δεν βγαίνει.

- Ζητάει την Ουρανία να της ζητήσει συγγνώμη και συγχώρεση.

Δραματική σκηνή στο δωμάτιο του αρρώστου, όταν η κόρη με την μητέρα της στα μαύρα ντυμένες είναι παρόν.

Η κόρη του Βασίλη ζυγώνει και φιλάει το χέρι του αρρώστου.

Ενώ η μητέρα της πνιγμένη στα δάκρια και λυγμούς, είπε μουρμουριστά την συγχώρεση. Αυτός μισοκλεισμένα τα μάτια και το στόμα, διότι ο χάρος τον απειλούσε, μπόρεσε να πει:

- Να με συγχωρήσετε, δεν ήθελα να τον σκοτώσω τον Βασίλη, αφήνοντας την τελευταία αναπνοή.

- Και όμως ο ζωντανός ξεχωρισμός δεν είναι λίγος, λέει η Ουρανία.

Δεν ξεχνώ την τρομερή βραδιά του ξεχωρισμού, τα πρόσωπα των αγγονιών, μένουν εικόνα στο μυαλό μου τα λόγια της κόρης μου:

- Μάνα μου! Σ' αφήνω γεια! Βλέπεις μόνη σου την κατάσταση μου! Αυτά μου είπε τρέμοντας ολόκληρη και με φίλησε.

- Στο καλό κόρη μου, εγώ δεν έρχομαι, το νου σου τα παιδιά, ο Χριστός μαζί σας.

- Πώς να ξεχάσω τα ρουφηχτά φιλήματα της Ευδοκίας και της Θεοδώρας, ο πόνος της γιαγιάς δεν ξεχνιέται, όχι ποτέ δεν το πίστευα που ήταν για τελευταία φορά! Τα σύνορα με την Ελλάδα κυκλώθηκαν με ηλεκτροφόρα συρματοπλέγματα.

Η ζωή στο χωριό σκληραίνει απέναντι στους Έλληνες. Έδωσαν δήθεν γη, όμως δεν άργησαν να την ξαναπάρουν δημιουργώντας δήθεν γεωργικό συνεταιρισμό στην αρχή στο χωριό εθελοντικά, αργότερα σαν επαρχία υποχρεωτικά.

- Η κάθε αντίσταση, ο δρόμος ήταν ανοιχτός για τη φυλακή ιδιωτικός η εκτοπισμός οικογενειακώς.

Πολλοί στην εξορία έκλεισαν τα μάτια τους, με το μικρό παράπονο στα χείλη που δεν μπόρεσαν να ξαναδούν το αγαπημένο τους χωριό η τα αγαπημένα πρόσωπα, να συμμετάσχουν στις γιορτές.

Πολλοί άντρες και γυναίκες οδηγούνται στα δικαστήρια σαν φιλέλληνες και εχθροί του λαού.

- Κανένας δεν μπορεί να παραβρεθεί για υποστήριξη η να εκφράσει έστω και μια λέξη, συμπάθεια γι' αυτούς, ένα τέτοιο θα τους συμβεί σύντομα και αυτούς.

Πολλοί άντρες σάπισαν στις φυλακές στο τρομερό φρούριο του Αργυροκάστρου, στα ορυχεία η στα έργα αποξήρανσης, όπως: Ο Θεόδωρος Μπάμπας δυο φορές φυλακή, ο αδερφός Παναγιώτης, ο Παύλα Τάτσης, ο Αποστόλη Ράγγας, ο Κώστα Αργύρης, ο Γιννη Αργύρης, ο Μηνά Νίνης, ο Μιχάλη Νίνης, ο Κώστα Χριστίδης, ο Ηλία Γκούντας, ο Νίκο Θεοδώρης, ο Δημήτρης Κήττας, ο Σωτήρη Κόλιας, ο Αλέξη Αποστόλου, ο Μεντί Άγκος, ο Τζεμάλ Άγκος, η Χριστίνα Ριστάνη κ.α. Ο Γρηγόρης Κότος φυλακίστηκε δύο φορές.

Η ζωή στο χωριό είναι πάντα με δυσάρεστα γεγονότα, συλλήψεις, φόβους πως θα νυχτώσουμε πως θα ξημερώσουμε η ευχή τους ήταν:

- Καλονύχτωμα, καλό ξημέρωμα, πάντα ανασφάλεια.

Πρωί χαράματα, οι κάτοικοι άρχισαν να κινούνται, οι νοικοκυρές έχουν σηκωθεί παινοβγαίνουν στην κουζίνα να προετοιμάσει το φαγητό της ημέρας, ακούγεται και το ντρομπόλισμα, όμως για μια στιγμή έμεινε με το ντρομπολιστήριο σηκωμένο, ακούει φωνή γυναίκας, μάλλον κλαυτά.

- Γλύκω τι έχεις;- ρώτησε ένας γέρος.

- Γλύκω τι συμβαίνει;- ρώτησε και άλλος.

- Ου, ου, ου! Η μαύρη τι με βρήκε! Πήραν τον Παύλε, τον έδεσαν!
  - Αχ! Τον μαύρο τι τον περιμένει αυτόν και την οικογένεια, έλεγαν κρυφά μεταξύ τους οι κάτοικοι.
  - Ο Παύλος είναι δεμένος με χοντρό τζινγκάτο σύρμα, ακουμπισμένος στον τοίχο του σπιτιού του, στην αυλή, κανείς τώρα δεν τον πλησιάζει, εκτός τα πρόβατα και τα γίδια που τον γλύφουν.
  - Τα πέντε παιδιά του Παύλου ξύπνησαν όταν τα έπιπλα του σπιτιού αναποδογυρίζονται, ελέγχονται να βρουν στοιχεία.
  - Επιτέλους βρήκαν περίπου 500 λεκ, μόνο λέκα η δυολέκα στο ταμείο της εκκλησίας που ήταν επίτροπος.
  - Γι' αυτό έγραψαν σελίδες σαν εχθρός και εχθρική πράξη. Αφού έγιναν όλα αυτά ο ασφαλίτης Σ. Μπ. τον ρώτησε:
    - Θέλεις να φας;
    - Ναι! Για τελευταία φορά στο σπίτι μου, είπε αυτός.
    - Η Γλύκω (Γλυκερία από τη Διπαλίτσα με επώνυμο Κραβάρη) τρέμοντας και κλαίγοντας ολόκληρη πρόχειρο πιάτο ήταν η ιταλική караβάνα, με γάλα και καλαμποκίσιο ψωμί.
    - Ο Παύλος αφού τον επέτρεψαν να φιλήσει τα παιδιά που έκλαιγαν με φωνή, όχι όμως να τα αγκαλιάσει, τα χέρια τα' χε δεμένα, είπε της γυναίκας του:
      - Το νου σου τα παιδιά! Και έτσι συνδεμένος από το "σιγκουρίμ" πήρε την κατηφοριά στους στενούς δρόμους, στην "Πέτρα της Σώνας" αναστέναξε βαθιά, ρίχνοντας ματιές στους κατοίκους, τους οποίους δεν τους ξανάειδε.
      - Η φυλακή στο Μπουρέλι, τα βασανιστήρια δεν μπόρεσε να αντέξει την ποινή των εικοσιδύων χρόνων, όμως να τρελαθεί και να πεθάνει. Ο τάφος φυσικά γι' αυτούς αγνοείται.
      - Σε τέτοια δυσάρεστα γεγονότα οι κάτοικοι δεν πρέπει να δείξουν λύπη, αλλά χαρούμενοι διότι είναι ένας εχθρός λιγότερος.
      - Τα παιδιά του σχολείου και ο δάσκαλος να χορεύουν στην αυλή του σχολείου.
- Δεν ειν' καιρός του Αχμέτ Ζώγκου
 πουλί μου, πουλί μου!
 Δεν ειν' καιρός του Ζώγκου
 σείρε πουλί μου και έλα!
 Μον είναι καιρός του Ενβέρη μας
 πουλί μου, πουλί μου.
 Καιρός του Ενβέρ Χότζα
 σύρε πουλί μου κι έλα.
 -Χαίρεται η μειονότητα
 πουλί μου, πουλί μου.
 Κι οι μειονοτοπούλες
 σύρε πουλί μου κι έλα.
 Και πλέξτε χρυσοστέφανα
 πουλί μου, πουλί μου.
 Και στείλτε του Ενβέρη
 σύρε πουλί μου κι έλα.

Δυο φορές φυλακή και μετά εξορία πέρασε τη ζωή του ο Θεόδωρος Μπάμπας.

- Φυσικά εκεί που είχε εμπιστοσύνη ομιλούσε:

- Οι χειμωνιάτικες νύχτες ήταν ατελείωτες, θα ξυπνούσες πολλές φορές από τα βογκητά των φυλακωμένων, τα κλειδώματα και ξεκλειδώματα, τα βήματα στο διάδρομο για ανακρίσεις ή για εκτελέσεις, τους τελευταίους σβάρα.

- Τρόμος για τους κρατούμενους ήταν όταν κατά την ανάκριση έφερναν το μαγνητόφωνο σημείου βασανισμού.

- Κι απ’ όλα λέει ο Θεόδωρος όταν σου τραβούσαν το δέρμα μαζί με τα έντερα.

Φυσικά ένα τέτοιο κανείς δεν άντεχε, έχανες τις αισθήσεις και σαν όνειρο θα άκουγες από το στόμα τους:

- Γρήγορα το γιατρό, μας έμεινε στα χέρια.

- Δεν ξεχνώ έναν σκληρόκαρδο αστυνόμο όταν το χειμώνα, στη παγωνιά, μου αφαίρεσε και τα ρούχα, αφήνοντας το πουκάμισο και σώβρακο.

Ενώ εγώ, έβγαζα και το πουκάμισο, να πατήσω και μποδίσω το κρύο του τσιμέντου.

- Ο αστυνόμος αργά θυμήθηκε, δεν γνωρίζω την διάρκεια, ρίχνοντας τα ρούχα, με είδε χωρίς πουκάμισο, μου είπε ειρωνικά:

- Τόσο ζεστός είσαι που έβγαλες το πουκάμισο; Ξέρω εγώ τι θέλεις, παλιόσκυλο, αλλά δεν με επιτρέπουν να σε γδάρω ζωντανό! Τότε χορταίνω.

- Όμως τι όφελος; και αν τα ρούχα έχω μπροστά η παγωμάρα με κάμει ανίκανο να τα φορέσω.

- Στην φυλακή κατέληξε και ο μικρότερος αδερφός του, ο Παναγιώτης, ο οποίος βγήκε στα βουνά, πολέμησε τους Ιταλούς - Γερμανούς και ντόπιους εχθρούς για την απελευθέρωση της Αλβανίας για μια ελεύθερη κοινωνία.

- Με την λήξη του πολέμου, τελείωσε την στρατιωτική σχολή των Τυράνων, εκπαιδεύτηκε στην τότε Σοβιετική Ένωση κερδίζοντας το βαθμό ταγματάρχη πυροβολικού.

Η υγεία όμως δεν του πηγαίνει καλά, τα σκληρά χρόνια του πολέμου του χάρισαν αρρώστια, γι’ αυτό είχε ανάγκη από εξωτερικά φάρμακα.

Ο αδερφός, ο Βάγιος που έμεινε στα Γιάννενα, του έστειλε.

Ένα τέτοιο όμως από την τότε Κυβέρνηση θεωρούνταν έγκλημα, μεγάλη προδοσία απέναντι πατρίδας να ζητήσεις ή να δεχτείς κάθε τι από εχθρό.

- Γι’ αυτό κατηγορήθηκε κατάσκοπος με ποινή πέντε χρόνια φυλάκιση.

- Χάνοντας έτσι όλα τα πολιτικά δικαιώματα, τον αγώνα και σπουδές, μένει απλός εργάτης.

- Οι κάτοικοι λαμβάνουν μέτρα να γλιτώσουν από τα νύχια του " σιγκουρίμ". Κρύβονται κάθε στοιχείο που είχε σχέση με τους δικούς τους στην Ελλάδα, δώρα, αλληλογραφία, το ράδιο της Κόνιτσας κ.λ.π.

- Μια γυναίκα μπαίνει στο δωμάτιο σχεδόν με λυγμούς.

- Τι έχεις μάνα;- ρώτησε ο γιος της.

- Τι να’ χω ! έκαψα την φωτογραφία του εγγονιού μου, να μη σας πάρω στο λαιμό, παιδί μου! Δεν βλέπεις τι γίνεται! Πήραν τον Παναγιώτη που αρρώστησε πολεμώντας στα βουνά, όχι εμάς.

- Για τους συλληφθέντες στην αρχή υπήρχε η εντύπωση κάτι θα έχουν πράξει, αργότερα φάνηκε καθαρά ο σκοπός τους:

- Τον αφανισμό των Ελλήνων.

Οι γονείς το νιώθουν πλέον:

- Φύγε παιδί μου! Πάρε τη γυναίκα σου και φύγε! Εγώ ήμουν που σου έλεγα να δουλέψουμε, να καλλιεργήσουμε τα χωράφια, να μεγαλώσουμε το κοπάδι αλλά όχι, φύγε μήπως γλιτώσεις.

- Εδώ γρήγορα η αργά θα σε κουλουριάσει η αράχνη.

- Οι άνθρωποι του "σιγκουρίμ" σχεδιάζουν άλλους τρόπους, να συνεργαστούν με τα παιδιά των φυλακισμένων μη μπορέσουν να καλύψουν καλύτερα την κατάσταση στο χωριό δήθεν να διορθώσουν την βιογραφία τους.

Δυστυχώς υπήρχαν τέτοιοι άνθρωποι.

Τρόμος για έναν κομμουνιστή εάν τον απέλασαν από το κόμμα, στην οικογένεια φύτρωνε η ανασφάλεια και ο φόβος.

- Στα πλαίσια αυτής της τραγωδίας, η Κυβέρνηση τό'χε πιο εύκολα για την διάλυση των θρησκευτικών παραδόσεων, την συμμετοχή στο συνεταιρισμό, την παράδοση των χωραφιών, ζώων, εργαλείων.

Μια επίσκεψη στο χωριό όχι μόνο για τους εκτοπισμένους αλλά και όσο εργάζονταν στις πόλεις, δεν ήταν εύκολη μόνο με άδεια κυκλοφορίας από την αστυνομία.

- Η παρουσία της "σιγκουρίμ" διάλεκτοι σκληρόκαρδοι προξενούσαν ψυχικές και σωματικές πληγές στους μεγάλους και μικρούς με την ιδέα του φόβου: Ποιόν θα πάρουν! Γιατί ήρθαν;

Έτσι στην ψυχή τους φωλιάστηκε ο φόβος, στην καρδιά φτερουγίζει ο πόνος. - Οι "σιγκουρίμ" έσπερναν το μίσος, οι κάτοικοι θέριζαν την πίκρα, οι σφαίρες έκοβαν ζωές στα θανατηφόρα συρματοπλέγματα.

- Η φτώχεια εικονίζεται από τα πολλά μπαλώματα στα ρούχα και παπλώματα.

- Ζούμε στο στόμα του λύκου, έλεγαν για την Ελλάδα, όμως πενήντα χρόνια ο "λύκος" δεν δάγκωσε κανέναν όπως η "συγκουρίμ" που τρώει ακόμη. - Στον πόλεμο για λευτεριά συμμετείχε και ο νεαρός Αποστόλης Ράγκας.

Δεν μιλάει αυτός, αλλά η αδικία για τους Έλληνες του χωριού το τι συμβαίνει. - Στέναξε, όταν η σκέψη του πέταξε στην αξέχαστη μέρα για τους γονείς και αδερφές του, όταν τους είπε:

- Εγώ θα φύγω παρτιζάνος, να πολεμήσω!

Οι Γερμανοί με τα κακουργήματα δεν υποφέρονται! Αύριο θα δούμε και εμείς μια ελεύθερη ζωή.

- Τα λόγια και η απόφαση του Αποστόλη ήταν πονοκεφαλιά για όλη την οικογένεια, κύμα μαύρο σκέψης για ένα μοναχοπαίδι, για τη μοναξιά που πλησιάζει.

- Τι λες παιδί μου! Μη το κάμεις αυτό, μη βλέπεις τους, άλλους, έχουν αδέρφια, εμείς είμαστε με ένα μάτι.

Τα παρακάλια ήταν περιττά. Αγκαλιάζει τους γονείς και αδερφές του, Βαγγελίτσα, Βήτω, Θεονύφη, Ρούσα, Ιφιγένη, φυσικά με δάκρυα, διότι το ξεκίνημα είναι ορατό, παρόν, όμως η επιστροφή άγνωστη στον πόλεμο πηγαίνει.

- Στο κέντρο του χωριού, στα ερείπια του Αγίου Μηνά τον περιμένουν και άλλα συντρόφια.

Ποτέ δεν σκεφτόταν να γλιτώσει από τους Γερμανούς, αλλά όχι από τους Αλβανούς.

Αν και μικρός στα χρόνια, μεγάλος στην πέμπτη μεραρχία πολεμώντας μέχρι την Γιουγκοσλαβία στα κρύα και στην πείνα.

- Μετά την λήξη του πολέμου, γι' αυτόν η ζωή στο χωριό ήταν αρετή.

- Έκτισε ωραίο σπίτι, μπροστά έχει ωραίο κήπο. Ατελείωτες ευχές:

- Χλωρά τα χέρια σας και στη χαρά του Αποστόλου, εύχονταν οι κάτοικοι.

- Ο Αποστόλης πήγαινε συχνά στην Υψηλλοτέρα, όμως και αν δεν είχε γίνει επίσημη αρραβώνα, διαδόθηκε:- Ο Τόλης θα πάρει την Αθηνά.

- Παντρεύτηκε και απέκτησε τρία παιδιά την Αριστέα, τον Παναγιώτη και τον Νικόλα. *και τη Λενη*

- Δεν είχε νυχτώσει καλά, όταν κάποιος κτυπά την εξώπορτα.

- Η Τόλαινα τρέχει φυσικά χαρούμενη όπως ήταν πάντα να δει η να καλωσορίζει τον επισκέπτη.

- Ανοίγοντας την εξώπορτα, έχει μπροστά της δυο οπλισμένους.

- Ο Αποστόλης μέσα είναι;- Ναι, ελάτε!- είπε η Τόλαινα.

- Όχι δεν έχουμε καιρό!- είπαν.

Η εμφάνιση τους δεν ήταν καθόλου καλή, τότε που ο τρόμος καθόταν σταυροπόδι στα κατώφλια των σπιτιών, είχε μπει στα κόκαλα των κατοίκων από τις συλλήψεις, εξορίες, εκτελέσεις.

- Μήπως είναι λανθασμένη η Τόλαινα;

- Όχι καθόλου.

- Στο πρόσωπο τους καθρεπίζεται η έλλειψη ηρεμίας, μαζί τους είχαν τα εργαλεία του φονιά.

- Έχασε την σβερτοσύνη, νιώθει ψυχική κούραση, ζαλάδα, όλα γύρω της είναι χωρίς ζωή.

Η κακή σκέψη είναι πλησίον της, φανερή, η καρδιά της φτερουγίζει σκληραίνει, το πρόσωπο πήρε το χρώμα του χινοπώρου. Γι' αυτό στερεί να φωνάξει τον άντρα της.

- Αχ! Να έπαιρνε τον δρόμο της φυγής, είπε από μέσα της.

- Ενώ ο Αποστόλης, άκουσε και είναι παρόν.

- Γνώρισε το στρατιώτη που υπηρετούσε στο φυλάκιο με καταγωγή λιάπη, ριγμένο στην πλάτη γερμανικό αυτόματο, ο άλλος στα πολιτικά ντυμένος, άγνωστος, όμως ασπρίζοντας τα δόντια σαν ασπροφάσολα με πονηρό χαμόγελο, είπε:

- Θα μας ακολουθήσεις μέχρι την εκκλησία! Έχουμε δυο λόγια.

- Ο Αποστόλης κατά την πορεία μέχρι την εκκλησία βυθίσθηκε στις σκέψεις, δεν μπορεί να μαντέψει το σχέδιο τους, και αν δεν άκουγε την συζήτηση τους για να μη δείχνει αμέτοχος, έκαμε πως γελούσε.

- Η Αθηνά τον βλέπει πίσωλάτα, για τελευταία φορά ανάμεσα στους δυο αστυνόμους μέχρι την στροφή η καλύτερα μέχρι στο σπίτι της Αρετής.

- Τι με ζητούν; Πως την έχουν τη δουλειά. Όμως ποτέ δεν είχε σκεφτεί ότι δεν θα ξανάβλεπε την οικογένεια του.

- Στην εκκλησία άλλοι αστυνομικοί που βγήκαν σαν βρυκόλακοι χωρίς να χάσουν καιρό, του άρπαξαν τα χέρια και σφίγγοντας σαν με πείσμα τον δεσμό, ένας είπε: Εξ ονόματός του λαού, είσαι συλληφθείς!

- Η σπρωχτιά που δέχτηκε πήρε το δρόμο του βασανισμού.

- Η κατηγορία είναι πλέον γνωστή, Το άρθρο 55 του Συντάγματος:

- Διαφώτιση και προπαγάνδα κατά της Λαϊκής Δημοκρατίας,

- Τα βασανιστήρια δεν περιγράφονται, ο τάφος αγνοείται, λένε έχει εκτελεστεί με τουφεκισμό.

- Ο οδηγός του "σιγουρίμ" είχε δηλώσει στο παιδί του Αποστόλη ότι είχε ακούσει πυροβολισμό όταν τον κατέβασαν από το αυτοκίνητο και έχει ταφή κάπου στην ακροποταμιά του Αώου, η τον έχουν ρίξει στο ποτάμι.

- Πάντως η ανασκαφή που έγινε από την οικογένεια του μένει αινιγματικό, μαζί μ' αυτόν και τον Ηλία Γκούντα.

Η σύλληψη του Αποστόλη άλλαξε την ατμόσφαιρα που επικρατούσε, οι ελπίδες για ένα καλό μέλλον.

Η θλίψη και ο στεναγμός κυριαρχεί σε μικρούς και μεγάλους, η απουσία του Τόλη, όπως τον φώναζαν είναι αισθητή στο χωριό.

- Με αγωνία και ελπίδα περιμένουν μήπως ανοίξει η πόρτα να δουν το πρόσωπο του.

Η καρδιά του μπάρμπα Χρήστου ραγίζεται, είναι μαχαιριές οι ερωτήσεις των εγγονιών του: Παππού πότε θα' ρθει ο πατέρας;

- Σύμμαχος της τραγωδίας είναι τώρα η απομόνωση της οικογένειας από την κοινωνία.

Οι φίλοι και συγγενείς είναι αναγκασμένοι να αποφύγουν την κάθε επαφή με αυτήν την οικογένεια.

Κι αν οι θλιβερές, μαύρες μέρες, η καλύτερα μήνες που γνώρισε η οικογένεια του Αποστόλη, ήρθε η κατάμαυρη:

- Στην εξώπορτα, πάλι δυο άγνωστοι, φέρνουν και ρίχνουν τα ρούχα του Αποστόλη Ράγκα, σημείο για την εκτέλεση του.

- Ξέσπασαν τρομακτικές φωνές, το μοιρολόι. Τα τρία παιδιά του μπήκαν στο δρόμο της ορφάνιας.

Η άδικη δίκη μαυροφόρησε την οικογένεια και συγγενείς.

Χάρισε στον μπάρμπα Χρήστο αυτό που ζητούσε:

- Πάρε με Θεέ μου!

- Του πρότειναν γιατρό, δεν δέχτηκε λέγοντας:

- Δεν θέλω να ζήσω, -το γρηγορότερο να πάω στο παιδί μου, στον Γόλη!

Κατά τη διάρκεια της αρρώστιας, συγγενείς και φίλοι δεν το γιναν εύκολο να τον επισκεφτούν.

Έπρεπε να διάλεγαν κατάλληλο καιρό, νύχτα η συγκεκριμένη μέρα να μην τους έβλεπε κανείς.

- Αυτό το ίδιο γνώριζε και έλεγε:

- Μη συχνοέρχεστε παιδιά μου! Θα χαλάσετε τις οικογένειες σας, τέτοια εποχή φτάσαμε, ας πεθάνω!

Στη κηδεία συμμετείχαν μόνο γυναίκες, οι άντρες που τον μετέφεραν στον τάφο η που άνοιξαν τον τάφο.

- Το μαξιλάρι της Αλεξάντρας, μητέρα του Αποστόλου, ποτέ δεν ήταν στεγνό, τα μάτια της ποτέ χωρίς δάκρυα.

- Οι νύχτες ήταν κρύες, υγρές, ατελείωτες για το αδικοσκοτωμένο παιδί της.

- Θανάση, έλεγε στο μοιρολόι, για το παιδί της το οποίο είχε πεθάνει δεκαεφτά χρόνων τον καιρό της πείνας, ήπια το φαρμάκι σου νέα, τώρα πίνω άλλο στα γεράματα.

- Τα αγγόνια της που την αγαπούσαν πολύ την γιαγιά τους, της έλεγαν:

- Το παρακάνεις γιαγιά, μη κλαις! Εννιά σου, θα το πάρουμε το δίκαιο.

- Οι κάτοικοι δεν θέλουν να τον ξεχάσουν.

Το αφιερωμένο τραγούδι θα μείνει σύμβολο στις μελλοντικές γενιές.

Του Αποστόλη Ράγκα

Με ποιον να στείλω είδηση

στην μάνα, στον πατέρα.

Στα τέκνα, στη γυναίκα μου στην Βλάχο - Υψηλλοτέρα;

-

Χειροδεμένος βρίσκομαι

τη νύχτα και τη μέρα

Σ' ένα βρόμικο κελί

ψυγείο χωρίς αέρα.

-

Είμαι ελληνικό παιδί

και μου χαρίζουν σφαίρα

με τρόμους, με φοβέρα.

-
- Για! Άνοιξε η πόρτα του κελιού
το γκάζι (αυτοκίνητο) βογγά πιο πέρα
Θα με εκτελέσουν φαίνεται
πριν να φωτίσει η μέρα.

-
Μη σας τρομάξει ο θάνατος
κοιτάξτε μακρι, πέρα
Δείξτε την γενναιότητα
να σβήσει η χολέρα.

Την ίδια μέρα στην Υψηλοτέρα πάλι μοιρολόι για την εκτέλεση του Ηλία Γκούντα.

Ο Ηλίας και Αποστόλης ήταν οι πρωτοπόροι στην συμμετοχή του αγώνα, αφήνοντας ο πρώτος την οικογένεια του στην τύχη ενώ ο νεαρός, για ένα καλό αύριο. Κι οι δυο γλίτωσαν πολεμώντας, όμως δεν γλίτωσαν δουλεύοντας, έχουν δικαστεί, εκτελεστεί και ταφιστεί μαζί.

- Το σύνθημα του Ηλία Γκούντα ήταν:

- Στα όπλα παιδιά! Κι' αν ήταν μέλος του κόμματος Εργασίας της Αλβανίας, πρώτ' απ' όλα για κείνους που τον γνώριζαν καλά ήταν ορθόδοξος Έλληνας.

- Ζητούσε να τεθούν σε εφαρμογή οι υποσχέσεις, μετά την λήξη του πολέμου. Θεωρήθηκε μεγάλο σφάλμα που επέτρεψε τη γυναίκα του να βάψει αυγά το Πάσχα, να πει και Χριστός Ανέστη την ημέρα του Πάσχα. Και άλλο έκαμε την προσευχή προτού πλαγιάσει.

- Ένα τέτοιο θεωρώταν εχθρική δράση.

- Η αθεϊστική προπαγάνδα συνεχώς παίρνει διαστάσεις, με τρόπους την αφαίρεση της πίστης, τις εικόνες των Αγίων στα σπίτια και στη θέση τα "γελαστά" πορτρέτα του λυτρωτή Χότζα.

Άρχισε άγριος διωγμός κατά των χριστιανών Ελλήνων διανοούμενων.

Ένας απ' αυτούς είναι και ο Ηλίας. Ο αγώνας και η παλικαριά του ξεχάστηκε, αυτός καλείται εχθρός του λαού.

- Η απόφαση του δικαστηρίου, βρήκε τον Ηλία χειροδεμένο, ψειριασμένο, πεινασμένο, παγωμένο, γνωρίζει την μεγάλη αδικία, την τρανή προδοσία όμως τώρα είναι πολύ αργά, οι ώρες η καλύτερα οι στιγμές είναι μετρητές, έτσι απομονωμένος ποιανού να το πει, με τι χέρια να το γράψει.

- Πέρασαν κι' οι τελευταίες γι' αυτόν στιγμές, ήρθε το τέλος:

Η πόρτα του κελιού άνοιξε, άκουσε μια άγρια φωνή:- Νγκρέου, ετσ! (σήκω, πήγαινε).

- Γενναίος στον πόλεμο, και όμως προτιμούσε και χάριζε την ζωή του πολεμώντας σαν μάρτυρας όχι σαν εχθρός.

Οι κάτοικοι δεν ξεχνούν τον παλαίμαχο, Έλληνα, τραγουδούν την μνήμη του.

Του Ηλία Γκούντα

Γι' αυτό είσαι κομμουνιστής
Την πίστη σου ν' αλλάξεις
Να σβήσει ο χριστιανισμός
Να πιέσεις, να τρομάξεις.

-
Το έθνος, την θρησκεία μου
Η ιστορία τα' χει χαράξει
Ποτέ αλλιώς δεν συμφωνώ

Για μένα ειν' εντάξει.

-

Τι τον ακούτε, τον γκρέκο :

-σφαίρα! Προτού χαράξει

όμως το αίμα να πλυθεί

να αγωνιστεί η πράξη.

Η εκτέλεση του Ηλία φόρτωσε με βάσανα την οικογένεια του, ο γαμπρός του τρελάθηκε και σύντομα πέθανε.

Η οικογένεια του εκτοπίστηκε στα χωριά της Πρεμετής.

Για να ζήσουν έπρεπε να εργάζονται στο συνεταιρισμό, όμως πάντα σκληρές δουλειές, με φτυάρι και κασμά, φυσικά σαν κατηγορούμενοι.

- Ο πιο νέος από το αυτοκαλούμενο τμήμα του Ηλία Γκούντα και Αποστόλη Ράγκα ήταν ο Δημήτρης Κήττας, τον οποίον τον κλαίει η οικογένεια, όμως ζωντανά.

- Αυτός είδε το χάρο με τα μάτια, είχε την ίδια ποινή, την ώρα και μέρα της εκτέλεσης.

- Χειροδεμένος στο κελί, περίμενε το θάνατο με τουφεκισμό, φυσικά γνωρίζει τις πιο θλιβερές στιγμές στη ζωή του, την μεγάλη αδικία.

- Ακούει που ξεκλειδώνουν τα διπλανά κελιά, ίσως παίρνουν τον Λίλιο και τον Τόλη, ακούγονται και βήματα στο διάδρομο, έξω το αυτοκίνητο που περιμένει, ακούγεται ρυθμικά ο θόρυβος.

- Ο Δημήτρης δεν αναπνέει, η καρδιά του έγινε πέτρα, το σώμα πάγος, με κόπο βάζει σε κίνηση τα δεμένα χέρια, να κάμει το σημείο του σταυρού, λέγοντας:

- Παναγία μου, Χριστέ μου!

- Στο διάδρομο ακούγονται πνιγμένες φωνές. Βαθιά ακούγονται σποραδικά βυχίσματα, φωνές πόνου, ωχ! πεθαίνω!

Όλα αυτά για τους αστυνομικούς δεν είναι εντυπωσιακά.

- Άφοβος γέρος!- άκουσε στο διάδρομο μεταξύ αστυνομικών, μπορεί για τον Ηλία.

- Ήρθαν για μένα! είπε από μέσα του.

- Παναγία μου! Αχ! Τούτη τι στιγμή να πεθάνω, να πάψει η καρδιά μου, να με πάρει ο θεός, όχι οι κακούργοι, όχι από σφαίρα.

- Κάμει προσπάθειες να πεθάνει αφήνοντας το σώμα να σωριαστεί ζαλισμένος, στη μνήμη της οικογένειας του.

Με δυσκολία άκουσε από το παραθυράκι σιγανά:

- Δημήτρη, σου χαρίζεται η ζωή.

- Μήπως τους ήρθε κρίμα που ήταν νέος;

Όχι, ποτέ! Να σκοτώνουν Έλληνες δεν υπήρχε ένα τέτοιο, αλλά πρόγραμμα.

-Δεν ήταν κουτός, αυτός που έλεγε:

- Δώσι μου χεριού, σώσι μου ψυχής!

- Η Υψηλοτέρα είναι στον ύπνο.

Ο Αώος ποταμός δεν κοιμάται, σύμμαχοι του είναι κι οι γονείς του Δημήτρη, ο Γρήγορης και η Βασιλική, οι οποίοι κλαίνε το παιδί τους.

Οι μέρες είναι μετρητές συνολικά πέντε, το περιμένει ο Χάρος.

Στην οικογένεια είχαν τον πιο δυστυχισμένο άνθρωπο στον κόσμο που πλήγωνε την ψυχή τους και ας ήταν ζωντανός και με υγεία.

Όμως ζούσε στο απέραντο σκοτάδι, στις ατελείωτες νύχτες, δεν γνώριζε μέρα, φως, πρόσωπα και ομορφιά.

Από μωρό, παίζοντας με το γατάκι έχασε τα ματάκια του. Έτσι πέρασε τη ζωή του άνω από εξήντα χρόνια.

- Μετά από μικρή σιωπή η Βασιλική είπε:- Γρήγορη, πάει το παιδί μας!
- Έχουμε τι έχουμε να πολεμήσουμε και αυτά που έμειναν, να πάρουμε δανεικά και φύγε για τα Τίρανα.
- Αυτό το ταξίδι του στοίχισε όλη την περιουσία, όμως γλίτωσε το παιδί του από τουφεκισμό, όχι όμως την ποινή των είκοσι πέντε ετών φυλάκιση.
- Μετά από τόσα χρόνια, ένας ασπρομάλλης, πρόκαιρος από τα βάσανα, την σκληρή δουλειά στα βάθη της γης, άγνωστος από δικούς και ξένους έρχεται στο χωριό.
- Ρίχνει ματιές όλα έχουν αλλάξει, οι γέροι δεν ζουν πια, οι άλλοι άγνωστοι, όλα παράξενα και περίεργα.
- Για τους ανθρώπους της οικογένειας του η χαρά και η συγκίνηση ζυγίζει όμοια.
- Οι γονείς του λείπουν, μόνον η φωτογραφία τους κρέμεται στον τοίχο. Πνίγεται από λυγμούς, ένα κλάμα ξεκινά να χορέψει το σώμα του, αλλά συγκρατιέται.
- Γύρω του περικυκλωμένος από πρόσωπα, του προσφέρουν αγάπη, φιλία, αγκαλιές, σματά. Ανάμεσα τους η σύζυγος του, η Πολυξένη, την οποία άφησε νέα, έγγεια και τώρα γριά.
- Δεν δέχτηκε διαζύγιο, όπως της πρότειναν, δήθεν να σώσει τον εαυτόν της και παιδιά.
- Ήταν βέβαιη πως ο άντρας της δεν ήταν εχθρός όπως τον καλούσαν, αλλά Έλληνας.
- Πρωτοβλέπονται πατέρας και κόρη, όμως παντρεμένη με παιδιά.
- Για τον Δημήτρη, όλα αυτά, του θυμίζουν τα όνειρα στη φυλακή και τρομάζει μήπως βρίσκεται στον ύπνο.
- Οι ομολογίες των φυλακισμένων Ελλήνων, λέγονται και γράφονται με συγκίνηση.
- Ήμουν στο κελί, κουλουριασμένος με μια κουβέρτα στη Πρεμετή, λέει ο Αλέξης Αποστόλης.
- Στο ξύλινο κρεβάτι προσπαθώ να ζεσταθώ με την αναπνοή μου, μήπως δεν παγώσω τελείως.
- Ήταν μεσάνυχτα, η πόρτα άνοιξε τρίζοντας, άκουσα το γκρέου (σήκω) ενός αστυνόμου, ο οποίος με οδήγησε όχι για ανάκριση, αλλά το "κετέϊ" (απ'εδώ) για έξω.
- Στην σκοτεινή καρπίνα δεν γνώρισα κανέναν, τα αναμμένα τσιγάρα πρόδωσαν την παρουσία τους, τα σφυγμένα χείλη τους ρουφούσαν με λύμα τον καπνό.
- Ο οδηγός φαίνεται γνωρίζει τον χώρο και την ώρα, έκλεισε την πόρτα του "τζιπ" και χωρίς εντολή ξεκίνησε.
- Όχι πολύ μακριά από την πόλη, το αυτοκίνητο έκοψε την ταχύτητα και πιο πέρα σταμάτησε.
- Όλοι κατέβηκαν εκτός του οδηγού, ο οποίος φαίνεται να είναι κουρασμένος, και σαν μαξιλάρι χρησιμοποιεί τα δυο του χέρια πάνω στο τιμόνι.
- Χειροδεμένος προχωρώ μπροστά χωρίς να ξέρω τι συμβαίνει και που πηγαίνω στην Αώτικη ποταμιά.
- Έριξα μια ματιά γύρω πεταχτά, ο ουρανός συννεφιασμένος, το ποτάμι βουίζει, στα βουνά είδα φωτιές βοσκών όμως ο θόρυβος του ποταμού με μπορούσε να ακούσω τις φωνές.
- Ήρθε το τέλος μου! - είπα από μέσα μου.
- Την ίδια στιγμή δέχτηκα σπρωχτιά να κυλήσω στις στρόγγυλες ποταμίσιες πέτρες και να σταματήσω στις ρίζες ενός πλάτωνα ο οποίος με σταμάτησε και δεν έπεσα στο ποτάμι.
- Ένωσα τρομερούς πόνους στην σπονδυλική στήλη, ένιωσα το θερμό αίμα που ξεκίνησε από το κεφάλι και γλιστρά στα μάγουλα.
- Δεν υπάρχει πλέον ελπίδα ζωής, αλλά περιμένω τον πυροβολισμό η την δεύτερη

σπρωχτιά να με ρουφήξει το ποτάμι. Ούτε το ένα, ούτε το άλλο. Με τη βοήθεια ενός φακού, οι δῆμιοι είναι πλησίον μου.

Μεταξύ τους και ένας Έλληνας μειονοτικός, τον οποίον δεν ξέρω πώς να τον ονομάσω τουρκόπασμα η μερτσενάρη.

Ξαπλωμένος και σακατεμένος, οι δῆμιοι έδειχναν καθαρά μοχθηρότητα, το βογκητό μου γι' αυτούς ήταν περιττό.

- Ε! Σκατοέλληνα, είπε ένας με περιφρόνηση, θα υπογράψεις τα εγκλήματα σου η να σου δώσω μια κλωτσιά για να γίνεις τροφή ψαριών.

- Ότι έχετε γράψει, το υπογράφω! - είπα.

- Το μεγάλο έγκλημα, ήταν διότι δεν πρόδωσα τον χωριανό μου Ηλία Νάστα για τον ερχομό από την Ελλάδα, της Χριστίνας Ριστάνη, η οποία θα έπαιρνε την κόρη της τότε πέντε χρονών.

- Αυτό σου στοίχισε δώδεκα χρόνια φυλάκιση, όπως όλοι έτσι και ο Αλέξης έχασε όλα τα πολιτικά δικαιώματα, του αφαιρέθηκε η κάρτα του Δημοκρατικού Μετώπου, το δικαίωμα να συμμετέχει στις γιορτές και πανηγύρια με τους χωριανούς, πολλές φορές και να τον ακολουθήσουν τυχόν στο δρόμο.

Απίστευτο, όμως αληθινό και στο γάμο του ανίψιου του, στο διπλανό σπίτι καθόταν ο-λομόναχος, άκουγε την τελετή του γάμου. Με τρόπο του πήγαν το μερίδιο για δείπνο.

- Κατά την διάρκεια του αθεϊστικού καθεστώτος γιορτές και πανηγύρια ήταν τα γενέθλια, η Πρωτοχρονιά, η 28-29 Νοέμβρη, η Πρωτομαγιά.

- Τα γενέθλια του Χριστού χάνουν την αξία "λυτρωτής" είναι ο Ενβέρ Χότζιας. Γι' αυτό γιορταζόταν μεγαλόπρεπα, με "εθελοντική" δουλειά την ημέρα και με χορούς και τραγούδια το βράδυ, με ατελείωτες ευχές.

- Η σχετική ομιλία θα ήταν προετοιμασμένη, η οποία παρουσίαζε τον "λυτρωτή" ακούραστο για το καλό του λαού, για τα παιδιά του Ενβέρη", κορίτσια και αγόρια.

Την αγάπη για τον λαό, ιδίως για τις γύφτισσες οι οποίες όταν ήταν μωρό στο Αργυρόκαστρο τον είχαν θρέψει γάλα.

Ο λαός μη ξέροντας πως ζει ο κόσμος αποκλεισμένος με τον άλλο κόσμο το πίστευε.

- Την εξουσία στο χωριό την είχε ο γραμματέας της οργάνωσης.

Αυτός είχε το δικαίωμα να ελέγχει την δραστηριότητα του χωριού, να επέβαινε και να έδινε οδηγίες σε όλους τους τομείς μάλιστα και στον δάσκαλο, στον γεωπόνο και γιατρό, Και ως ήταν με δημοτικό σχολείο, όμως ήταν έμπιστος.

- Όπως δεν συμφωνούσε θεωρούνταν αντίθετος με την γραμμή του κόμματος και σύντομα θα είχε πόδια.

Έτσι περνούσαν τα χρόνια, άλλοι έρχονταν η δεν έρχονταν, άλλοι πήγαιναν στις φυλακές.

- Στο γεφύρι, στο Γύρισμα, ένα φορτηγό σταμάτησε αφήνοντας έναν τσιαφισμένο στο κεφάλι, καλύτερα έναν σκελετό, ανίκανο να πάρει την ανηφοριά για το σπίτι του στην Υψηλοτέρα.

- Ξαναέρχεται μετά από είκοσι χρόνια στις τρομερές φυλακές, ορυχεία και αποξηραντικά έργα.

Έτσι όπως ήταν, τα παιδιά του χύθηκαν τον αγκάλιασαν, τα δάκρια κατρακυλούν στα μάγουλα τους, κλαίνε από χαρά αλλά και τον πατέρα σκελετό ο οποίος στη μέση της γέφυρας προσπαθεί να ριχτεί και πνιγεί από τους δυνατούς πόνους.

Τα δυο παιδιά του, τον πηγαίνουν στην αγκαλιά, οι πόνοι δεν τον επιτρέπουν να ανοίξει τα μάτια κι αν το ποθούσε πολύ.

Ο χάρος τον απειλεί βήμα προς βήμα.

- Η γυναίκα του, η Αντρομάχη Νίνη, του στέκεται όρθια μέρα- νύχτα να του προσφέρει βοήθεια, να μποδίσει τα χέρια του χάρου.

- Μη βογκάς έτσι, μας έκοψες τα ήπατα, του έλεγε ήρεμα κι' όμως σε λίγες μέρες έχασε τη μάχη.

- Τον Μιχάλη Νίνη τον συλλάβανε και τον ξεκίνησαν με κλωτσιές μπροστά στα μάτια των κατοίκων, οι αστυνόμοι.

Το τρομερό φαινόμενο της ταξικής πάλης που κυριαρχούσε, προξενούσε φόβο κι ανασφάλεια στην δουλειά, προβληματισμό στην εκλογή του συζύγου. Πολλά παιδιά και κορίτσια έμειναν ανύπαντρα εξαιτίας της σκιάς της βιογραφίας.

Ένας θιγμένος να έβρισκε θιγμένη να παντρευτεί.

Το παρελθόν άφησε πληγές και στους μουσουλμάνους κατοίκους, επίσης και στους βλάχους Έλληνες της Βαλοβίστας.

- Ένας απ' αυτούς ήταν ο Σωτήρης Κόλιας, ο οποίος λέει:- Σαν χάρδια ήταν η κλωτσιά και μετά :- Ε! σκατόβλαχε θα υπογράψεις τα εγκλήματα σου.

Δεν σ' έχουμε να τρως, να πίνεις εδώ!

Η άρνηση της υπογραφής ήταν η αρχή του ξυλοδαρμού.

- Μια νύχτα δεν άντεξα, δεν γνωρίζω πόση ήταν η διάρκεια της λιποθυμίας, έμεινα στα πόδια τους σαν όνειρο θυμάμαι:- Είναι ζωντανός; Φτάνει!

- Δεν παθαίνουν τίποτα αυτοί, στο μύλο να τους αλευρούν- είπε κάποιος.

- Ε! τζαντάρη του Ζώγκου, τι θα γίνει ή σου ήρθε το τέλος, μας κούρασες πολύ.

- Δεν θυμάμαι πως υπέγραψα τα "εγκλήματα" μου, επίσης ποιος με πήγε φυσικά σβάρρα στο κελί, διότι οι λάσπες είχαν αφήσει τα ίχνη τους στο σώμα μου, τα παντελόνια μου ήταν μαζεμένα πάνω από το γόνα.

- Πολύ αργά με επισκέφτηκε και ο σκληρόκαρδος ασφαλίτης, φυσικά ικανοποιημένος, διότι η κούραση να δέρνει και να θριξίζει, δεν πάει χαμένη.

- Τα απομεινάρια της καρδιάς, η πείνα με έκαμε να φάω χωρίς να ρίξω ματιές.

- Η ζωή στο χωριό πνίγεται από το κακό στο χειρότερο.

- Ο αυτοκαλούμενος γεωργικός συνεταιρισμός, αφαίρεσε το κρέας, το γάλα, το βούτυρο και ξινόγαλα, όταν στα βουνά βούιζαν τα κοπάδια.

Οι κάτοικοι παρακαλούσαν να γκρεμιστεί κανένα ζώο να πάρουν μερίδιο κρέας.

Στην πραγματικότητα οι άνθρωποι δούλευαν με όλες τις δυνάμεις έχοντας την ελπίδα για ένα κιλό αύριο.

- Η δουλειά τους εξαγοράζονταν δίνοντας φύλλα επαίνου, τα οποία τόσο εκτιμούσαν (και είναι για γέλιο) που οι τοίχοι των δωματίων ήταν με ή όχι κορνίζες. Ο καιρός περνά, οι ελπίδες χάνονται για καλύτερη ζωή.

Η κατάσταση στα χωριά Βλάχο- Υψηλοτέρα- Βαλοβίστα συνεχώς οξύνεται, η οικονομική κατάσταση γίνεται πιο αισθητή.

- Ο Γιώργο Κυρίτσης, Έλληνας κάτοικος είναι πρόεδρος του γεωργικού συνεταιρισμού και αν δούλεψε σκληρά και ακούραστα, τα προϊόντα πήγαιναν στο κράτος.

- Πολλά παιδιά αφήνουν το χωριό, προτιμούν τις πόλεις, διότι οι ταξίάρχοι (μπριγκαντιέρηδες) που διευθύνουν ξελαρυγγίζονται να ζητούν μόνο δουλειά μέρα - νύχτα.

- Η μόνη διασκέδαση ήταν το χειμώνα όταν το χιόνι τα' χε σκεπάσει όλα, να οργάνωναν γλέντια, επίσης το καλοκαίρι στον κάμπο όταν φύλαγαν τα καλαμπόκια από τους αγριόχοιρους, ανάβοντας φωτιά, ψήνοντας σιάχια, τραγουδώντας και κάνοντας αστεία.

- Ήταν δεκαπέντε Αυγούστου, γιορτή της Παναγίας. Πέρα από τα καταραμένα σύνορα η καλύτερα συρματοπλέγματα ηλεκτροφόρα, στη Μολυβοσκεπάστη το γλέντι κορυφώνεται.

- Ο Νοτιάς στέλνει τις γνωστές μελωδίες του κλαρίνου και τραγουδιών.
- Οι νέοι δεν χάνουν καιρό σχηματίζουν τον κύκλο και χορεύουν γύρω στη φωτιά.
- Στον Μάξιου βράνε τα βιολιά. Στο Σανοβό χορεύουν!- είπε γελώντας μια κόρη.
- Ενώ ένας άντρας πιο πέρα φωνάζει!
- Παιδιά! Είστε για δουλειά αύριο!
- Ο καθένας πήγε στο χωράφι του για ύπνο. Τα βιολιά ακόμη κτυπούν.
- Κτυπά και το σήμαντρο του ταξίαρχου ο οποίος και φωνάζει:
- Σηκωθείτε, είμαστε πολύ πίσω με την δουλειά της μέρας.

Δεν σας άφησαν τα βιολιά, οι έλληνες έτσι το 'χουν:- Χόρεψε και πήδα με την κοιλιά σανίδα!

Τα παιδιά αλληλοκοιτάζονται και κρυφογελούν. - Τι γελάτε, σας φαίνεται παράξενο;

- Εμάς περιμένουν να τους στείλουμε καλαμπόκι και πάλι τα παιδιά κρυφογελούν.

Και στα βουνά υπήρχε ζωή, δουλειά.

- Κοπάδια γιδοπρόβατα και οπλισμένοι βοσκοί φύλαγαν τα ζώα του συνεταιρισμού. Στο χωριό ήταν το μεγαλύτερο τυροκομείο. Η πλούσια βοσκή και το ενδιαφέρον των βοσκών σημείωνε πάντα διακεκριμένο τον συνεταιρισμό στην παράδοση των προϊόντων όπως το τυρί, το οποίο πήγαινε κατ' ευθείαν για την πρωτεύουσα, οι κάτοικοι δεν την γνώριζαν την γεύση του.

- Τα σπίτια των βοσκών ήταν στολισμένα με "φλαμούρια" παράσημα, φύλλα επάνω.

Οι βοσκοί γνώριζαν το βουνό και το τυρί, η οικογένεια τους, όχι.

Δυο βοσκοί έχασαν την ζωή τους στο βουνό, ο Νικόλαος Κήττας και ο Λεωνίδας Λάμπρος.

Ο δεύτερος ταφήστηκε και ξαναταφήστηκε με πρωτοβουλία του "σιγκουρίμ" ήπως ανακαλύψουν "εχθρική" δράση από εσωτερικούς και εξωτερικούς εχθρούς.

Στην πραγματικότητα οι άνθρωποι αποκλεισμένοι με το εξωτερικό, μη γνωρίζοντας την κοινωνία λάτρευαν και δούλευαν για ψωμί.

Η ανασφάλεια γίνεται πιο αισθητή, επικρατεί ο φόβος πως θα νυχτώσουμε πως θα ξημερώσουμε.

- Άλλες σκοτεινές μέρες!

Είναι χωράφια, οι κάτοικοι δεν γνωρίζουν που είναι το χωριό τους περικυκλωμένο, νομίζουν ότι από τα γαυγίσματα των σκυλιών, περνά η περίπολος.

- Πολλοί τρώγονται τα σκυλιά!- είπε η γριά.

- Περνά η περίπολος!- είπε ο γέρος.

- Μπα, όχι! Κανένα αγρίμι μπορεί.

- Ποιος μπορεί να κουνηθεί την νύχτα, το λένε γραμμή βρομάει μπαρούτι.

- Κάτι συμβαίνει γαβγίζουν στον πέρα Μαχαλά, στην Υψηλοτέρα.

- Μήπως έχουν έρθει στρατεύματα για "ζμπορ" (γυμνάσια) είπε ο γέρος σηκώνοντας με δυσκολία να δει απ' το παράθυρο.

- Μπαααα! Δεν είναι καλή η δουλειά σαν τον καιρό που οι κωλωνιάρηδες έκλεψαν και έκαψαν το μαγαζί του Τάτση.

- Καλό και χρυσό είναι το χωριό μας αλλά τι το θέλεις, είναι στα σύνορα, που να τους είχε έρθει οργή όταν τα χάραξαν, καλά του έκαναν του Ιταλού που του 'φαγαν το κεφάλι, δεν κοιτάς να βγεις να κατουρήσεις τη νύχτα.

- Ο πετεινός ξανακτύπησε τις φτερούγες, ξελαρυγγίζεται με την μονότονη φωνή, να προειδοποιήσει τους ανθρώπους να πετάξουν τα σκεπάσματα.

- Το ίδιο τραγούδι μιμήθηκαν και οι άλλοι πετεινοί του χωριού.

Χαλασμός από γκαρίσματα, γαυγίσματα, βελάσματα όπως συνήθως συμβαίνει στα χωριά.

- Ο βοσκός ρίχνει το σάκο στη πλάτη, ξεκρεμάει την κλίξα στο ύψωμα του χωριού, έτοιμος να φωνάξει: Βγάλτε τα γίδια!

- Όμως ένας Οπλισμένος, άγνωστος, στα πολιτικά ντυμένος, επεμβαίνει κάπως με σκληρό τόνο:- Φούτου μπρέντα!(μπες μμέσα).

- Ο βοσκός έμασε τους όμως, χωρίς να του απαντήσει γύρισε στο σπίτι για μια στιγμή κοντοσιτάθηκε, κάτι ήθελε να μμαντέψει, να πει αλλά άλλαξε σκέψη.

- Δόθηκε εντολή, οι κάτοικοι άντρες, γυναίκες να συγκεντρωθούν στο σχολείο.

- Οι κάτοικοι με τα ευγενικά καλημερίσματα και την ανταπόδοση τους, αλληλοκοιτάζονται να μμαντέψουν κάτι η σε προσπάθεια να τι συμβαίνει.

- Ο φόβος έλεγε από μέσα τους:

- Κάποιον θα πάρουν.

Η κακή είδηση διαδόθηκε από το στόμα του ασφαλίτη.

Ο ασφαλίτης (αστυνόμος) σηκώθηκε προσεκτικά, ζύγωσε στο παράθυρο, έφτυσε έξω, με βήματα αθόρυβα πλησιάζει στην έδρα. Το βλέμμα και η φωνή του δεν είχε καθόλου ενθαρρυντικό σημείο αλλά φοβερό και ειρωνικό:

- Πολλές οικογένειες θα εκτοπιστούν από το χωριό σας Βλάχο και Υψηλότερα.

Στην αίθουσα του σχολείου άρχισε η τρεμουντάρα.

- Από την εσωτερική τσέπη βγάζει έναν κατάλογο, διαβάζοντας τα ονόματα.

- Η Γλυκερία Τάτση βάζει τα κλάματα, λέγοντας: Που με πάτε με μια τσαρά φαμπύλια;

- Από χωριό σε χωριό, εντός πατρίδας!- απάντησε ορθά κοφτά ο σκληρόκαρδος αστυνόμος.

- Τα σπίτια μας, τα ζώα μας, τα χωράφια μας, τι θα γίνουν, είπε ο Θεοδωρής Μπάμπας.

- Η Γλυκερία ζαλίστηκε.- Γρήγορα νερό, είπε η Ουρανία Κρυστάλη.

- Κρυφός στεναγμός απ' όλους.

- Δεν της φταίει η Κυβέρνηση, αλλά ο άντρας της, δικαιολογήθηκε ο αστυνόμος.

- Και πάλι κλάματα, κάτι που έκαμε τον αστυνόμο να θυμώσει.

- Ξέρετε! Μου το φέρατε εδώ! βάζοντας το δάκτυλο δείκτη στη μύτη.

- Το χωριό φαίνεται σαν έρημο, στα σπίτια των εκτοπισμένων έμειναν γάτες, κότες, σκυλιά να γυρίζουν.

- Και οι δικτάτορες έθρεφαν μίσος για τους Έλληνες κατοίκους, πρέπει να τονίσουμε, οι εκτοπισθέντες βρήκαν συμπάθεια και σεβασμό, λέγοντας:

Εσείς είστε φυλή μορφωμένη, γενναίοι, τίμιοι και εργατικοί.

- Γενικά αυτές είναι οι εντυπώσεις των Αλβανών.

- Παιδιά Ελλήνων των χωριών το αποδείξαν στις δύσκολες συνθήκες του πολέμου, αλλά και στην μεταπολεμική περίοδο.

- Το απόδειξε το δημιουργικό πνεύμα στην καθημερινή ζωή, στους διαφόρους τομείς όπως: κτίστες, γεωργοί, καθηγητές, μηχανουργοί, κλπ. όπως ο Κώστα Ντρούρης, Διευθυντής Σχολείου στο Δέλβινο, ο Περικλής Μάντης, Αθανάσιος Αποστόλου, Βασίλης Τσιούκας, μηχανουργοί, ο τελευταίος έφτιαξε τον πρώτο κρίκο αλβανικής μάρκας 8 τόνων.

Ο Περικλής Χριστίδης ηλεκτρολόγος στο Τσερίκ Ελβασανίου.

- Γνωστά πρόσωπα ο Αθανάσιος Τσιούκας, τραχτορίστης στην Δερβιτσιάνη του Αργυροκάστρου, επίσης και ο γιος του αγρονόμος στο ίδιο χωριό.

Ο Παναγιώτη Μάντης και Γρηγόρη Χριστίδης τραχτορίστες στο χωριό.

Αξιωματικοί Θεοφάνης Νάτσης, Γιώργο Κυρίτσης, Σπύρο Κώστας, Παναγιώτης Μπάμπας, Κίτσιο Μάντης, Γιάννη Λάμπρος, Σωτήρης Κόλιας. Για την μεγάλη παραγωγικότητα γεωργικών προϊόντων στο γεωργικό συνεταιρισμό Τσιαρσιόβας ο αγρονόμος Φώτιος Αποστόλου από τη Βαλοβίστα,

Από το ίδιο χωριό ο Απόστολος Αποστόλου λογιστής από την ίδρυση μέχρι την κατάρρευση του γεωργικού συνεταιρισμού ο οποίος σέβονταν απ' όλα τα χωριά της Τσιαρσιόβας. Πολλά παιδιά από τα χωριά Βλάχο, Ψηλοτέρα και Βαλοβίστα τελείωσαν διάφορες σχολές. Παιδαγωγικές σχολές τελείωσαν και μετά διδάσκαν στα χωριά μας και στα χωριά της Πρεμετής ο Παντελής Χρησιτίδης, ο Φώτης Κήτας, ο Λάζαρος Κυρίτσης, ο Γιάννης Λάμπρος, ο Νικόλαος Χρήστος, η Αντωνίκα Π. Στεφάνη-Χρήστου, η Αγλαΐα Νίκα, η Μαριάνθη Νίκα. Γεωπονικές σχολές οι παρακάτω, Βασίλης Χρήστου, Χρήστος Κήτας και Σωτήρης Κήτας. Ο Δημήτρης Νίνης είναι Κτηνίατρος. Ο Σταύρος Τσιούκας Ιατρικές σχολές.

Τα παιδιά Αναστάσιος Χρήστος από τη Βαλοβίστα, ο Χρήστο Τσιούκας από τη Βλάχο, ο Φώτιος Κήτας από την Ψηλοτέρα, οι πρώτοι σύγχρονοι μελισσοκόμοι.

- Από τη Βαλοβίστα είναι ο γνωστός δημοσιογράφος Σταύρος Ντίνος.
- Στην ποδοσφαιρική ομάδα "24 Μάη" της Πρεμετής ήταν ο Φώτιος Τσιούκας.
- Δεν λείπουν τα παιδιά και εκτός Αλβανίας, ο Γιώργο Νάτσης από τη Βαλοβίστα, σαν διεθνές φαινόμενο ο οποίος κι αν συνταξιούχος δεν έπαψε να , συνεχίσει τις σπουδές έως κερδίσει το πτυχίο γερμανικής φιλολογίας. Το τότε καθεστώς ανάγκασε να φύγει απ' το χωριό του ο λατρευτός ιερέας Σωτήριος Ράνγκας, όχι όμως να πάψει την ιερή πορεία στα χωριά της Κόνιτσας των Γιαννίνων.

Ποιος δεν γνωρίζει και δεν εκτιμά την ακούραστη δράση της Βασιλικής Ράνγκα στη ΣΦΕΒΑ. Θεσσαλονίκης με καταγωγή από τη Βλάχο.

Ο πόθος και αγώνας για την εκπαίδευση των παιδιών είναι φανερό στοιχείο απ' τους γονείς γενικά.

- Η σπουδή είναι μέγιστος πλούτος, εκφράζεται και συμβουλεύει παντού και : πάντα, σε φίλους και δικούς ο Βαγγέλης Τσιούκας στην Αθήνα, πατέρας του Αντώνη και Χριστοφόρου, ο πρώτος διδάκτορας πανεπιστημίου Αθηνών και χειρουργός καρδιολόγος, ο άλλος χημικός μηχανικός.

- Το παν για τους Βόρειο Ηπειρώτες σκέφτεται και αγωνίζεται, μέλος στον Αγώνα απελευθέρωσης Βορείου Ηπείρου ο Βάγιος Μπάμπας στα Γιάννενα. Τώρα τελευταία με την άνοιξη των συνόρων δεν ξέχασε να στέλνει βοήθεια στις κρίσιμες στιγμές χωρίς καμιά διάκριση θρησκείας, μάλιστα κι σε αυτούς οι οποίοι ξερνούσαν δηλητήριο απέναντι του και αδελφών, οι οποίοι είναι γνωστό, που σάπισαν στις φυλακές στην Αλβανία.

- Ήταν τριεσάρων χρονών ο Λευτέρης Γιαννάκης που είδαμε προηγούμενα, η μητέρα του πέρασε τα σύνορα, όμως δεν ξεχνά το πατρικό του σπίτι, το χώμα του χωριού του, μετά από 45 χρόνια ήρθε και ρίχνει θερμό δάκρυ. Είναι καθηγητής στα Γιάννενα κι' όμως επιθυμεί να δώσει μάθημα στο χωριό του.

- Εκπλήρωσε την επιθυμία της μητέρας του :- Έφερε και τάφησε τα οστά της μητέρας και αδερφών του Φώτη και Ευδοκία στο χωριό δίπλα με την μητέρα της και αδελφή της, έζησαν περίπου πενήντα χρόνια χωριστά, να είναι αιώνια μαζί, μαζί με τα οστά ήρθε και ο πρώτος μαρμάρινος σταυρός.

- Ήμουν στη φυλακή του Αργυροκάστρου, λέει η Χριστίνα Ρισιάνη (Βάσο) από τη Βαλοβίστα όταν στις 6 Ιουλίου 1946 εκτελέστηκε ο πατήρ Αλέξης από τη Λισίτσα της Πρεμετής, κι αν πέρασαν περίπου πενήντα χρόνια δεν ξεχνώ κάτι γυφτόπαιδα που φώναζαν:- "Τ' πουσκατόχετ", "Τ' πουσκατόχετ"(να εκτελεστεί) ενώ οι χριστιανοί έκλαιγαν με λυγμό.

- Η Χριστίνα μετά από την κράτηση στη φυλακή, για να γλιτώσει και πάλι απ' τα νύχια της "σιγκουρίμ" έφυγε στην Ελλάδα αφήνοντας τον άντρα και την κόρη της.

Επισκέφτηκα τη Χριστίνα σε ένα ωραίο διαμέρισμα στην Αθήνα, έχει τώρα την κόρη της μετά από τόσα χρόνια, όχι όμως τον άντρα της διότι έχει αλλάξει ζωή.

- Είναι καθηγητής στην Διπαλίτσα, με καταγωγή από τη Βλάχο, ο Αποστόλης Ριστάνη, ο οποίος ανοίγει τα χέρια και την καρδιά του για τους Βόρειο Ηπειρώτες στέλνοντας ρουχισμό, ο οποίος αφαίρεσε τα μπαλώματα των ρούχων.

- Γιορτή των Αγίων Αποστόλων 1994, στο κέντρο του χωριού Διπαλίτσα κτυπούν τα βιολιά στο σπίτι η καλύτερα στην αυλή του Αποστόλη Ριστάνη.

- Έχω διπλή γιορτή, λέει αυτός, στη γιορτή μου συμμετέχουν φίλοι και συγγενείς απ' τη Βλάχο τους οποίους κι' αν 30-40 λεπτών δεν γνωρίζομαστε, όμως για να ξεχαστούν αυτά στην ανθοστολισμένη αυλή, στα φορτωμένα τραπέζια ο ξακουστός Σιάχτρας, σκορπά και ανακουφίζει με το κλαρίνο ευχάριστες βόρειο ηπειρώτικες μελωδίες.

Οι καρέκλες ξεφορτώνονται και ο χορός αρχίζει με το λατρευτό Πωγωνίσιο, δεν μπορώ μανούλα μου, εσείς παιδιά κλεφτόπουλα.

- Ο Στέφανος Κωνσταντινίδου από τη Βλάχο, ο οποίος ζει και εργάζεται αν και έχει ξεπεράσει τα πενήντα χρόνων ο οποίος οικογενειακώς μένει στη Φλώρινα δεν ξεχνά το χωριό του, το σπίτι, την Αγία Παρασκευή την οποία είχε πλησίον, όχι περισσότερο από πενήντα μέτρα, να την επισκεφτεί χωρίς να πάρει υπόψη την ανηφοριά.

- Το κλείσιμο των συνόρων άφησε πολλά "αχ" πολλών Ελλήνων.

- Πέθανε χωρίς να δει το σπίτι του κι ο Φώτη Τσιούκας που ζούσε οικογενειακώς στην Αίγυπτο. Τα παιδιά του ήρθαν στην Αθήνα. Είναι ο Χρήστος, προϊστάμενος στο ξενοδοχείο "Μεγάλη Βρετανία" και ο Παναγιώτης, προϊστάμενος στην Κοινωνική Πρόνοια Αθηνών.

Επισκέφτηκαν το χωριό τους λέγοντας:

- Έχουμε παραγγελία από τον πατέρα να ξαναφτιάξουμε το σπίτι στη Βλάχο.

- Ο θεός βοηθός!

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόντρας

ΗΘΗ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ ΓΑΜΟΥ

Στην κοιλάδα της Κόνιτσας αρχαιότατη πόλη, με φρούριο κτισμένο από τον Κώνιο (Ηπειρ. Ημερ. 6112) αραδιασμένα τα χωριά, έχουν κοινό πολιτισμό, ιστορία και παράδοση.

Από τα ωραιότατα, ήθη και έθιμα ήταν αυτά του γάμου (χαράς), ο οποίος άρχιζε από τα σπίτια των νεόνυμφων και απλώνονταν σε όλο το χωριό.

Ο γάμος στα χωριά Βλάχο, Υψηλοτέρα και Βαλοβίστα, διακρίνονταν από δυο περιόδους, τον αρραβώνα και παντρεία.

Ο αρραβώνας στα παλιά χρόνια δεν γνώριζε έρωτα αλλά τον λόγο των γονέων. Για τα κορίτσια η ηλικία ήταν δεκατεσσάρων, για τα αγόρια δεκαοχτώ.

- Θεωρούνταν κακό σημείο όταν η κόρη ξεπερνούσε τα είκοσι χρόνια και το αγόρι είκοσι τέσσερα.

Η εργένικη ζωή, δεν ήταν αρετή.

- Η πρωτοβουλία για αρραβώνα παίρνονταν από την πλευρά του αγοριού, στέλνοντας μια η έναν κυριολεκτικά κατάλληλο, ο οποίος θα διαπίστωνε τις απαιτούμενες αρετές του αγοριού, όπως καλημεριά, καλό σόι, οικογένεια από τζάκι, ήταν οι κυριότερες απαιτήσεις.

- Θετικό φαινόμενο από τις δυο πλευρές ήταν η διατήρηση της μυστικότητας, διότι την προτίμηση την θεωρούσαν μεγάλη τιμή και σε περίπτωση που δεν συμφωνούν.

- Το γυαλί και η τύχη εύκολα τσακίζεται, έλεγαν.

- Όταν η απάντηση είναι θετική, στο σπίτι της κόρης αρχίζουν προετοιμασίες, περιμένουν τον μελλοντικό γαμπρό και φίλων για επίσκεψη να δουν τη νύφη, δηλαδή να πιούν το ρακή.

Στα παλιά χρόνια η νύφη θα απόφευγε την παρουσία της, θα ήταν κρυμμένη πίσω από την πόρτα ή κάπου αλλού απ' την ντροπή της.

- Η νύφη μετά από πολλές συμβουλές και οδηγίες, την παραβίαζαν, έρχεται ντροπαλή, όμως και ο γαμπρός όχι λιγότερο.

- Το δωμάτιο είναι γεμάτο από φίλους και φίλες. Το τζάκι ρουφάει με λαιμαργία τη φλόγα, τα κάρβουνα χαρίζουν θέρμανση.

Στην καλοσκουπισμένη και βαμμένη με λάδι γωνία, στις μίξεις με ασβέστη, περιμένουν να φανεί η μελλοντική νύφη τους.

Τα χαρούμενα πρόσωπα τους φωτίζονται από μια η δυο λάμπες πετρελαίου.

- Είναι στιγμή που ανοίγουν δρόμο για διάβαση της νύφης η οποία μετά από τις σύντομες τελευταίες συμβουλές που θα έχει υπόψη, θα παρουσιαστεί να τους υποδεχτεί κεράσσοντας.

- Ντροπαλή, με προσεκτικό βάδισμα, κατακόκκινη σαν παπαρούνα, λυγισμένο το κεφάλι, της αυξάνουν την ομορφιά.

- Κρατώντας το δίσκο με τα δυο της χέρια κατευθύνεται προς τον μεγάλο που συνήθως θα είναι στην κορυφή δεξιά του τζακιού.

Θα είναι προσεκτική, χωρίς να ρίξει ματιές, να απαντήσει η να πει λέξη, μόνον ένα χαμόγελο της επιτρέπεται.

Θα κεράσει πρώτα τους άντρες μετά τις γυναίκες, στο τέλος είναι η σειρά του γαμπρού.

Κι η απομάκρυνση θα γίνει με τρόπο βηματίζοντας προς τα πίσω, έχοντας το πρόσωπο της πάντα προς αυτούς.

- Είναι η ευκαιρία να δούνε από κοντά τη νύφη τους.
- Στα χωριά, τα παλιά χρόνια, πολλές φορές αλληλοκοιτάζονται για πρώτη φορά, όχι όμως να μιλήσουν.

Το παραδοσιακό αυτό φαινόμενο έχει χάσει την αξία του, το ρόλο.

- Στους δρόμους, πανηγύρια, στους κάμπους, οι νέοι συνομιλούν για διάφορα θέματα συμπεριλαμβάνοντας και ζητήματα αγάπης, πολλές φορές χωρίς να γνωρίζουν καλά το πρόσωπο η την οικογενειακή προέλευση.

- Φυσικά, μια τέτοια πράξη, βασιζόμενη στις ψευδοθεωρίες ρίχνει λάσπη στα ωραία ελληνικά ήθη και έθιμα των κατοίκων τα οποία έχουν σεβαστεί προαιώνιων.

- Τέλος, ο γαμπρός κατά την διάρκεια της εμφάνισης της νύφης πρέπει να είναι προσεκτικός, μήπως διαπιστώσει κανένα ελάττωμα, το ίδιο οι φίλοι και γονείς, διότι είναι στιγμή που θα δηλώσουν το "ναι" η "όχι".

- Όταν δεν υπάρχει καμιά αντίρρηση, ο πατέρας του γαμπρού διατάζει να έρθει και να καθίσει η νύφη δίπλα στο γαμπρό.

Εδώ συζητείται και καθορίζεται η ημέρα του επίσημου αρραβώνα και συνήθως γίνεται Το Σαββατοβράδυ.

Παραδοσιακά στον επίσημο αρραβώνα οι παπάδες και οι δάσκαλοι στην κοινωνία είχαν σεβαστή θέση.

Ο παπάς του χωριού θα ρωτούσε τους νέους εάν ο ένας αγαπούσε τον άλλον. - Σύμβολο του επίσημου αρραβώνα ήταν η ανταλλαγή των σημαδιών, συγκεκριμένα το δακτυλίδι.

- Τώρα τελευταία, η κόρη μετά τον αρραβώνα είχε το δικαίωμα να έβαζε κοκκινάδι στα χείλη, σημείο το οποίο φανερώνει ότι είναι αρραβωνιασμένη.

- Στο σπίτι της νύφης, στον επίσημο αρραβώνα γίνεται προετοιμασία.
- Στο νοντά (δωμάτιο υποδοχής) στρώνονται τα τραπέζια με μεζέδες, διαλεκτά φρούτα, όμως οπωσδήποτε τηγανίτες με μέλι.

Η νύφη θα τους κεράσει για να την ευχηθούν ρίχνοντας δώρα, λέγοντας:-.Να προκόψει, καλά στέφανα!

Τα παλιά χρόνια με την αποχώρηση των συμπεθέρων το πρωί από την πλευρά της νύφης στέλνονται μια μπουκάλα κρασί, στεγνά σύκα η στεγνά σταφύλια για χαιρετίσματα, στο σπίτι του γαμπρού.

- Προηγούμενα, η μητέρα του γαμπρού θα έστελνε προσφορά στην εκκλησία, την οποία μετά από την ευλογία του ιερέα, θα τεμαχίζονταν σε δυο και θα τρωγόταν από τους νεόνυμφους το πρωί νηστικοί.

Ο αρραβώνας ήταν περίοδο αλληλογνωριμίας και γι' αυτό δεν έπρεπε να διαρκούσε πολύ, με εξαίρεση όταν ο γαμπρός ήταν στην ξενιτιά.

- Στον επίσημο αρραβώνα, σε ξεχωριστό δωμάτιο, η επαφή των δυο συμπεθέρων καθορίζεται η ημέρα της χαράς (γάμου) και τα όρια της προίκας.

- Στα χωριά η χαρά μετατρέπεται σε πανηγυρική ατμόσφαιρα, μικροί, μεγάλοι θα φορούσαν τις καλύτερες φορεσιές της εποχής.

Η συμμετοχή των φίλων γινόταν με προσκλήσεις στο δείπνο, ενώ για ευχές χωρίς προσκλήσεις, τεσκερέδες, όπως τις έλεγαν.

- Παραδοσιακά οι προσκλήσεις θα μοιράζονταν από αγόρια με γονείς την Πέμπτη.
- Παλαιότερα οι προσκλήσεις γινόταν προφορικά.
- Τώρα τελευταία για ένα είδος πρόσκληση;:

- Την Πέμπτη το βράδυ πίνουν το προζύμι στα μεγάλα ξύλινα σκάφη ρίχνοντας συμβολικά αλεύρι και αλάτι στην παρουσία των αγοριών και κοριτσιών, όχι όμως ορφανά. Τα κορίτσια θα κρατούν από ένα μαστραπά, τα αγόρια κουτάλες με τις οποίες ανακατεύοντας, τραγουδούν και εύχονται τους νεόνυμφους για καλή και ευτυχισμένη ζωή.

- Πιο σεβαστό αυτό το έθιμο ήταν στη Βαλοβίστα. Την Παρασκευή θα ψήνονταν τα ψωμιά στο φούρνο.

- Παραδοσιακά στο ζύωμα και ψήσιμο οι παρευρισκόμενοι θα κερνούσαν με κρασί τους άντρες και λουκούμι ή άλλο γλυκό τις γυναίκες.

Πολλές φορές εδώ τα τραγούδια άφηναν την σειρά και τραγουδιστών χορών.

- Το Σάββατο το πρωί μερικές γυναίκες ξεκινούν για το δάσος να κόψουν ξύλα, με το τραγούδι:

Ελατέ συντρόφισσες
ξύλα για τη χαρά!

Το πρωί την ίδια μέρα θα στολιστεί ο φλάμπουρος (παλαιότερα όπως μου έλεγε ο παππούς Νικόλας) η σημαία με σταυρό μέχρι το 1913. Μετά το ύψος θα ήταν άσπρο και κόκκινο χωρίς σταυρό όμως οι κάτοικοι βάζοντας τρία μήλα ή ροΐδια στις ακμές σχημάτιζαν πάνω από τα φλάμπουρα το σημείο του σταυρού.

Το στόλισμα του φλάμπουρο γινόταν από τις γυναίκες τραγουδώντας:

Το ποιος στολίζει φλάμπουρο
με την ευχή, με την ευχή,
με την ευχή της Παναγίας,
της Παναγίας και του Χριστού.

Ο φλάμπουρος τοποθετείτε σε κατάλληλο χώρο για να είναι ορατός από τους κατοίκους. Το Σάββατο, παραμονής γάμου πηγαίνουν οι προσκαλεσμένοι τα κανίσκια, ένα διαλεκτό τράγο ή κριάρι βαμμένο με κόκκινη μπογιά.

Ιδιαίτερη σημασία έδιδαν στο κανίσκι του νουνού για τον οποίον τραγουδούσαν:

Όλον τον κόσμο κάλεσαν,
Με μόσχο, με μόσχο!
Τον νουνό δεν τον κάλεσαν.
Με μόσχο, με μόσχο!
Ο νουνός ήρθε ακάλεστος,
Με μόσχο, με μόσχο!
Με το βαρύ κανίσκι,
Μηλιά με ένα κλωνάρι.

Ο φλάμπουρος, τα βιολιά και τραγούδια δηλώνουν την έναρξη του γάμου. Ο βλάμης στενός φίλος του γαμπρού και οικογενείας προσπαθεί να βάλει τάξη. Η λέξη βλάμης προέρχεται από ξένη γλώσσα και εξηγείται αδερφός.

- Η συνήθιση της αδελφοσύνης είναι πολύ αρχαία, η πηγή της είναι από την ίδρυση του χριστιανισμού, με την προοπτική οι άνθρωποι να ζούνε σαν αδέρφια.

Τα φαινόμενα όπως η χειραψία, τα αγκαλιάσματα των χεριών πίνοντας το κρασί ή ρακή, πίνοντας το αίμα για αδελφοσύνη, δίνοντας και σφίξιμο των χεριών φανερώνουν εικόνες αδελφοσύνης και αγάπης.

- Τέλος όταν όλα είναι έτοιμα ο βλάμης ορίζει για να πάρουν το νερό.

Και τότε το λατρευτό τραγούδι του χωριού μας, πλημμυρίζει το χωριό, βουίζουν οι χαράδρες της Κοκκινόπετρας και Αϊτοφωλές:

Έλα Μάρω στο πηγάδι
 Έλα για νερό!
 Σείρτε, σείρτε ξαδερφούλες
 Εγώ δεν έρχομαι!
 Ειν' ο Γιάννης στο πηγάδι
 Και' γω ντρέπομαι.
 Εινο Γιάννης στο πηγάδι
 Ο πλανογιάννος!
 Που πλανεύει τα κορίτσια
 Και τις όμορφες.
 Πλάνεψε και σένα νύφη
 Την πεντάμορφη.

- Στην εξώπορτα, βάζετε ο μαστραπάς γεμάτος νερό, προχωρώντας ο γαμπρός θα τον σπρώξει, και τότε το παραδοσιακό τραγούδι:

Ο μαστραπάς, μαστραπάς
 Τσακίστηκε Ρόιδο μου!

Το σπρώξιμο και χύσιμο του μαστραπά σχετίζεται με το "κακό μάτι" η την επιφύλαξη από τα μάγια.

- Επιστρέφουν στο σπίτι, στον νοντά οπού θα ξύριστεί ο γαμπρός.

- Το ξύρισμα και ντύσιμο του γαμπρού κι αν με τραγούδια είναι εικόνα συγκινητική, πιο πολύ από τις γυναίκες:

- Φέρτε του γαμπρού
 Καλή αρμάτα (δισ)
 Από την Αθήνα να' ναι φρεσμένη
 Και στα Γιάννενα
 Να' ναι ραμμένη.

Στη συνέχεια ακολουθεί το τραγούδι:

Ποιος ευρίζει το γαμπρό
 Με την ευχή, με την ευχή
 Με την ευχή της Παναγιάς
 Και του Χριστού (δισ).

- Οι γονείς, δικοί και φίλοι με δάκρυα έρχονται να τον ευχηθούν φιλώντας και δίνοντας δώρα.

Ο γαμπρός προς τους μεγάλους κλείνοντας, τους φιλά το χέρι.

Στη διάρκεια που όλα είναι έτοιμα ο βλάμης δίνει εντολή να πάψουν τα τραγούδια και οι χοροί, διότι ο γέρος κάμει νόημα πως είναι καιρός να ξεκινήσουν να πάρουν την νύφη.

- Το σπίτι μοιάζει σαν κυψέλη από τις κινήσεις.

Το αεράκι και τα βήματα κυματίζουν τον φλάμπουρο που πηγαίνει μπροστά. Τα βήματα των αλόγων γλιστρούν στο Καλντερίμι της αυλής.

- Ο γαμπρός ρίχνει το δεξί πόδι να καβαλικέψει, οι άλλοι τραγουδούν:

Καβαλικά κυρ - γαμπρέ
 Να βρω κούτσουρο και πέ!

Έχει τη σειρά το παραδοσιακό τραγούδι:

Ξεκίνησε ο Γιάννης μας

Με μόσχο, με μόσχο
 Για να μας φέρ' τη νύφη
 Ελιές και με κλωνάρι.
 Με τριακόσιους άρχοντες
 Με μόσχο, με μόσχο
 Με εξήντα παλικάρια
 Ελιές και με κλωνάρι.
 Και με τον νουνό αμπροστά
 Με μόσχο, με μόσχο
 Για να τους στεφανώσει
 Ελιές και με κλωνάρι.

Παλαιότερα είναι γνωστό τραγούδι:

Βρε καλέ γαμπρέ
 Κι αρματωμένε
 Τσεπού κίνησες
 Τσεπού πηγαίνεις

-
 Από Κάστρο κίνησα
 Χωριό θα πάω
 Κόρη αγάπησα
 Και θα την πάρω.

Η σέλα του αλόγου θα είναι τυλιγμένη με φλοκάτη βελέντζα και χρώμα κόκκινο.

Ο γαμπρός μαζί του θα έχει ένα μπουκέτο λουλούδια, μήλο και νομίσματα ή ρόιδο για το παιδάκι όταν θα εισέλθει στην αυλή της νύφης.

- Τα μήλα και ρόιδα συμβουλεύουν ευτυχία.

- Συνοδεύουν το ψίκι ο πατέρας (όχι η μητέρα) φίλοι και συγγενείς.

- Καβαλάρης θα είναι ο πατέρας, ο νουνός, μπορεί κι' άλλοι, εκτός αλόγων χρησιμοποιούσαν και γαϊδούρια για καβαλίκεσμα.

Στην χαρά της Αποστόλης του Αντρέα Νίνη, ήρθαν από τη Διπαλίτσα συμπεθέρες καβάλα στα γαϊδούρια.

Τα τραγούδια, στην αυλή της νύφης, από τα γκαρίσματα δεν ακούγονται. Ανταλλάσσονται από τις δυο πλευρές, πρώτα όμως από την μεριά του γαμπρού:

Όλο το Μάη, Μάη κι' όλο το Θερτή

Έρθα για να σε πάρω μου φαίνεσαι μικρή!

Και συνέχεια:

Πήγαινα το δρόμο, δρόμο

Χάιδω, χαϊδεμένη μου

Βρίσκω μια μηλιά στο δρόμο

Χάιδω, χαϊδεμένη μου!

Απαντούν από την πλευρά της νύφης.

Καλώς τον που έρχεται

Του Ρήγα ο γιός (δισ).

Οι γυναίκες σαν με μια σκέψη και σύντομη συμφωνία αραδιάζουν διαλεκτά ηπειρώτι-

κα τραγούδια, τα οποία έχουν περάσει στόμα με στόμα και έχουν τραγουδιστεί με πάθος αυτή τη μέγιστη περιουσία.

Μαζί με τα τραγούδια πλέκονται και οι χαρακτηριστικοί κυκλικοί χοροί, οι οποίοι κορυφώνουν τον ενθουσιασμό και την λεβεντιά όπως το Πωγωνίσιο, Ζαγορίσιο, συρτό, παρουσιάζοντας αφάνταστες κινήσεις.

- Έτσι τραγουδώντας και χορεύοντας γίνεται η επαφή των συμπεθέρων.

- Ο γαμπρός δίνει σε ένα παιδάκι το μήλο ή ρόιδο, κατεβαίνει από το άλογο, πλησιάζει και φιλά το χέρι του παππού, πεθερού και πεθεράς, ανταλλάσσονται χαιρετίσματα και αγκαλιάσματα, εδώ επικρατεί τάξη, παύουν τα τραγούδια.

- Στο κατώφλι της πόρτας η πεθερά υποδέχεται τον γαμπρό, τον φιλά στο μέτωπο όλο χαρά, βάζοντας στη μικρή τζέπι το κεταξομάντυλο και κατιφίτσι. Η δεξίωση γίνεται στην μεγάλη αίθουσα στον νοντά, στα χαμηλά κυκλικά τραπέζια, φορτωμένα με μεζεδες, φρούτα και ποτά.

- Στα παλαιά χρόνια οι γυναίκες τραγουδούσαν σε ξεχωριστό δωμάτιο.

- Ένα σβελτικό παιδί και κόρη πάντα εύθυμοι θα είναι σε διαθεσιμότητα των συμπεθέρων για την εκπλήρωση της κάθε παραγγελίας τους.

Στη συνέχεια είναι η σειρά των τραγουδιών από την πλευρά του γαμπρού:

Φίλοι καλώς το βρήκαμε

Τούτον το νοικοκύρη

Με τα γλυκά του τα κρασιά

Με τα καλά του λόγια.

Τραγουδιστά απαντούν από την πλευρά της νύφης:

Φίλοι μ' καλώς ορίσατε

Εδώ στο νοικοκύρη!

Να μας προκόψουν τα παιδιά και στ' άλλα να χαρούμε.

Στη συνέχεια αρχίζουν οι προπόσεις (ντολιά), εδώ παύουν τα τραγούδια, πίνουν για την υγεία των νεόνυμφων, του Νουνού, γονέων και φίλων.

- Το έθιμο απαγόρευε την νύφη να ρίξει ματιές, να μιλήσει αλλά θα μένει καμαρωτά.

Το ξεκίνημα της νύφης, γίνεται και πάλι από δωμάτιο των γυναικών οι οποίες τραγουδούν:

Βαρέθηκα μανούλα

Μαντίλια να κεντώ

Τώρα τα παρατάω γιατί θα παντρευτώ!

Ταυτόχρονα γίνεται η προετοιμασία να φορτωθεί η προίκα, ένα παιδί θα καθίσει στο γίκο, ώστε η νύφη να αποκτήσει πρώτα αγόρι.

Σκεπτικές και γρήγορες κινήσεις της σταλίστρας διορθώνοντας την φορεσιά, τα αστραφτερά τέλια, τις καλοκτενισμένες και πλεκομένες κόσες, οι οποίες φτάνουν ως τη ζώνη, το άσπρο πέπλο, να φανεί πιο όμορφη.

- Η νύφη θα έχει μαζί της και την πλόσκα με κρασί και κουλούρα.

- Η αποχώρηση της νύφης γίνεται με συγκινητικά τραγούδια από τις κοπέλες και νεοπαντρεμένες.

Η νύφη φιλά το χέρι του παππού και της γιαγιάς και αυτοί την εύχονται. Οδηγούμενη από τον πατέρα, αδερφό ή θείο, προβαίνει στη σκάλα, παραδίνεται στο γαμπρό με δάκρυα από τους συγγενείς.

- Οι γυναίκες σηκώνουν τον ήχο του τραγουδιού:

Έυγα μάνα, δεσ τον ήλιο
 ήρθε η ώρα για να φύγω
 Έβγα δεσ και το φεγγάρι
 Έρθε ο νιός που θα με πάρει.

Και μετά:

Ευχήσεμαι μανούλα
 Τώρα στο κίνημα,
 Τώρα στο κίνημα
 Και ξεπροβόδισμα.

Το ξεπροβόδισμα της νύφης συνοδεύεται με πυροβολισμούς.

- Έταν και μένει το έθιμο στην αποχώρηση της νύφης να ανταλλάσσεται μπουκάλια ρακή απ' τις δυο πλευρές.

- Και τώρα χαμός από αστεϊάτικα τραγούδια, ιδίως από τους νέους:

Σας την πήραμε την νύφη
 Σας αδειάσαμε το σπίτι.

- Ενώ από τους συγγενείς του γαμπρού είναι οι υποσχέσεις ότι την νύφη θα την αγαπούμε πολύ, για να πάσουν τα κλάματα πιο πολύ των μικρών, τα οποία θέλουν να ακολουθήσουν την νύφη.

- Ο βλάμης συνοδεύει τους νεόνυμφους προς την κεντρική εκκλησία που θα γίνει η τελετή της στεφάνωσης από τον νουνό.

- Ο καιρός η όχι, η νύφη θα έχει χρωματιστή ομπρέλα, να φανεί πιο όμορφη.

- Σύμφωνα με το έθιμο ο γαμπρός κατά την πορεία προς το σπίτι δεν πρέπει να γυρίσει, να δει την νύφη, διότι τα τείνα τα οποία θα αποκτήσουν θα μοιάζουν το σόι της νύφης.

Η νύφη θα συνοδεύετε πάντα από μια έμπειρη, έμπιστη γυναίκα που θα είναι φυλάχτρα της νύφης.

- Οι νεόνυμφοι θα ορκιστούν στην εκκλησία, ταυτίζοντας την θρησκευτική νομιμότητα.

- Τα παλαιά χρόνια, στα χωριά αυτά, τα στέφανα προετοιμάζονταν από κόκκινη περγουλιά.

- Έξω στην αυλή της εκκλησίας του Αγίου Μινά στη Βλάχο, στην αυλή του Αγίου Δημήτρη στη Βαλοβίστα και στην όμορφη ραχούλα στην Παναγία στην Υψηλοτέρα, μετά την τελετή των στεφάνων γινόταν γλέντι με χορούς και τραγούδια:

Όσα λουλούδια έχει η Άνοιξη
 Και παραθύρια η πόλη
 Τόσα φλωράκια ξόδεψα
 Για σένα μωρή κόρη.

Η είσοδος στο σπίτι του γαμπρού πρέπει να είναι απ' άλλον δρόμο της εξόδου, έθιμο το οποίο μένει σεβαστό.

Η αυλή του γαμπρού και γύρω ο δρόμος είναι πλήθος άνθρωποι οι οποίοι περιμένουν με τραγούδια, χαρούμενοι και γελαστοί.

Όταν ο φλάμπουρος με το σταυρό στην ακμή, οι χρωματιστές ενδυμασίες, η εμφάνιση των νεόνυμφων είναι πλησίον του σπιτιού, ακούγεται το παραδοσιακό τραγούδι:

Συμπέθεροι, τι αργήσατε;

Τι αργήσατε;
Μας άργησαν και αργήσαμε
Βρήκαμε τη νύφη στόλιστη
Κι' αργήσαμε! (δισ)

- Στην αυλή οι νεόνυμφοι πλάι ο ένας του άλλου καμαρωτά, περιμένουν τις γνωστές παραδόσεις για εκτέλεση.

- Τα μικρά είναι σε ετοιμότητα να αρπάξουν, μάλιστα στον αέρα, τις καραμέλες, ρύζι, αμύγδαλα και νομίσματα που θα ρίξει η μητέρα του γαμπρού, παλαιότερα σάρι.

- Βουίζει το τραγούδι:

Ρίξε πεθερά το ρύζι
Για να σου ριζώσει η νύφη!

- Οι καραμέλες, το ρύζι, νομίσματα πέφτουν γύρω, όμως οι νεόνυμφοι δεν κατεβαίνουν, κάποιο άλλο έθιμο υπάρχει, το οποίο πρέπει να σεβαστεί:

Παίξε νύφη, δεν πεζεύω
Θέλω τάγμα να πεζέψω!
Τάγμα από τον πεθερό μου
Τάγμα από την πεθερά μου!

Συμβολικά δωρίζουν της νύφης όπως σταυρό, βραχιόλια, κομπολόγια, λέγοντας:

- Να μας προκόψεις!

Με την βοήθεια μελών της οικογένειας και φυλάχτρας, η νύφη κατεβαίνει από το άλογο, κρατώντας δεξιά απ' το γαμπρό προχωρούν και στέκουν στο κατώφλι του σπιτιού.

Και πάλι η πεθερά πλησιάζει την νύφη τραβάει το πέπλο από το πρόσωπο την φιλάει στο μέτωπο εύχοντας να προκόψει, προσφέροντας ένα κουταλάκι μέλι, να είναι πάντα γλυκιά στην οικογένεια.

Η νύφη κλείνοντας φιλάει το χέρι της πεθεράς, με το δάκτυλο της να κάμει το σημείο του σταυρού με μέλι πάνω στην πόρτα.

- Αφού γίνουν όλα αυτά, την βάζουν να καθίσει να ξεκουραστεί σε ιδιαίτερο δωμάτιο, των γυναικών.

Δεν της επιτρέπεται να φάει είναι άλλο έθιμο πως "τρώει" τους σπιτιάτες. Σε λίγο οι γυναίκες κοιτάζοντας την νύφη τραγουδούν:

Λάμπει ο ήλιος, λάμπει
στην Ανατολή,
λάμπει και μία νύφη,
σε καινούργια αυλή.

Η νύφη όρθια κατά την διάρκεια των τραγουδιών, καμαρωτά θα ρίχνει ήρεμες ματιές, βλέποντας και το νέο της σπίτι. Θα ακούει την κάθε λεπτομέρεια όχι όμως να ανοίξει τα χείλη της, για κάθε τι θα απαντάει η φυλάχτρα της.

Οι οικογένειες την καλούν να ανοίξει τα χείλη της με ένα τραγούδι:

Άνοιξε το χειλάκι σου,
μικροπαντρεμένη μου,
και πες ένα τραγούδι,
μικροαρραβονιασμένη μου.
Να νοστιμήνει ο χορός,

Μικρόπαντρεμένη μου
να λάμψει ο κόσμος όλος
μικροαρραβωνιασμένη μου.

Στο σπίτι μπαινοβγαίνουν φίλοι, συγγενείς, γειτόνοι να ευχηθούν.

- Στο μεγάλο δείπνο, το βράδυ αργά, συμμετέχουν και από την πλευρά της νύφης.
- Παραδοσιακά ο αριθμός των συμπεθέρων να είναι πάντα μονός.

Στον νοντά περιμένουν την έναρξη του γλεντιού και είναι τα βιολιά που αρχίζουν παραδοσιακά το μοιρολόι .

Τονίζουμε όμως τα βιολιά τώρα τελευταία βούβασαν πολλά τραγούδια με αυτά και την οχτώτρυπη φλογέρα.

- Το παραδοσιακά τραγούδι αρχίζει από την πλευρά των νοικοκυραίων:

Φίλοι μ' καλώς ορίσατε

Ροϊδούλα, Ροϊδούλα.

Σε τούτο νοικοκύρη

Μάης με τα λουλούδια!

Να μας προκόψουν τα παιδιά,

Ροϊδούλα, Ροϊδούλα,

Και στ' άλλα να χαρούμε

Μάης με τα λουλούδια!

Στα παλαιότερα χρόνια όταν οι γυναίκες διασκέδασαν χώρια απ' τους άντρες το ίδιο τραγούδι τραγουδιώταν και απ' αυτές. Στο δωμάτιο των αντρών έρχεται και κάθεται δεξιά του γαμπρού, η νύφη συνοδευμένη απ' την φυλάχτρα.

Στη συνέχεια καθορίζονταν οι αρχές οι οποίες θα είναι σεβαστές απ' όλους βάση των παραδόσεων, να μη συμβεί καμία παρεξήγηση, φυσικά όταν τα ποτά ξεπερνούν τα όρια και μιλάει το κρασί.

- Στο δείπνο σηκώνονται ντολιά (δηλαδή ελληνικά εντολή).

- Ο εκπρόσωπος των συμπεθέρων γεμίζει δύο ποτήρια κρασί (τελευταίο ρακή).

- Με σεβασμό και υπευθυνότητα απευθύνεται στον εκπρόσωπο του γαμπρού:

- Συμπέθερε καλώς να σε βρω!

- Καλώς νάρθεις! απαντάει αυτός κλίνοντας και βάζοντας το χέρι στο στήθος.

- Το πρώτο το πίνω εις υγείαν των νέων να προκόψουν και τέλη αγαθά!

- Σας ευχαριστώ από καρδιάς! απαντάει.

- Το δεύτερο εις υγείαν του Νουνού να του προκόψουν τα παιδιά!

Κατά την διάρκεια των εντολών, πρέπει να επικρατεί ησυχία.

Στα ντολιά συμμετέχουν και οι γυναίκες σημείο το οποίο φανερώνει την αλλαγή και φανερώνει κοινό ποτό και γλέντι.

Είναι γνωστές και φράσεις όπως:

Τήρι, τήρι το ποτήρι,

Και χαρά στο νοικοκύρη.

- Σχετικά με αυτό είναι και η τραγουδιστή φράση:

Το πίνει ο " Γιάννης" το πίνει

Καθόλου δεν αφήνει!

Δώστου μία να πάει κάτω

Για να βρει η κορφή των πάτο.

Πολλές ευχές οι οποίες κι αν δεν γνωρίζουν καλογνωρίζονται, αλλά έχουν μεταφερθεί από μορφωμένους η από δασκάλους στο χωριό, όμως χρησιμοποιούνται όπως:

Εις υγείαν, ο εντολεύς, η αρχή να ζεί κ.λ.π.

- Στη συνέχεια της διασκέδασης, το κέφι κορυφώνετε, όταν ο νουνός και νουνά βάζουν τους νεόνυμφους στο χορό και που καλείται, ο νυφιάτικος χορός.

- Στα παλιά χρόνια ήταν ο χορός τραγουδιστά, συρτός:

Μπαίνει η νύφη στο χορό

Σαν ασπροτριαντάφυλλο

Σαν ασπροτριαντάφυλλο

Και μοσχογαρύφαλο.

Στη συνέχεια ακολουθεί ο χορός:

Όξω πλάτυνε χορέ

Και στρόγγυλα γύρισε

Για να δουν τα νιόγαμπρα

Πως χορεύουν στο χορό.

Πως χορεύουν στο χορό

Με το (νουνό, νουνά, πατέρα, μητέρα)

Στο πλευρό.

- Οι γλυκό στο μες, για τραγούδια, γυναίκες τραδιάζουν, σαν με σειρά νυφιάτικα τραγούδια:

Όλα τα πουλάκια σιγά- σιγά

Τα χελιδονάκια ζευγαρωτά

Το έρημο τ' αηδόνι το μόναγο

Κάθεται στον πύργο και κελαηδεί

Κελαηδεί και λέει και κυρλαλεί.

Που τη edιάλεξες τούτη τη νιά (νέα)

Την ξανθομαλλούσα την πέρδικα.

Υπάρχουν αρχαία τραγούδια τα οποία είναι γνωστά από τις γριές των χωριών Βαλοβίστα, Βλάγα, Υψηλοτέρα και γιατί όχι το Τσιφλίκι και Περάτι. Τα δυο τελευταία χωριά το 1960 μεταφέρθηκαν στην Τσιαρσιόβα.

Μπραί (βρε) νυφούλα μας καμαρωμένη

ποιος σ' έμαθε να καμαρώνεις;

Είχα τον πατέρα μου καμαρωμένο

Κι' μαι κι εγώ καμαρωμένη.

Και το τραγούδι συνεχεί με την μητέρα, παππού κλπ.

- Μερικά ήθη και έθιμα για την νύφη ήταν κουραστικά, όπως όλοι να διασκεδάζουν αυτή να καμαρώνει, χωρίς να φάει κάτι, χωρίς να μ'Ιλήσει, με όλους να χορέψει.

- Το γλέντι διαρκεί όλη την νύχτα και μόνο όταν οι πετεινοί προειδοποιούν τα ξημερώματα και κάπως τα τραγούδια ξελαγκυριστά, βραχνά χάνουν την γλυκιά μελωδία, οι αρχές συμφωνούν να το "κλείσουν" το γλέντι.

- Από την πλευρά του γαμπρού αρχίζει το παραδοσιακό τραγούδι:

- Φίλοι μ' γιατί δεν τρώτε

Γιατί δεν πίνετε; (δισ)

Μήπως τα κρασιά μας

Δεν σας άρεσαν; (δισ)
 Τραγουδιστά οι συμπέθεροι απαντούν:
 Για πού εμείς που τρώμε
 Και που πίνουμε (δισ)
 Τα γλυκά κρασιά σας
 Πολύ μας άρεσαν.

- Και πάλι από το γαμπρό συνέχεια:
 Για πού' ναι η γειτονιά μας
 Τα κρασιά αλλάζουμε (δισ)

- Απαντούν τραγουδιστά:
 Τα γλυκά κρασιά σας
 Εμείς δεν τ' αλλάζουμε! (δισ)

- Σημείο το οποίο δείχνει ευχαρίστηση.

Η απομάκρυνση των συμπεθέρων γίνεται τη Δευτέρα το πρωί, φυσικά δάκρυα από τη νύφη και δικούς της που αποχαιρετά.

- Σύμφωνα με το έθιμο, την Τρίτη θα έρθουν να επισκεφτούν τη νύφη τρεις γυναίκες να πληρωθούν για την υγεία της.

Η απόκριση των συμπεθέρων συνοδεύεται με το τραγούδι:

Στο καλό καλοί μας φίλοι
 Φίλοι μας, αγαπημένοι.
 Να προκόψουν τα παιδιά μας
 Και με λάδι να χαρούμε.

Μετά απ' την πρώτη βδομάδα του γάμου, οι πλησιότεροι συγγενείς προσκαλούν τα "παιδιά" για "γαμπρολογία" για τηγανίτες ή καλύτερα για "φιλία" που λέγεται στο χωριό.

Στη φιλία (φιλιά) συμμετέχουν οι γονείς, αδέρφια και αδερφές.

- Παραδοσιακά τα "φιλία" πρέπει να αρχίσουν από το νουνό, τραγουδώντας:

Που θα πάμε, που θα πάμε
 Μεσ' το Νούνο θαλαπάμε
 Τηγανίτες θαλαφάμε
 Τηγανίτες με το μέλι
 Και κρασί απ' το βαρέλι.

Γενικά αυτά ήταν τα ήθη και έθιμα γύρω απ' την προετοιμασία του γάμου απ' την πλευρά του γαμπρού.

- Όμως απ' την πλευρά της νύφης δεν είναι λιγότερα.

- Πράγμα που προβλημάτιζε ιδίως τους φτωχούς ήταν το προικοσύμφωνο, το οποίο έπρεπε να σεβόταν, το οποίο περιλάμβανε ποσό χρημάτων, σπίτια και χωράφια.

Το προικιό της νύφης θεωρούνταν περιουσία της, τοποθετούνταν στο δωμάτιο της, στην καρσέλα, ενώ τα σκεπάσματα, στρώμα, μμαξιλάρια, πάνω της και το' λεγαν γίκο.

Το πάπλωμα θα είχε άσπρο κεντιστό σεντόνι, ενώ η βελέντζα χοντρή από γιδίσιο μαλλί.

- Όλα τα φουστάνια θα ήταν με μανίκια μακριά και κάτω από το γόνα ..

Οι μαγκοτέλες από πρόβιο μαλλί και μαύρο χρώμα μπορεί να ήταν με ή χωρίς μανίκια.

Η βδομάδα της νύφης άρχιζε απ’ τη μέρα που καθορίζονταν ο γάμος.

Η έναρξη του γάμου θα γινόταν με τραγούδια και χορούς, από νιφάδες και κοπέλες και για βοήθεια.

Υπάρχει η παράδοση, παρατηρείται η πρόγνωση του καιρού, εάν η μέρα με ήλιο η νύφη γελάει, εάν συννεφιασμένη κλαίει.

Το ίδιο και για το γαμπρό η Κυριακή.

- Η πραγματική χαρά, ο γάμος για τη νύφη είναι τα επιστρόφια, τα οποία στοχεύουν την αλληλογνωριμία, την αγάπη και το δυνάμωμα της φιλίας μεταξύ συμπεθέρων.

Στα επιστρόφια η νύφη γελάει, τρώει και μιλάει δεν θα κακαρώνει.

- Φυσικά η χαρά της είναι μεγάλη, επισκέπτεται το σπίτι της, τα λατρεύτά πρόσωπα, τον παππού και γιαγιά της, τους οποίους αγαπάει και την αγαπούν πολύ.

Η χαρά των γέρων αποδεικνύεται όχι μόνο στην συμμετοχή τους αλλά και στα τραγούδια και χορούς.

Δεν παίρνουν υπόψη το φορτίο της γερασιάς, σηκώνονται στρίβουν το μουστάκι, βάζουν όλες τις δυνάμεις και με την βοήθεια των νέων στριφογυρίζουν, προσπαθούν να πεταχτούν με ψαλιδιστά πόδια, όπως μια φορά, νέοι με τους χορούς: - Μας πήρε η μέρα κι η αυγή!,- Ακούγω τον άνεμο π’ αχάει!,- Κάτω στο Βάλτου τα χωριά το ή Πωγωνίσιο, το οποίο χορεύεται και τραγουδιέται με πολλούς στοίχους:

Ο μωρέ σεβντά, τι έχεις βασιλικέ μου

Και μου μαράθηκες, ο ήλιος βασιλεύει

Κι η μέρα σώνεται.

Με το Πωγωνίσιο ζηλεύουν και οι γριές και τώρα είναι δίπλα στο γέρο.

Και τότε ο σεβασμός, ο ενθουσιασμός παράλληλα από μερικούς κι τα αστεία κορυφώνονται από τα ω! ω! ώπα.

Η γριά παίρνει θάρρος και λέει:

- Χόρεψε μωρ’ γέροντα σι’ αγγονιού μας την χαρά.

Ένα μέρος από τα σημαντικότερα του λαϊκού πολιτισμού στα ηρωικά αυτά χωριά, στις γιορτές και γάμους ήταν τα αρχαία τραγούδια, τα οποία μαρτυρούν την αρχαιότητα των κατοίκων, την ιστορική, εθνολογική και γλωσσολογική αξείαν και γιατί όχι θρησκευτική.

Αυτά έχουν μείνει στην ψυχή των Ελλήνων του χωριού. Κουβάλησαν και μέτρησαν την πίστη, το έθνος και την λεβεντιά.

- Από τους κατοίκους θα πληροφορηθείς την προτίμηση από μερικούς δηλαδή ο καθένας θεωρούσε δικό του τραγούδι:

- Ο Κωνσταντίνος (Κονίνης) Μπάμπας άρεζε και τραγουδούσε τον Κατσιαντώνη.

- Ο Ηλία Τσιόλας (Χουλιάρας) το: - Τι κακό έκαμα ο καημένος.

- Τραγούδι του Χρήστου Ράνγκα ήταν:- Στον άμμο, άμμο πήγαινα.

- Ανάθεμα ποιος τό έλεγε, τα αδέρφια δεν πονιούνται, ήταν τραγούδι του Αντρέα Νί-
νη.

- Με τον ήχο του μαντολίνου ο Λάζαρος Κυρίτσης (Νίκας) τραγουδούσε το τραγούδι:

- Εψες βρήκα και πλάγιασα.

- Ανασηκώνοντας ο Σπύρο Τάσιος, ζηλευτό του τραγούδι ήταν:

- Μανάμ’ θα την επάρομε την αρβανιτοπούλα.

- Εψες με την ασπροφεγγία και με το φεγγαράκι, ήταν τραγούδι του Κώτσιου Χριστί-
δη.

- Ένας καλός ερχόμενος που ερχόταν απ’ την πόλη, τραγουδούσε ο Στεφάνης Απο-
στόλου.

- Ενώ ο Σωτήρης Τάσες (Τσιούκας) είχε "δικά του" δυο τραγούδια: Μπαίνω μεσ' στα αμπέλια σαν νοικοκυρά και της Ντουντουρούτσιανης.

- Με πείσμα και λεβεντιά ο Νικόλα Γιαννάκης (Τσιούκας) προτιμούσε το τραγούδι:

Δέλβινο και Τσαμουριά
Συναχθείτε βρε παιδιά!
Να πάμε στο Βασιλιά,
Στον Γιώργο παλικαρά
Που έκαμε πέντε παιδιά
Και ζάπωσε την Τουρκία
Και όλη την αρβανιτιά.

Της κυρα- Αναγνωστέας ήταν το τραγούδι του Πέτρου Κώστα.

- Ο Δημήτρης Τσιούκας κάκιωνε εάν ένας τραγουδούσε το τραγούδι του:

- Σε τούτο σπίτι που είμαστε πέτρα να μη ραΐσει

Το ίδιο ο αδερφός του Αντώνης, το τραγούδι:

- Του Κίτσιου η μάνα.

- Ο Μιλτιάδης Κήττας είχε δυο τραγούδια:

- Μια ωραία βοσκοπούλα, και Μια όμορφη γειτόνισσα.

- Αυτά τα γλυκύτατα τραγούδια, ηπειρώτικα της μητρικής γλώσσας τους ανακούφιζαν, τους ζωντάνευαν, για μια μέρα να ξεχάσουν τη φτώχεια και τα βάσανα της σκλαβιάς.

- Ένας αϊτός καθότανε, το χόρευε ο Πέτρο Νούλης με τον Φώτη Τσιούκα.

- Φωνές και σφυρίγματα όταν χόρευε ο παπιά Σωτήρης- Ράγκας και τον κρατάει ο Αβράμης, λες φτάνουν στο ταβάνι, όταν η φουστανέλα κυματίζει στα σβέλτικα πόδια δείχνοντας εικόνα ενθουσιασμού και λεβεντιάς.

- Στα εξωκλήσια εκτός τα γλέντια γινόταν και πάλη μεταξύ αντρών, ο ηττημένος θα έφερνε δεκαπέντε οκάδες κρασί. Λένε πως στον Άγιο Θανάση πάλεψε ο Βασίλης Κρυστάλης με τον Αβράμη, ο πρώτος βγήκε νικητής.

- Ξακουστοί χορευταράδες ήταν ο Μιχάλης Νάτσης και Σταύρος Κρυστάλης με το χορό:

- Μας πήρε η μέρα κι' η αυγή!

- Ο Πολυκαρπός (Πόλιος) Νίκας (Τάσιος) άρεζε πολύ το Κονιτσιότικο τραγούδι:- Βουλιούμα να ταξιδευτώ!

- Ο Κώστα Μάντης, το τραγούδι:

- Μπήκαν κλέφτες στο μαντρί.

- Στα παλιότερα χρόνια οι γυναίκες τραγουδούσαν η χόρευαν χωριστά απ' τους άντρες η σε έναν κύκλο, όμως η σμίξη θα ήταν οπωσδήποτε με χειρομάντιλο.

- Η συμμετοχή των γυναικών στο μιχτό χορό έπρεπε να ήταν οι χοροί στρωτοί διότι των γυναικών δεν επιτρέπονταν να έκαναν διάφορες κινήσεις, εάν αλλιώς, οι ίδιες οι γυναίκες θα έλεγα.

- Τι ρίχνεται έτσι σαν φοράδα.

- Οι στρωτοί και με χαμηλόρυθμο ήταν:

- Στην κεντισμένη σου ποδιά, μωρ βλάχα, σαν τα μάρμαρα της πόλης, το ελενάκι, μωρή κοντούλα λεμονιά.

- Χορός της Μάνθας Αποστόλη ήταν της βλάχας.

- Χαρά μεγάλη και ομορφιά, λέει ο Αντρέας Νίνης όταν παντρεύτηκε η αδερφή μου Ελένη:

- Ο γαμπρός φορούσε φουστανέλα, φέσι και παπούτσια με φούντες, με αυτό φανερώνει ότι περίπου μέχρι το 1900 χρησιμοποιούσαν φουστανέλες οι γαμπροί στα χωριά μας.

Τα τρία χωριά Βλάχο- Υψηλοτέρα- Βαλοβίστα, στα γλέντια και ονομασίες τραγουδούσαν και το χιουμοριστικό τραγούδι:

- Είπαμε ψέματα πολλά.
- Γέλια και ενθουσιασμό δημιουργούσε ο χορός μόνο απ' τους άντρες ο χορός:
- Πως στουμπίζουν το πιπέρι
Του διαβόλου οι καλόγεροι.
- Πρώτα χορευόταν απ' τον Σωτήρη Κυριάζη, λέει ο Σωτήρης Τσιούκας.
- Μετά είναι ο Δημήτρης Νίκας ο οποίος εκπληρώνει τον πόθο των κατοίκων.
- Αυτά κι άλλα τραγούδια ταυτίζουν τον πολιτισμό, την θυσίαν και αδικίαν, την σκλαβιά και απιστίαν, γι' αυτό μας χορεύει η καρδιά, λένε, με δάκρυα. - Μένουν ελπίδα και παρηγοριά για ένα καλό αύριο.

Στο τότε καθεστώς σημειώθηκαν μεγάλες αλλαγές στα χωριά μας, εάν η ελληνική μελωδία είναι παρόν, η γλώσσα και το περιεχόμενο λείπει, το ίδιο και η ονομασία.

- Το λατρευτό τραγούδι:
- Μωρ' Δεροπολίτισσα, λέγετε τώρα στα αλβανικά:
- Η νύφη μας στο χορό.
- Ο ξακουστός αλβανός κλαρινίστας Λιαβέρ Μπαρίου από την Πρεμετή αφαίρεσε "τρυφερά" τα ελληνικά του χωριού τραγούδια, ιδίως τα γαμπριάτικα η νυφιάτικα.
- Ξεχάστηκε το παραδοσιακό τραγούδι, το ξεκίνημα του γαμπρού για τη βρύση να γεμίσει νερό:

- Έλα Μάρω στο πηγάδι
- Σιγά- σιγά για τους νέους είναι άγνωστες πολλές θρησκευτικές παραδόσεις.
- Με τα χωριά της Κόνιτσας διακόπηκε η επικοινωνία, είναι οι νύφες από τα χωριά της Ρίζας Πρεμετής χριστιανές, όμως έχουν ξεχάσει την ελληνική γλώσσα.
- Τα ήθη και έθιμα ήταν σεβαστά περίπου μέχρι το 1950.
- Η μετατροπή του συστήματος, ο στόχος του ήταν η ριζική εξόντωση όλων των θρησκευτικών, μορφωτικών και πολιτικών παραδόσεων, φυσικά αυτά δημιούργησαν μεγάλες πληγές σε όλους τους τομείς, μαζί και το ΒόρειοΗπειρώτικα τραγούδια.

Το μόνο που έμεινε και διαφύλαξε την μητρική μας γλώσσα ήταν το Δημοτικό Σχολείο στη Βλάχο και αργότερα στη Βαλοβίστα.

- Η συμμετοχή Αλβανών με διαφορετική θρησκεία στις χαρές, γιορτές και ονομασίες, αφαιρέσε πολλά θρησκευτικά έθιμα.

Ξεχάστηκε η συμμετοχή του ιερέα, ο ρόλος του Νουνού, η προσευχή, το σύμβολο της χριστιανοσύνης, που είναι ο σταυρός, διότι στη θέση του είναι η καρδίτσα για τις γυναίκες και το πεντάγωνο αστέρι για τους άντρες.

- Οι γέροι αντέχουν, δεν παραδίνονται εύκολα.
- Μια γρια έλεγε:
- Εγώ θα κάμω το σταυρό μου με άλλον τρόπο: βάζοντας τα τρία δάκτυλα στο μέτωπο δήθεν να ξυστώ, μετά στον αφαλό, μετά δεξιά δήθεν κάτι να διορθώσω, πάλι αριστερά και τελειώνω την προσευχή μου στον αφαλό!
- Σε μια τελετή γάμου προσκαλείται σαν φίλος ένας αξιωματικός λιάπης.
- Με την πρώτη ματιά, μπορείς να τον ονομάσεις μπεκρή και καρασεβντά, ενώ από την ομιλία και τραγούδια λιάπη.
- Σχετικά με την λιαμπουριά υπάρχει η εντύπωση αλλαξόπιστοι.
- Ενώ μορφωμένοι του χωριού λένε πως προέρχονται από κάποιο φυλή ονομαζόμενη Ιάπυγες.
- Είναι γνωστοί πολεμιστές, τραγουδιστές, όμως και κλέφτες.

Στα τραγούδια τους δεν χρησιμοποιούν όργανα, όταν ο ένας αρχίζει το τραγούδι φουσκώνοντας τις φλέβες του λαιμού, ο άλλος του το κρατεί, ο τρίτος κατακοκκινίζει στο πρόσωπο κρατώντας ίσο, άλλοι δεν χρειάζονται.

- Για τους κτίστες των χωριών που δούλευαν στη λιαμπουριά, υπήρξε τρόμος στην επιστροφή τους, μη τους πιάσουν καρτέρι και τους ξαναπάρουν τα χρήματα.

- Εκτός κλέφτες είναι και έξυπνοι.

- Ένας χωροφύλακας τον καιρό που ο ελληνικός στρατός πολεμώντας τους Ιταλούς ήταν στη Βόρειο Ήπειρο, αφού έκαμε έλεγχο στο σπίτι του λιάπη δεν μπόρεσε να βρει το κλεμμένο αρνί.

- Γύρισε προς το λιάπη και του είπε:

- Για να το κλέψεις δεν αμφισβητώ καθόλου, τα μάτια μου δεν με γελούν, όμως δεν μπορώ να το βρω!

Γι' αυτό δεν θα σε τιμωρήσω, αν μου το μαρτυρήσεις.

- Τότε ο λιάπης έκαμε με νόημα της λιάπησας, να ξεσκεπάσει το "μωρό" που κουνούσε, τραγουδώντας σιγανά στη σαρμανίτσα.

- Ας επιστρέψουμε στο γάμο του λιάπη, όχι μόνο του πρόσφεραν τιμητική θέση στην κορυφή, αλλά έχει και την σειρά του εντολέα.

- Παίρνοντας με προθυμία και ευχαρίστηση την κεραστήρα, στριφογύρισε για μια στιγμή τα ζαρωμένα και κίτρινα χείλη από την νικοτίνη του τσιγάρου έως κρυφτούν οι μαλλιαρές τρύπες της μύτης, ενώ τα μάτια χωμένα βαθιά στο κεφάλι με αργοπορία γεμίζει ένα, δυο ..... δώδεκα ποτήρια.

- Προσπαθεί να μιλήσει πιο σοβαρά, διότι ο ίδιος νιώθει την προσοχή προς σ' αυτόν, όλων.

- Γλύφοντας τα δόντια και τα χείλη, σηκώνει πρόποση (ντολί) και βρίσκει τον γαμπρό της νύφης.

Ένας νεαρός, ο οποίος μόλις είχε αποστρατευτεί από την στρατιωτική θητεία.- Ο νεός μόλις άκουσε τον αριθμό δώδεκα χαμογέλασε, θυμήθηκε την άσκηση με τα δώδεκα τσεκούρια, της Πηνελόπης, όμως μέχρι εδώ όλα καλά.

- Η κεραστήρα γεμάτη ποτήρια, στα οποία έλαμπε η "αλυσίδα" στην επιφάνεια είπε κουτσά-στραβά αλβανικά:

- Ντολί μπάσιμ ε πάσιμ! (Τον εντολεύς να έχουμε!)

- Βίβααα!- Ξέσπασε στο δωμάτιο.

- Το πίνω εις υγείαν των νέων!

- Ε, ε, ε βίβααα! Και πάλι. Τούτη την αράδα ο λιάπης τα μούντζωσε, όταν άκουσε ελληνικά.

- Το τρίτο για τους υπόλοιπους, ορισμό!
- Έχεις και εννέα!- είπε ο αξιωματικός.
- Όλοι έμειναν με το στόμα άνοιχτό.
- Περισσότερο δεν πίνω!- είπε ήρεμα ο νέος.
- Τότε μπορείς να καθίσεις στο διπλανό δωμάτιο με τις γυναίκες, εδώ είναι δωμάτιο αντρών!- είπε ο λιάπης.
- Μερικοί χαμογέλασαν, όμως όταν είδαν τον νέο να αγριέψει και πήρε άλλη στάση και όψη, έμειναν βουβοί.
- Ο νέος αν το πρόσωπο πήρε χρώμα ντομάτας από το θυμό, συγκρατήθηκε και είπε ήρεμα:
  - Σε παρακαλώ πιο στρωτά! Πρέπει να γνωρίζουμε και σεβόμαστε τις παραδόσεις του τόπου.
  - Ο λιάπης δείχνει σημείο εκνευρισμού και επιμένει να εκτελεστεί η εντολή.
  - Αυτό ανάγκασε τον πατέρα του νέου να πει:- Το πίνω εγώ!
  - Το πίνω εγώ!- είπε και ο θείος του.
  - Για τον εαυτό σας πίνετε, για μένα όχι, είπε ο νέος αφήνοντας πεισματικά την κεραστήρα, άπλωσε και πήρε δυο σπυριά σταφύλι να βρέξει το στόμα, που νιώθει να στεγνώνει.
  - Ένα τέτοιο φυσικά φανερώνει κάποιο δυσάρεστο.
  - Αλλά κι ο λιάπης δεν υποχωρεί με όλα τα παρακάλια, ιδίως των γυναικών.
  - Κάμε δήθεν το πίνεις και χύστω στο λαιμό σου, είπε κάποιος σιγανά ελληνικά.- Ο λιάπης κι αν δεν κατάλαβε, άκουσε και είπε:- Είναι καλά να μιλάμε την γλώσσα μας!
  - Έτσι είναι, έτσι είναι! Το επιβεβαίωσαν μερικοί κουνώντας τα κεφάλια.
  - Στο διπλανό δωμάτιο τα τραγούδια διακόπηκαν. Η πεθερά της νύφης που τον παρακαλεί τον λιάπη:- Κουρμπάνι να σου γίνω, μη φεύγεις, εμείς εσένα και τον θεό έχουμε, εσύ μας ομορφαίνεις τη χαρά.
  - Εμείς από τα μέρη μας, όχι μόνο πίνουμε αλλά και τα αναποδογυρίζουμε τα ποτήρια, είπε ο λιάπης, κουνίζοντας το κεφάλι καθέτως, το οποίο μπουρίζει από το ποτό.
- Εδώ αυτός είπε την αλήθεια, όμως έπρεπε να έλεγε, πως είχαν και ιδιαίτερο δωμάτιο η υπόγειο, που πήγαιναν τους μεθυσμένους να "γλεντήσουν".
  - Εμείς έχουμε τα δικά μας έθιμα, δεν είμαστε στη λαμπουριά!- είπε ο νέος.
  - Η απρόβλεπτη αυτή απάντηση τον εκνεύρισε περισσότερο, κάτι είπε μάλλον, έβρισε μουρμουριστά.
- Δεν χάνει καιρό, σαν ηλίθιος και έτσι σε κάμει το ποτό, ζητάει το καπέλο αποφασισμένος να φύγει.
  - Ήταν τα παρακάλια των γυναικών που τον μπόδισαν.
  - Επιτέλους, σαν με νάζια κάθισε, γυρίζει και λέει στο διπλανό του:
  - Ακριβώς ελληνικό κεφάλι!
- Ο δουλοπρεπής του λιάπη μασώντας ένα κοψίδι ψητό, το επιβεβαίωσε.
  - Έτσι ξανάρχισε το γλέντι να πίνουν, όχι όμως υποχρεωτικά όπως ήθελε ο λιάπης.
- Είναι φανερό ότι οι Έλληνες κάτοικοι δεν υποτιμούν τα έθιμα των άλλων, όμως δεν τα προτιμούν στο χωριό τους. Την υποχρεωτική μεθύσι ανθρώπων και πτηνών, διότι υπάρχουν έθιμα σε μερικά χωριά του Λεσκοβίκι, όταν το γλέντι κορυφώνεται στον αρραβώνα και τυχόν λαλήσει ο πετεινός, οι προσκεκλημένοι αρχίζουν το χαρακτηριστικό αλβανικό τραγούδι:
  - Μωρέ μαύρε πετεινέ
  - Τι όνειρο είδες απόψε!

- Και τότε αμέσως ο νοικοκύρης του σπιτιού θα δώσει εντολή να συλλάβουν και παραδώσουν τον πετεινό να τον μεθύσουν, να τον ραντίσουν με ρακή και ανάψουν για διασκέδαση, τέλος να τον σφάξουν και ψήσουν για μεζέ.

- Φυσικά ένα τέτοιο έθιμο δεν είναι αρετό στα χωριά μας, δημιουργεί άσχημη εικόνα, προξενεί έγκλημα απέναντι ζωών.

- Επίσης και το "δάριμο" του γαμπρού όταν θα πρωτοκοιμηθεί με τη νύφη, δήθεν για να προκόψει, είναι παράξενο.

- Με την διάβαση του καιρού πολλά ήθη και έθιμα είναι τελείως σε εξέλιξη.

- Οι γέροι αλλάζουν ζωή με μεγάλο "αχ!", όμως ο θεός βοηθά.

- Ο Χότζιας άλλαξε ζωή, κάπως φυσάει αέρας Δημοκρατίας, το μετέδωσαν και τα διεθνείς πρακτορεία στις 12 Δεκέμβρη 1990.

Στο γάμο της Ελπίδας Τσιούκα, συμμετέχουν συμπέθεροι από την Κορυτσά. Γενικά οι κορυτσαίοι είναι φιλέλληνες.

- Ο νεαρός κλαρινιστής από το Δράτσοβο, όμως γαμπρός από τη Βλάχα με τον όμιλο τους σπάνε τον πάγο.

- Θα ακούσουμε ελληνικά τραγούδια! - ψιθυρίζουν μερικοί.

- Το παραδοσιακό, αλλά ξεχασμένο τραγούδι απ' τους νέους, ξαναρχίζει από το γέρο Μήτσο Τσιούκα (Γιαννάκη):

Σε τούτο σπίτι που είμαστε

Πέτρα να μη ραγίσει

Κι ο νοικοκύρης του σπιτιού

Πολλά χρόνια να ζήσει.

Να ζήσει και να χαίρεται

Με φίλους και παιδιά του

Για φάτε, πιείτε βρε παιδιά

Χαρείτε να χαρούμε.

Τούτο τον χρόνο, τον καλό

Τον άλλο ποιος το ξέρει

Για ζούμε, για πεθάνουμε

Για σ' άλλο τόπο πάμε.

Για άλλο Βασίλειο έρχεται

Μας παίρνουν στρατιώτες.

- Μετά από μια ανάσα, ο Κυρίτσης Χρήστος δεν ξεχνάει το λατρευτό του τραγούδι: Βλάχα πλένει στο ποτάμι .... Κι' άλλη βλάχα την ρωτάει.

- Δοξάσει ο θεός, ακούσαμε δικά μας τραγούδια, λένε οι γριές κάνοντας τώρα ελεύθερα το σταυρό τους.

- Τα τραπέζια γεμάτα, γύρω τους είναι άντρες- γυναίκες πίνουν και τσιμπούν σπυρία σταφύλια.

- Ο Πετράκης Χριστίδης, ο Γιώργος Θανάσης Τσιούκας, Αποστόλης Αποστόλου, Δημήτρης Γέλιας, Ιωσήφης Σόνος, Φώτη Κήττας, Κυρίτσης Χρήστος σαν νέα γενιά κάμουν νόημα των οργανοπαιχτών για το γνωστό τραγούδι:

Εσείς παιδιά κλεφτόπουλα

Παιδιά της Σαμαρίνας

- Τα μάτια γεμίζουν δάκρυα! Αλήθεια ή Όνειρο; Πως τα' φερε ο θεός;

Όλα αλήθεια, στο δωμάτιο έρχεται η νύφη και κάθεται δίπλα στον γαμπρό, Βασίλη Τσερβένη.

Ξαφνικά σχηματίζεται ο χορός απ' τις γυναίκες: - Ελενάκι, Ελενάκι, Συ με πότισες
φαρμάκι ...

- Το γλέντι κορυφώνεται, ο κύκλος του χορού μεγαλώνει, ανάμεσα περνά ο Χρήστος
Τσιούκας και βάζει στο μέτωπο του κλαρινιστή ένα χάρτινο πεντακοσάριο.

- Γεια σου Χρήστο! ακούστηκε από το πλήθος.

- Οι γυναίκες ενθαρρύνονται, θέλουν και τραγούδι.

Η Αναστασία Πάσιο, η Χρυσανγή Κήττα, η Σοφία Σόνο, Αλεξάντρα Χριστίδη, Μα-
ριάνθη Γγέλια, Σταυρούλα Αποστόλη, Μπιντίκα τραγουδούν το: - Γελεκάκι που φορείς ....

- Στη χαρά συμμετέχει και ο παππούς της νύφης, ο Αλέξης Αποστόλης, ο αέρας πέτα-
ξε τον ίσκιο της "κακής βιογραφίας" που απαγόρευσε δεκάδες χρόνια την συμμετοχή στις
χαρές και πανηγύρια.

- Βυθίστηκε στις σκέψεις, στη μεγάλη κούτρα, δεν το πίστευε, όταν κάποιος του φώ-
ναξε:- Αλέξη, καλώς σε βρήκα! Εις υγείαν των νεόνυμφων και με ένα τραγούδι.

- Με το χαρακτηριστικό χαμόγελο, με την κλήση της κεφαλής και το χέρι στην καρδιά
τον ευχαρίστησε πίνοντας λίγο ρακή.

- Να μας προκόψουν!- είπε και η Ελένη, η πεθερά της νύφης.

- Ο Αλέξης μετά από λίγο τους συμπλήρωσε το πόθο:

- Βασιλικός θα γίνω στο παραθύρι σου

Και ανύπαντρος θα μείνω για το χατίρι σου!

- Όμως δυο δυνατά χέρια τον σήκωσαν και τον "σπρώχνουν" στο χορό που σαν με ε-
ντολή σχηματίστηκε, άντρες, γυναίκες.

- " Σπρώχνοντας" πηγαίνει και η σύζυγος του η Σταθούλα, δίπλα του.

- Χορέψτε στην χαρά της εγγονή σας! Είπε ολο χαρά η Δέσποινα, Δέσπω όπως την φω-
νάζουν.

- Ενώ οι στίχοι του τραγουδιού συνεχίζει:

- Ο ήλιος βασιλεύει κι' ημέρα σώνετε,

Και ο νους μου από σένα δεν συμμαζώνεται.

- Είναι η πιο όμορφη εικόνα, διότι στο χορό είναι οι γριές Ιουλία, Μαγδαληνή, Θεο-
νύμφη Τσιούκα, Ποληξένη Κήττα, Ελένη Τσερβένη, Ζαχαρούλα Χριστίδη, Αλεξάντρα
Χριστίδη, και όμως οι στοίχοι του Πωγωνίσσιου δεν τελειώνουν:

- Στη σκάλα που ανεβαίνεις,

να ανέβαινα κι εγώ,

σε κάθε σκαλοπάτι,

να σε γλυκό φιλώ!

Στη σκάλα που ανεβαίνεις

και στα σκαλώματα.

Όλο λιγούρες κάμεις

Και όλο καμώματα.

- Άλλο! είπε ο κλαρίνηστης.

- Της τρυγόνας, της τρυγόνας! ακούστηκε:

- Αυτού ψηλά που περπατείς,

Τρυγόνα, τρυγόνα,

Και χαμηλά λογιάζεις

Τρυγόνα μου γραμμένη.

Οι γριές αφήνουν σειρά των νέων εύχοντας :

- Χλωρό το στόμα σας μωρέ παιδιά, που ακούσαμε και πάλι τα τραγούδια μας!

- Να είχαμε εκκλησία και παπά για στέφανα!

- Και αυτό θα γίνει, επεμβαίνει η Αλεξάντρα Χριστίδη και είναι η ίδια επίτροπος στην εκκλησία της Παναγιάς στην ψηλοτέρα που με την βοήθεια της Μητρόπολις Κόνιτσας άρχισε την λειτουργείαν. Τα δημοτικά τραγούδια και αν περάσει πολλές φάσεις οι ρίζες μένουν βαθιά, μεταφέρονται από στόμα σε στόμα. Φυσικά αυτό δείχνει ότι τα χωριά Βλάχο - Υψηλοτέρο - Βαλοβίτσα και άλλα είναι σπαρμένα από αρχαία τραγούδια, αρχαίες επιγραφές και μνημεία.

ΤΕΛΟΣ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Η καθαράχη στη βρύση Μπραζνιανής

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας